قدر کفِ خاکی نبود هرگز همت بر تحصیل مال و جاه دنیوی که ادنیٰ تقلید اورا باندک مسامحه
بوجه اکمل میسر بود نگماشت و در طبع اندیشه فزونی و تن آسانی نداشت۔ بارها شنیده‌ام
که میفرمود لقمهٔ نانِ حلالے که رازق عباد قسمت ساخته مارا کافیست و داعی
بر تحصیل دنیا اگر پرورش دیگران و ایثار برخواهندگان است بذلت نفس
موسنه میسر نیست۔ و نزد من سرِ سخاوتها قطع نظر کردن و واگذاشت آن چیز است که بد
دستهاے مردم ست۔ هرگز مبادرت بآشناے ارباب دول نکردے و با
جمعے از امرا و اکابر و اعیان که اخلاص داشتند و نهایت آداب مرعی میداشتند
بزرگانه سلوک نمودے۔ عبادت و ورعش بمثابه بود که در عرض بست و پنج سال که
با ایشان بسر برده‌ام هرگز فعلے که در شرع مکروه باشد از ایشان ندیده‌ام و
بعد از نیم شب در هیچ حال چه در صحت و چه در مرض اورا بر بستر استراحت نیافته‌ام
شش هفت سال پیش از فوت عزلت و خلوت بر مزاجش غالب آمده ترک مباحثه
و معاشرت نمود۔ و اصلا پیرامون انتظام امور معاش اهل خانه نمی گردید۔ و این فقیر را
دران باب مختار ساخته گاہے بمطالعه مشغول مے شد و بیشتر اوقات گریان بود و
اکثر لیالے را بعبادت احیا می نمود سخن باکسے زیاده بر ضرورت نگفتے و سخن گفتن کسے
راهم خوش نداشتے تا آنکه در سال هزار و یک صد و بست و هفت هجری در سن شصت و نه
سالگی امراض شدت کرد و ضعف مستولی شد۔ صباحے که چاشتگاه آن رحلت
کرد مرا طلبید و سفارش بازماندگان و نیکوکارے با ایشان نمود بس فرمود چنانکه مرا خوشنود داشتے

خداے از تو خوشنود باد۔ وصیت من بتو این ست کہ ہر چند اوضاع دنیا را بر وفق مرام نہ بینی و زمانہ ناساز گار افتد باید کہ بمذلت رضا ندہی و تبعیت و دنبالہ روی اختیار نہ کنی چہ عمر قلیل قابل آن نیست۔ و در اصفہان اگر توانی زیادہ توقف مکن کہ شاید از ما کسے باقی ماند۔ و این سخن را فقیر در نیافتم تا بعد از چند سال کہ فتنہ و خرابی اصفہان پدید آمد۔ پس فرمود در لیالی و ایام متبرکہ بہر چہ دست دہد و میسر آید ما را فراموش مکن بعد از ساعتے چند بعالم بقا ارتحال فرمودند۔ مدفن ایشان در مقابر مشہورہ بمزار بابا رکن الدین در جنب تربت عارف ربانی مولانا حسن دانشمند گیلانی است افاض اللہ تعالیٰ علیہ شآبیب الرحمۃ والغفران واسکنہ فی فرادیس الجنان چند بیت از مرثیہ کہ در فوت آن عالی مقام بقلم آمدہ بود ثبت افتاد۔

غزل

سپہر از مرگت اے صافی حقیقت بے صفا گشتہ — نیماند بسر کیفیت مینائے خالی را

گسستی تا زمن دست نوازش انجمن پیرا — مثل چون بید مجنون گشتہ ام آشفتہ حالی را

تو در پیرانہ سر رفتی و من ہم در غمت پیرم — بحسرت میکنم ہر لحظہ یاد خرد سالی را

نہان العرش رفعت تا ندیدم در دل خاکت — ندانستم کہ پوشد خاک ساقل کوہ عالی را

گسستی تا زہم شیرازۂ تالیف جسمانی — مثالے نیست در عالم ہویدا بیمثالی را

بدل آہ رسائی دارم از مجموعۂ آتش — ز خاطر بردہ ام یکبار مصرعہائے خالی را

ولادت راقم

اما مجمل احوال این بیمقدار۔ ولادت در روز دوشنبہ بیست و ہفتم شہر ربیع الآخر بسال ہزار و یکصد و سہ ہجریہ در دار السلطنت اصفہان اتفاق افتادہ و ہنوز چیزے از احوال از ایام رضاع بیاد ماندہ۔ چون چہار سال از عمر برآمد والد مرحوم اشارت بتعلیم نمود درآن اوان مولانائے اعظم ملا شاہ محمد شیرازی علیہ الرحمۃ کہ از اعلام روزگار بود وارد اصفہان شد و روزے کہ در منزل والد علامہ مہمان بود فقیر را بخدمت ایشان برائے شروع تعلیم از روئے تیمن حاضر نمودند۔ مولانائے مزبور بعد از بسملہ این آیات را سہ نوبت تلقین فرمود (رب اشرح لی صدری و یسرلی امری واحلل عقدۃ من لسانی یفقہوا قولی) و فاتحہ خواندہ نوازش فرمود۔ در دو سال سواد خوانی و خطے میسر آمد و شوقے مفرط بتحصیل حاصل شدہ ہیچ شغلے نزد من مرغوب تر از خواندن و نوشتن نبود کتب فارسی بسیار از نظم و نثر خواندم۔ برسائل صرف و نحو و فقہ مشغول بساختند و بزودی فراگرفتم۔ رسالہ چند از منطق تعلیم کردند۔ مرا بآن فن زیادہ شوق پدید آمد و درست اخذ کردم۔ استادے کہ داشتم از ذکا و شوق من تعجب می نمود و تحسین می فرمود و شوق افزونی میگرفت۔ چون طبیعت موزون بود از شعر لذتے عظیم می یافتم و بگفتن میل می شد و مدتے مخفی بود۔ چون استاد مطلع شد مرا از آن منع نمودے و والد مرحوم نیز مبالغہ در ترک آن داشتے و مرا صرف طبیعت یکبارہ از آن ممکن نبود چیزے کہ وارد خاطر می شد

می نوشتم و پنهان می داشتم در سن ہشت سالگی والد مرحوم مرا اشارت بتجوید قرأت قرآن نمود۔ در خدمت مولانا ملک حسین قاری اصفہانی کہ از صلحاے زمان و دران فن از اقران ممتاز بود تا دو سال قرأت نمودہ چند رسالہ دران علم خواندم و ازان فراغ حاصل آمدہ حسن قرأت من مرغوب اسماع شد۔ پس والد علامہ از فرط اشفاقے کہ داشت خود بتعلیم من پرداخت۔ شرح جامی بر کافیہ و شرح نظام بر شافیہ و تہذیب و شرح ایساغوجی و شرح شمسیہ و شرح مطالع در منطق و شرح ہدایہ و حکمت العین با حواشی و مختصر تلخیص و تمام مطول و مغنی اللبیب و جعفریہ و مختصر نافعہ و ارشاد و شرائع الاحکام و رفقہ و من لا یحضر الفقیہ در حدیث و معالم اصول و چند نسخہ دیگر در خدمت ایشان خواندم و ہم در صغر سن والد مرحوم مرا بخدمت عارف حقایق و معارف خلیل اللہ طالقانی قدس اللہ روحہ کہ در آن وقت از عزلت گزیدگان آن دیار بود بردہ خواہش تربیت و ارشاد نمود قریب بسہ سال بخدمت ایشان میرسیدم اگرچہ کتابے بخصوص در خدمت او نخواندہ ام لیکن ہر روز مطلبے و مسئلہ بر کاغذے بخط خود نوشتہ میدادند و آن را تعلیم می فرمودند و مرا معلوم نبود کہ آن عبارت از چہ مقام است و در اصلاح و تزکیہ نفس شوم چندان التفات و مبالغہ می نمود کہ زبان از بیان آن عاجز و قاصر و دل از اداے شکر آن ایادی و حقوق آن عارف کامل عاجز است۔ الحق اگر قصور استعداد من نبودے ہر آئینہ برکات تربیت و انفاس آن بزرگوار بمقامیکہ بایست رسانیدے ❖

و سے از اکابر مشائخ عارفین و جامع علوم ظاہر و باطن بود۔ اگر خواہم کہ شمہ از

حالات و کرامات و مجاہدات و ضبط اوقات و طور معاشش آن عالی مقام را شرح
دہم کتابے شود۔ بالجملہ چون طبع ایشان موزون وا حیاناً بگفتن شعر رغبت می نمود
و مطلع بمیل من بسخن بود از ان چندان منع و زجر نمیفرمود بلکہ گاہے امر بخواندن چیزے
کہ گفتہ بودم مے کردند و تخلص بلفظ حزین از زبان گوہر بار ایشان است این رباعی
از اشعار آن قدوہ کرام ثبت افتادہ ٭

رباعی

اے شوخ بیا و دلِ درویش نشین   کان سنگے بر جگر ریش نشین
در ہجر تو دامنم گلستان شدہ است   یکدم بکنار کشتہ خویش نشین

و در ہمان اوان ایشان برحمت حق پیوستند ٭

پس از ان والد علامہ سفارش تعلیم و تربیت فقیر بفاضل عارف
شیخ بہاء الدین گیلانی کہ از تلامذہ سید الحکما میر قوام الدین علیہ الرحمتہ و از
گوشہ نشینان و جامع فضائل صوری و معنوی بود نمود۔ چندے در خدمت او
تحصیل نمودہ قدرے از کتاب احیاء العلوم و رسائل اصطرلاب و شرح
چغمنی خواندم و والد مرحوم مرا اشارت بمطالعہ کتب اخلاق میفرمود۔ و جمعے از
مبتدیان اہل تحصیل ہر روز حاضر شدے قدرے اوقات صرف مباحثہ ایشان
نمودہ انچہ را اخذ کردہ بودم با ایشان می گفتم و حق تعالے برکت و وسعتے در
اوقات من کرامت فرمودہ بود باوجود اشغال کثیرہ فرصت تنگی نمی نمود و شوق مطالعہ

مباحثه چنان مرا بیقرار داشت که التفات بلذات نداشتم از کثرت بیداری من والدین را
بترحم آمده مرا نصیحت والتماس باستراحت میکردند وسودی نداشت. وآنچه
را بدرس نمی خواندم بمطالعه اخذ نموده مواضع مشکله را از والد سوال میکردم وآن مقدار
از کتب مختلفه وفنون متشتته که در اندک مدتی بمطالعه من درآمد مگر قلیلی از
علمای متتبع را میسر آمده باشد وبا این حال رغبتی موفوره بطاعات وعبادات
بود ولذتی عجیب ازان می یافتم لیالی وایام جمعه واوقات متبرکه را مصروف باحیا و
مواظبت باذکار ودعوات ماثوره می نمودم بسیاری از نوافل وسنن عملیه ضائع
نمی شد ودل را طرفه رقت وصفائی وسینه را انشراحی بود وذکر آن احوال چنانکه
بود نتوانم کرد. آنچه گفتم از مقوله ذکر النعم من بضائع المسکین است. افسوس
چه دانستم که کار باین درماندگی ودل مردگی که اکنون کشیده خواهد کشید وکام بلذات
خوگرفته را باید با این همه تلخی وزهر جا نگداز ناکامی ساخت.

حسرت بی پایان وغم جان گزا این است که درین یکدو نفسی که باقی مانده
باشد دیگر امید بهبود واهتزاز نفخه مقصود نیست.

کو فصل بهاری که زمی کام برآریم   چون شاخ گل از خرقه خود جام برآریم

صدق امیر المومنین علیه السلام حیث قال احذروا فرار النعم
فما کل شارد بمردود.

آسایش است آنچه بخاطر نمیرسد   آن روزگار نیست که این آرزو کنم

وہم دران اوان از برکت تقوی وورعے کہ مرا ذوق شدہ بود مرا در مسائل فرعیہ علمیہ کہ مواضع خلاف فقہا بود اضطرابے وحیرتے روے داد خاطر مطمئن بہ فتاوے ومعمول بین الناس نمی شد ودران باب خوضے عظیم کردم واحادیث را اصل و ماخذ دانستہ بسیارے از کتاب تہذیب الاحکام شیخ طوسی در مدرس مجتہد الزمان آقا ہادی خلف مولانا محمد صالح مازندرانی علیہ الرحمۃ استفادہ نمودم ونظر در رجال حدیث واسناد آن کردم ورجوع بکتب استدلالیہ فقہا وتشخیص استنباط ایشان نمودم وبرکتب فروعیہ حدیث گذشتم ودران باب جہدے موفور کردم تا آنکہ در مسائلے کہ مرا محتاج الیہ و معمول بہ بود بقدر وسع اطمینان حاصل آمد واز تقلید محض خاصہ با تخالف آرا وعدم عصمت احدی از مفتیان کہ مدحض اقدام اوست وموقف حیرت فی الجملہ رہائی حاصل شد ودران اوان بعد از نیم شب کہ والد مرحوم بر میخاستند پیش از انکہ بنوافل مشغول شوند تفسیر صافی را کہ از مصنفات مولانا فاضل مہرور مولانا محمد محسن کاشانی است نزد ایشان قرارت کردہ باتمام رسانیدم *

باکثرت مشاغل تحصیل ووظائف مرا شوقے موفور بہ صحبت مستعدان وموزونان بود وباجماعتے ازین طائفہ مختلط بودم ۔ روزے در منزل والد علامہ مجمعے از مستعدان منعقد بود مرا ہم در مجلس طلبیدند واز ہر جا سخنان درمیان بود یکے از حاضران این بیت ملا محتشم کاشی را بخواند *

اے قامت بلند قدان در کمند تو رعنائی آفریدۂ قدِ بلند تو

و بعضے از حضار تحسین بلیغ نمودند۔ والد مرحوم فرمود کہ دیوان محتشم کاشی بنظر من در آمده استادِ است اما کلامش بے نمک و آن مقدار حلاوت کہ تدارک بے نمکی کند ندارد با آنکہ نمک در سخن شاید کہ گلوسوز تر باشد از حلاوت چنانکہ ازہمین مطلع بلند این معنی مستنبط تواند شد و دیگر تنہا مصرع اخیر درست افتادہ مصرع اول بطبع مانوس نمی شود چہ قامت را در کمند افتادہ گفتن با سلیقہ راست نیست اگر لفظ قامت نبودے و گفتے کہ " اے بلند قدران در کمند تو " این کلام پسندیدہ بودے حاضران تصدیق نمودند پس متوجہ بمن شدہ فرمود میدانم کہ ہنوز از شاعری باز نماندہ اگر توانی درین غزل بیتے بگو۔ ہمان لحظہ مرا مطلعے بخاطر رسید و چون نظر ایشان باز بمن افتاد دانستند کہ بخاطرم چیزے رسیدہ فرمود اگر گفتی بخوان و حجاب مکن۔ این مطلع برخواندم *

صید از حرم کشد خم جعد بلند تو فریاد از تطاول مشکین کمند تو

حاضران از جا در آمدند و آفرین ہا گفتند تا ایشان در تحسین بودند مرا بیت دیگر بخاطر رسید و برخواندم *

شد رشک طور ز آمدنت کوے عاشقان بنشین کہ باد خردہ جا ہا سپند تو

درین مرتبہ والد علامہ نیز از جا در آمد و تحسین کردہ فرمود کہ انچہ میگفتم نمک در شعر ملا محتشم نیست درین ہست بیت دیگر بخواندم *

مشکل شدہ است کار دل از عشق دو خوش دلم شاید رسد بخاطر مشکل پسند تو

وہمچنین در اندک تاملے بیت دیگر میگفتم تا غزل تمام خواندم حضار گفتند کہ این طرز شعر بدیہہ گفتن مقدور کسے نیست و والد فرمود کہ الحال ترا اجازت شعر گفتن دادم اما نہ آن مقدار

کہ وقت ضائع کنی قلمدانے کہ در سرکار داشت برائے نوشتن غزل ہرا انعام فرمود +

ودرہمان اوان مرا حادثہ سخت رسید وفرقے در احوال پدید آمد۔ جوش بہار و خرمی روزگار بود با جمعے یاران خود بصحرا رفتم واسپ تاختم۔ اسپ در دویدن بیفتاد واستخوان دست راست من کوفتہ شد و تا یک سال باصلاح نیامد استادان ہر گونہ معالجہا کردند ورنجے صعب کشیدم وپس از چندے کہ وجع تسکین یافتہ بود ہمچنان بیکار وبار گردن بود۔ وچون خوے بنوشتن داشتم قلم بدست چپ گرفتہ مسودہ میکردم ودران مصیبت شعر بسیارے گفتہ ام از جملہ مثنوی **ساقی نامہ** است کہ افتتاح آن این است +

خدایا توئی آگہ از راز وبس … بہشت از تو دارند پاکان ہوس

من ومستی وکنج ومیخانۂ … بآزادیم خط پیمانۂ

تخمیناً یکہزار بیت است بغایت سنجیدہ وبہ متانت گفتہ شدہ تا آنکہ حق تعالے از ان درد والم صحت بخشید وپراگندگی بجمعیت گرائید +

اکنون ذکر برخے از افاضل ومعارف کہ درصغر سن باصفہان ملاقات ایشان نمودہ ام بقلم آید۔ از آنجملہ فاضل مرحوم مولانا محمد باقر مجلسی اصفہانی است کہ شیخ الاسلام واز مشاہیر محدثین وفقہاے امامیہ بود ومولفات مشہورہ دارد۔ سہ یا چہار نوبت ایشان را دیدہ ام۔ در ہفتاد ودو سالگی در ہزار وصد وده ہجری در گذشت۔ دیگر عمدۃ السادات میرزا علاءالدین محمد معروف بگلستانہ است از افاضل واتقیا بود

با والد مرحوم اختصاص تمام داشت۔ بعبادت و افادہ بسر میبرد۔ بر کتب متداولہ شرعیہ
تعلیقات دارد۔ و روزگارے باسودگی و عزت داشت۔ در ہمان اوان او نیز درگذشت
و اولادش بمناصب دیوانی آسودہ شدند۔ و ایشان را از ان عزت و احترام نماند۔ دیگر فاضل
مبرور شیخ جعفر قاضی است وے از مشائخ بلدہ کمرہ و از اعاظم تلامذہ استاد العلما
آقا حسین خوانساریست و جامع فنون علوم بود در مدرس او جمعے کثیر از افاضل استفادہ
میکردند و روزگارے بعزت و احتشام داشت بمنصب شیخ الاسلام رسید و آن شغل خطیر
را بر نہج ستودہ تقدیم کرد و از وفور مہارت کہ در امور ملکی و قوانین معاشرت داشت بوزارت
اعظم نوید یافت۔ بعض امراے سلطانی کہ در پایۂ آن منصب بزرگ بودند در شکست کار او
کوشیدند و بادشاہ را از ان درگذرانیدند و در سن کہولت درگذشت ٭
دیگر مسیح الزمان اخوند مسیحائی کاشانی است بزیور فضل و کمال آراستہ تلمیذ و داماد مرحوم
آقا حسین خوانساریست بغایت ستودہ خصائل و خوش صحبت بود و شعر بسیارے گفتہ و
منشآت نفیسہ دارد۔ صاحب تخلص داشت این چند بیت از ایشان است ٭

پیوند الفت تو چو تار نظارہ است　　تا چشم میزنی بہم این رشتہ پارہ است
بلبل بگل نشان دہد از رنگ و بوے تو　　پروانہ با چراغ کند جستجوے تو
تا با شدم بہانۂ از بہر بازگشت　　دل را بجا گذاشتہ رفتم بکوے تو

در اصفہان بافادہ مشغول بود۔ دیگر مولاناے مغفور حاجی ابوتراب است وے
از صلحاے دہر و مصاحبان مولانا محمد باقر بود بافادہ فقہ و حدیث مشغول و اقوالش در

در شهر عیات معتمد علیه۔ و روزگارے بآسائش داشت در سال فوت مولانا محمد باقر در گذشت فقیر چند نوبت ایشان را دیده ام پسرش حاجی ابوطالب نیز از محدثین بود۔ بعد از پدر بچند سال در گذشت ۔

دیگر فاضل عالیشان آقا قاضی الدین محمد است خلف علامہ نحریر آقا حسین خوانساری وازاذکیائے علما بود طبعے بغایت دقیق و فکرے عالی داشت در خدمت بسیارے از فضلا استفید شد در جوانی در گذشت فقیر در منزل والد بخدمت ایشان رسیدہ۔ دیگر فاضل عارف میرزا باقر قاضی زادہ است از دانشمندان روزگار و صاحب طبعان بود چون سکنیٰ در محلہ عباس آباد اصفہان داشت بقاضی زادہ عباس معروف در اکثر علوم ماہر و بافادہ مشغول و اوقاتے منتظم داشت۔ با والد مرحوم مربوط بود تا رحلت نمود۔ طبعش بگفتن شعر رغبت نمودے از ایشان است ؎

فصل گل و موسم بہار ست | گلزار برنگ و بوئے یار است
بے تو شب ماہ تیرہ روزان | چون چشم سفید گشتہ تار است

دیگر مولانا مرحوم شمس الدین محمد است خلف فاضل مجتہد مولانا محمد سعید گیلانی۔ وے از اجلہ مستعدان و جامع کمالات صوری و معنوی بود بعد از تحصیل بسیارے از فنون علمیہ ذوق سلوک و ریاضات بروغالب شد و طرفہ شورے و استغراقے وے را گرفت ترک علوم ظاہریہ نمودہ بحاجی عبد القادر عاشق آبادی اصفہانی کہ خود را از مشایخ زمان میدانست و مریدان داشت نسبت ارادت درست کردہ در حیات والد خود در عنفوان

شباب در گذشت و پس از مدتے والدش کہ از اعاظم علما بود رحلت نمود با والد فقیر ایشان
را مودتے قدیم بود پسر دیگرش مولانا محمد سعید فرزند آقا مہدی است کہ از دانشمندان و در ریاضیات
مہارتے بکمال داشت شنیدہ میشود کہ تا حال در حیات و در اصفہان سکنے نمودہ دیگر
جامع الکمالات مولانا حاجی محمد گیلانی است و وے از مشاہیر طلبہ و بغایت ستودہ
خصال بود در اصفہان توطن اختیار کردہ و در خدمت مجتہد مرحوم مولانا محمد باقر خراسانی کہ
کہ از اعاظم علما بود تحصیل نمودہ بود و در شعر سلیقہ داشت اشعارش مشہور است۔ در ہر ماہ
یک دو نوبت بمنزل والد آمدہ چند روز توقف مے نمود الحق بغایت پرہیزگار و
ہموار بود۔ در اصفہان رحلت کرد این چند بیت از اشعار اوست ۔

ازگداز شمع باشد شعلہ را پایندگی — میکند از پہلوے مظلوم ظالم زندگی
نے بکار خویش آیم نے بکار دیگرے — چون چراغ روزمی سوزد مرا این زندگی

ولہ

دل روشن بتقریب ہوس عشق آشنا گردد — اگر خواہد کہ آب آتش شود اول ہوا گردد
چنین گر خواہش پیکان تیر دوست جانم را — پس از مردن غبارم سنگ و سنگ آہن ربا گردد

ولہ

صبحدم در پاے خم آمد مرا مینا بسنگ — در چنین وقتے نیاید ہیچ کس را پا بسنگ

و در اصفہان آن مقدار از افاضل و اعیان بود کہ اگر استیفاے اسامی ایشان
شود بطول انجامد و الحق بآن جامعیت مصر اعظمے در معمورۂ عالم نتوان یافت ۔

دِيَارٌ بِهَا حَلَّ الشَّبَابُ تَمِيمَتِي وَأَوَّلُ أَرْضٍ مَسَّ جِلْدِي تُرَابُهَا

هوائے بآن اعتدال و قوت و لطافت و آبے بآن گوارائی و شہرے بآن شکوہ و رونق و نظافت و نزاہت و کثرت عمارات عالیہ و آثار قدیمہ و جدیدہ و انبوہے نازو نعمت در ربع مسکون نشان نداده اند ہمانا تربیت و تکمیل نفوس و ابدان انسانیہ از ازتاثیرات سرزمین است ہمیشہ منشاء افاضل و اکابر مستعدان و ہنرمندان بوده ہر قدر در توصیف و خصائص جمیلہ آن کوشیده شود ہنوز ناگفتہ بماند اگر ہوشمند جہاندیده آفاق گردیده بآن بلده رسیده و اقامت نموده عمرو فرصتے یافتے ہر آئینہ بخصوصیات و جہات امتیاز آن بر کل جہان آگاه گردیدے حسن معیشت دران برائے فقیر و غنی و مسافر و مجاور یکسان و تحصیل ہر کمال و نعمتے میسر و آسان۔ اہالی آن از ہر طبقہ بفراست و ذکا و مردی و مردمی و مروت آشنا جمہور خلقش بحلیہ حیا و عفاف و رغبت بطاعات و مرضیات آراستہ۔ مدارس و معابد بیشمارش طول لیالی و ایام بہ ریاضت و عبادت سعادتمندان و حق طلبان مملو و ببرکت معدلت سلاطین ہوشمند دین پرور و ماثر علما و اکابر فیض گستر در طبائع قاطبہ عوامش مراسم و قوانین ستوده و رسومہائے پسندیده منطبع و معمول و امور مکروہہ و اعمال مذمومہ بغایت نادر و مستور حکیم شفائی شاعر مشہور در یکے از مثنویات خود بقدر وسع توصیف او کرده و گفتہ ؎

گردون پدر است و مادر ارکان فرزند بہ از پدر صفاہان
محکم چو بنائے دوستداری در کنگره اش فلک حصاری

پر پیچ و خم است ازان حصارش | کاندر شکم است روزگارش
چه شرق و چه غرب را درو جاے | یک کوچه درو گرفته ماواے
از غایت بسط آن معظم | صد وقت درو شود بیکدم
یک خانه طلوع بامداد است | یک کوچه شب سیاه زاد است
صد بار بر اوج سر کشد مهر | کش جاے دگر نهان بود چهر
زان آب و هوا تبارک الله | کافشاندهٔ اوست جان آگاه
فطرت نگل کس مبوے خارش | ادراک گیاه کشت زارش
بر درگه این جهان حکمت | یونان باشد گداے فطرت
هر کوچه معلمے ستاده | هر گام فلاطنے نهاده
بازارگیان او خردمند | هم عقده کشاے و هم رصدبند
اوباش مجسطی آفرینند | اطفال شفا در آستینند
انهار بهشت اگر چهار است | خلدیست که نهر او هزار است

تا آنکه از آسیب عین الکمال و حادثهٔ روزگار بآن مصر اعظم از خرابی و ویرانی و پراگندگی ساکنان و دودمانهاے قدیم رسید انچه رسید ؎

اشعار

از روے یار خرگهے ایوان همی بینم تهی | وز قد آن سرو سهی خالی همی بینم چمن
بر جاے رطل و جام و مے گوران نهادستند پے | بر جاے چنگ و ناے و نے آواز زاغ است و زغن

وهنوز خرابی آن مصر جامع بغایت کمال رسیده بهترین معموره هاے عالم است کسیکه اوضاع سابقه آن را مشاهده نکرده باشد چون بآن دیار درآید بپندارد که چیزے کاسته نشده اگر طغیان تعدی و نیران ظلم عاملان اندک پستی گیرد بکمتر مدتے برونق نخستین باز آید و از اطراف جهان محط رحال رجال شود عمّره الله تعالےٰ بالعدل والانصاف ٭

مجملاً والد مرحوم را بشوق ملاقات برادر ذوی الاحترام اراده رفتن به لاهیجان از خاطر سر برزده مرا همراه گرفته بآن صوب نهضت نمود و در هر منزل بعد از نزول الهیات شرح تجرید و زبدة الاصول را در خدمت ایشان میخواندم و از افاضل و اعلام که دران سفر ملاقات شده فاضل محقق میرزا حسن خلف مولانا مرحوم عبد الرزاق لاهیجی است در دار المومنین قم که موطنش بود در سن کهولت و اواخر حیات سعادت خدمت ایشان یافته ام در علم و تقوے آیتے بود و مصنفات شریفه دارد چون شمع الیقین در عقائد دینیه و جمال الصالحین در اعمال و رساله تقیه و غیر آن۔ دیگر از افاضل حاجی محمد شریف بود۔ هم دران بلده بخدمت ایشان رسیده ام حاوی فنون و مشربے بغایت صافی و ذوقے کامل داشت دیگر از افاضل سید العلما میر محمد ابراهیم قزوینی است جامع معقول و منقول و از اتقیا بود و در دار السلطنت قزوین ایشان را دیده ام دیگر سید الافاضل میر قوام الدین قزوینی است فاضلے نحریر خاصه در فنون منقول امام بود شعر عربی و فارسی نیکو گفتے و بغایت ستوده خصال بود هم دران بلده ادراک صحبت ایشان نمودم و این هر دو سید عالیشان تا چند سال قبل ازین در حیات بودند و درگذشتند۔ بالجمله چون وصول بلاهیجان روے داد و در منازل قدیمه نزول و بخدمت

عم عالی مقدار و سائر افاضل و اعیان و مستعدان آن دیار رسیدم۔ قریب بیک سال در آنجا بسر رفت و جمعیتے تمام داشتم۔ والد مرحوم بمذاکرہ و مباحثہ مشغول بودند دران مجلس از مستفیدان بودم و باشارۂ والد رسالہ خلاصۃ الحساب را در خدمت عم مرحوم استفادہ نمودم و گاہے بمواضع دلکشا و متنزہات آن ولایت بسیر و تفرج رفتہ مکانہاے دلکش منظر میرسید و صحبتہاے خوش روے میداد۔ مجموع ولایات گیلان خلاصہ بلدۂ لاہجان در سبزی و خرمی و معموری و وفور گل و لالہ و کثرت میاہ و انہار و نشابک اشجار و اثمار گرم سیری و سرد سیری در ربع مسکون بے عدیل و نظیر است عالمیست جدا کہ مشابہ آن یافت نشود شہرہاے معتبرہ و معمورہ و عمارات عالیہ فرینہ و قلاع متینہ دارد۔ و از قدیم الایام با ہمیشہ معمور و مسکن سلاطین ذی شوکت بودہ اغلباً در میانہ سہ پادشاہ صاحب دستگاہ انقسام داشتہ،

ہواے درغایت رطوبت و اعتدال دارد۔ و حسن معیشت و تنعم خلقش بدرجہ کمال و از اکثر ممالک عالم ممتاز است در جمیع ماکولات و اقسام ملبوسات و اصناف ضروریات آن ملک را ہیچگونہ حاجت بخارج نیست و انچہ در اکثر ممالک حاصل و مہیا نتواند شد آنجا میسر و سہل الحصول بہ بقا، و بے بہا است در اکثر بیشہاے آن از تراکم اشجار مجال عبور طیور و وحوش نیست۔ و قوت نامیہ بحدیست کہ یک قطعہ سنگ در کوہسارے و کفے خاک در صحراے آن کہ سادہ از گل و گیاہ و اشجار باشد نتوان یافت و از کثرت درختان بیخزان چون شمشاد و آزاد و نارنج و امثال آن ہمیشہ کوہ و صحرا

زمردی فام است- وشوارع بلاد و قصبا تش با وجود ازدحام سوار و پیاده همیشه پر گل وگیاه کثرت مکانهاے خوش وشکار گاهش از تعداد بیرون واقسام صید برّی وبحری آن از حوصلۂ شمار افزون است مردمش بوفور ذکاء و هنر مشهور و به پرهیزگاری و غریب پروری معروف اند- همیشه آن دیار مشحون بدانشمندان و اعلام روزگار بوده امّا چون قریب بساحل بحر خزر واقع شده اغلب این ست که پس از قرنے بسبب عفونت هواے دریا علت وباکم بیش در آن بلاد سرایت نموده جمعے تلف میشوند ورطوبت هوایش نیز چون زیاده است بنوعیکه شب از کثرت شبنم زیر آسمان خوابیدن محال است بسا باشد که بطبع مردم بیگانه زیاده ملایمت نکند*

بالجمله والد مرحوم بعد از وِیدن یاران وتنسیق قلیل املاک موروثی که وجه معاش بدان بود عازم معاودت باصفهان شدند در خدمت فیضیاب بودم و در عرض راه رسالہ تشریح الافلاک وچند وجیزه در هیأت تعلیم فرمودند- تا در اصفهان رسیده دران بلده باز بشوقے تمام و وجدے موفور بمذاکره ومباحثه مشغول شدم و روزگارے بجمعیت و آرام داشتم و در مدرس فاضل نحریر میرزا کمال الدین محمد فسوی باستفادۂ تفسیر بیضاوی وجامع الجوامع طوسی وامور عامه شرح تجرید پرداختم ونزد مولاناے فاضل حاجی محمد طاهر اصفهانی که محدث وفقیه زمان بود کتاب استبصار شیخ طوسی وشرح لمعه دمشقیه قرائت کردم در آن زمان صیت دانش قدوة الحکما شیخ عنایت گیلانی رحمۃ اللہ که در اصفهان بافاده مشغول بود و با والد مرحوم دوستی داشت مرا خواهان استفاده ساخت

درخدمت ایشان منطق تجرید که از نفائس کتب منطق است با کتاب نجات شیخ الرئیس شروع نموده بانجام رسانیدم۔ وتا آن حکیم دانشمند در اصفہان بود نسبت استفادہ درمیان بود۔ پس عازم گیلان شدہ در قزوین رحلت کرد۔ وے از تلامذہ میر قوام الدین حکیم مشہور و در حکمیات و سائر فنون استاد و حاوی مآثر حکما بود و در تحصیل مراتب عالیہ ریاضات عظیمہ کشیدہ ذوقے عجیب و ملکہ قوی داشت۔ فقہاے ظاہر چون مورد التفاتش نبودند چنانکہ رسم ایشان است نسبتش بعقائد حکما وانحراف از شریعت مقدسہ میدادند و حاشاہ عن الانحراف پس بخدمت سید المتبحرین امیر سید حسین طالقانی کہ از اعاظم و اکابر عارفان بود رسیدم۔ کتاب فصوص الحکم شیخ عربی بمباحثہ میفرمود باستفادہ مشغول شدم و شرح ہیاکل النور نیز در خدمت ایشان خواندم شفقتے عظیم میداشت و در ہیچ فنے از فنون علوم نبود کہ استحضارش یکسان نباشد۔ مسائل حکمت را بامشاہدات صوفیہ اطباق دادہ غلوے عظیم در اظہار مراتب ثلثہ توحید داشت۔ قوت تقریر و مباحثہ اش بمثابہ بود کہ احدے از اصحاب جدل را نزد او یاراے سخن گفتن نبود و اخلاص و استفادہ فقیر و شفقت ایشان استوار بود تا در اصفہان رحلت نمود و بعضے طلبہ ظاہری را نیز غائبانہ بعقائد غیر مستفادہ از شرع اقدس نسبت میدادند والناس اعداء ماجہلوا۔

واز افاضل روزگار در آن بلدہ مغفور آقا جمال الدین محمد خوانساری ولد اکبر علامی آقا حسین طاب ثراہ بود از غایت اشتہار بے نیاز از توصیف است فقیر اگرچہ بسعادت

استفاده ایشان نرسیده ام لیکن مکرر شرف حضور مجلس ایشان دریافته ام در سن
کهولت باصفهان درگذشت و در جوار والد خود مدفون گردید. روزگارے بافاده
و عزت و احتشام گذرانیده بغایت مقدس و حمیده خصال بود. دیگر از علماے
عالیشان اخوند ملا محمد گیلانی بود وے از مجتهدین عصر و صاحب ورع و زہد تمام و مدتہا
بود که در اصفهان متوطن شده بافاده مشغول و روزگارے مهیا داشت با والد مرحوم
ایشان را الفت و صداقتے خالص بود مکرر فقیر بخدمت رسیده و تحقیق مسائل نموده در
کبر سن رحلت نموده در آن بلده مدفون شد و دران اوان فقیر را بتحصیل علم طب میل
افتاد قدرے از کلیات قانون و بعض مقاصد آن فن را نزد جالینوس الزمان
حکیم مسیحائی مشهور که طبیبے دانشمند معمر بود و بمعالجه مرض و تعلیم اکثر اطبّاے
آن شهر مے پرداخت استفاده نمودم شبے بمطالعه مشغول بودم وقت سحر والد
علامه رحمة الله نزد من آمد و بنشست و در اطراف من کتابهاے طب بود و بآن
مشغول بودم چون سوال نمودند معلوم شد که بآن فن فرو رفته ام مرا ازان همه اهتمام و
غور در آن منع فرموده گفت اگر کسے را اعتقاد بنفع صحت باشد آنچه طالبید روا هست
اما ترا آن یقین و اعتقاد بطول مدت عمر از کجا حاصل آمده من یقین دانم که نفس تو
بدن ترا مے خورد و مے گدازد چنانکه شمشیر تیز نیام را مے خورد و شخص چنین طویل العمر نتواند
بود. پس مرا آنچه اهم است بکوش این بگفت و بگریست و مرا نوازش و دعا نموده برخاست
پس از چندے بخدمت فاضل محقق میرزا محمد طاهر خلف میرزا ابو الحسن قاینی که در

ریاضیات واواسط حکمت نادرۂ زمان بود رفتہ مدّتے بتحصیل و تنقیح رسالہ ہیأت و شرح تذکرہ و تحریر اقلیدس و تحریر مجسطی و قوانین حسابیہ پرداختم و فاضل مذکورہ تا دہ سال قبل ازین درحیات بود و رحلت نمود۔ پس شوق بہ اطلاع بر مسائل و حقایق ادیان مختلفہ و اصحاب ملل پدید آمد و با علماے طبقہ نصاراے و پادریان ایشان کہ در اصفہان جمعے کثیر بودند آشنا و مختلط شدم و مقدار دانش ہریک آزمودم یکے درمیان ایشان اعتبار داشت و او را خلیفہ آولوش گفتندے عربی و فارسی نیکو دانستے و بمنطق و ہیأت و ہندسہ مربوط بود و بعضے کتب اسلامی بمطالعہ اش رسیدہ بود و شوق تحقیق بعض مطالب داشت و از خوف و عدم التفات علماے اسلام بآن طبقہ از مقصود خود باز ماندہ بود صحبت مرا مغتنم شمرد و پس از چندے کہ از صفات و اوصاف من آگاہ شد اخلاص و محبتے استوار پیدا کرد و من انجیل از و آموختم و بشروح آن پے بردم و تحقیق عقائد و فروعات ایشان بواقعی نمودم۔ و بسیارے از کتب ایشان را مطالعہ نمودم و او نیز نگاہے از من تحقیقات می نمود۔ و بکرر بتقریرات مختلفہ حقیقت اسلام را برو تمام کردم و او را سخنے نماند و ملزم شد لیکن توفیق ہدایت بظاہر در نیافت تا وفات کرد۔

آئینِ اکبری

چون چندے آئینہاے مقدس بسپاس گذاری خویش وارمغانی دیگران نگارش

یافت شایستہ چنان دید کہ لختے قدسی کلمات افسر خدیو صورت و معنی نویسد
تا گفت و کردار او بر دور و نزدیک پیدائی گیرد ٭

میفرمودند آفریدہ را با آفرینندہ پیوندے است کہ بہ گفت در نہ گنجد ٭

میفرمودند ہر چیز را خاصیتے است کہ از وجدا نہ گردد و دل را آویختگی ناگزیر و خود را
بدوستدارے یکے بربندد و اساس غم و شادی بران نہد و ہر کہ از روشن
ستارگی دل از ہمہ وا پردازد با ایزدی محبت کہ بیچون بود بے پردہ آید ٭

میفرمودند ہستی آفریدگان جز آن پیوند خاص نبود۔ ہر کہ شناسا آید
بوالا پایگی رسد ٭

میفرمودند ہر کہ بپاسبانی آن قدسی انتساب خوگر شود ہیچ شغلے زان باز ندارد ٭

میفرمودند ہندی زنان آب از دریا کول و چاہ خود آورند و بسا چند کوزہ را بر یکدیگر
نہادہ بر سر گذارند و با ہمسران سخن سرا و گرم رفتار باشند۔ نشیب و فراز نوردند چون
دل را بنگاہداشت سبوہا دیدبانیست گزندے نرسد۔ مردان در پیوند خداوند چگونہ ازینان
کمتر باشند ٭

میفرمودند ہرگاہ معنوی پیوند مجرد و مادی چنین استوار باشد پیوستگی نفس ناطقہ را
با ایزد بیہمال کہ تواند گرفت ٭

میفرمودند ریزش فیض ایزدی بر ہمگنان یکسان است لیکن لختے از ہنگام نارسیدگی
و برخے از بے استعدادے کامروا نشوند چنانچہ لختے کردار کوزہ گر از نادرستی این

گفتار برگوید ۞

میفرمودند صوری پرستش که آنرا آئین الهی برگویند بجهت بیداری غنودگانست ورنه ایزدی نیایش از دل برآید نه تن ۞

میفرمودند نخستین پایه بندگی آنست که هنگام ناملایم پیشانی را بشکنج نیارند و آنرا تلخ داروی پزشک اندیشیده بشگفته روئی درکشد ۞

میفرمودند بی صورت را بخواب و بیداری نتوان دید لیکن از چیره دستی خیال خود آ گردد همانا خدا را بخواب دیدن ازان گونه باشد ۞

میفرمودند بیشتری دادار پرستان خواهش روائی فراپیش دارند نه ایزد پرستی ۞

میفرمودند از سفیدی موی سیاه امیدی افزاید هرگاه چنین رنگی که هیچ دور نشود به نیرنگی تقدیر برزده آید تو که تیره دلی زدایش یابد و بینش فروغ دیگر گیرد ۞

میفرمودند طایفه برآنکه آدمی برخلاف رضای الهی رود و سرمایه رستگاری بازگشت ازان طرز نکوهیده و آگاه دل شناسد که کس نیارد سر از فرمان تافت و ازان گذارش پزشکان داروی رنجوران اندیشیده اند ۞

میفرمودند هر کس ایزد بیچون را باندازه حال خویش نامی برخواند ورنه بی نشان را نام کجاست ۞

میفرمودند تشبیه بر زدودن اشتباه است و آن در قدسی ذات راه نیابد ॥

میفرمودند در محال بودن خلاء این همه گفت وگو ندارد ایزد توانا هم فرو گرفته ॥

میفرمودند آنچه عالمیان نیک و بد و خیر و شر بر شمارند همه نیرنگی ایزدی عنایت است و دگرگونگی از مردم برخیزد ॥

میفرمودند بد از شیطان دانستن به ایزد بیهمال انباز گرفتن است اگر راهزن اوست. راه زدگی او از کیست ॥

میفرمودند داستان شیطان باستانی رموز است. کرا یارا که با ایزدی خواهش نبرد ॥

میفرمودند بزرگی راه روِ خداطلبی دامن دل گرفت. پیر از دوستی گاو دریافته در تنگنائے در نشاند و ورزشِ همان خیال فرمود. چون چندے برآمد او را بآزمون بیرون خواند. چون دران اندیشه فرو رفته بود خویشتن را شاخ دار پنداشته بر گفت شاخ از بیرون شدن باز مے دارد. رهنمون از ویک اندیشی دریافته پایه پایه فراتر برد ॥

میفرمودند برتری مردم زاد بگوهر خرد است. شایسته آنکه در زنگ زدائی کوشش رود و از فرمان پذیری او سر نتابد ॥

میفرمودند آدمی مرید خرد خود است. اگر گزین تابش دارد خود پیشوا است و اگر

دربند شایسته ترے می اندوزد هم خورد بهاست ٭

میفرمودند ستایش عقل پژوهی و نکوهش تقلید ازان روشن تر که بحجت نیازمند آید۔ اگر تقلید شایسته بودے پیغمبران پیروی نیاگان خود کردے ٭

میفرمودند بسا بیمار خرد بدبستان سرائے خویشتن را تنومند وا نمایند لیکن معنوی پزشکان از نقش پیشانی برشناسند ٭

میفرمودند چنانکه تن از ناسازگاری رنجور گردد همچنان خرد بیمار شود۔ شناسائی برافتد تا دارو پذیرد ٭

میفرمودند رنجوری خرد را هیچ درمانے به از آمیزهٔ نیکوان نبود ٭

میفرمودند شناسائی مردم زاد کارے است بس دشوار۔ از هر کس نیاید ٭

میفرمودند نفس با آن گزیدگی از همنشینی طبیعت برنگ او برآید و آن گوهر تابناک خاک پوش گردد ٭

میفرمودند از تیرگی بینش کار دل را که سرمایهٔ بهروزیست واهلند و در تن فربهی که جان نزاریست تکاپو رود ٭

میفرمودند آدمی با دل گرفتگی از همنشین خوے او برگیرد و فراوان نیکی و بدی بے خواهش بدو رسد ٭

میفرمودند آدمی در سر آغاز آگهی هر زمان برنگے برآید گاه در سور سرالنشاط اندوزد و گاه بماتم کده دلتنگ نشیند۔ چون بینش بوالائی گراید اندوه و شادی کناره گیرد ٭

میفرمودند بسیارے بہ پندارے خیال و نقلے خار زار خویشتن را پیروِ عقل اندیشند چون نیک نگریستہ آید پیرامون آن نگشتہ اند۔

میفرمودند برخے سادہ لوحان تقلید پرست گذارش باستان را برفرمودہ خود گزینند و جاوید زیان اندوزند۔

میفرمودند گوناگون کردار و گفتار از خرد و از خشم پدید آمد و از پردہ نشینی انصاف دران دگرگون سخن بشورش کشید۔

میفرمودند چون از خواب کہ نمونۂ نیستی است برخیزد بر شکرانۂ تازہ زندگی در آبادی اندیشہ و ستودگی کردار کوشش نماید۔

میفرمودند خاطر جہان می خواہد کہ راستی و درستی کہ در پیشگاہ بینش ہمگنان شایستگی دارد ہمدوش کردار شود۔

میفرمودند نخست در آراستن خود کوشش رود و سپس بدانش اندوزی رو آورد بو کہ چراغ آگہی برافروزد و شورش دگرگونگی فرونشیند۔

میفرمودند افسوس کہ در سرآغاز برنائی گرامی زندگی بشایستگی نگذشت امید آیندہ بگزیدگی انجامد۔

میفرمودند خلاف عادت دل عامہ بشکرود دانا بگزیدہ دلیل نپذیرد۔

میفرمودند اگرچہ کامروائی صورت و معنی درایزدی نیایش نہادہ اند لیکن بہروزی فرزندان نخست رضامندی نیاگان است۔

میفرمودند افسوس که جنت آشیانی زود بعلوے عالم شتافتند و گزین پرستاری از ما نیاید۔

میفرمودند غمهاے مردم از آنست که پیش از هنگام و افزون از روزی میخواهند۔

میفرمودند (و مخاطب شاهزاده بود) گزین سخن من برادر شما است گرامی داریدش۔

میفرمودند حکیم میرزا یادگارے است از جنت آشیانی۔ اگر او راه ناسپاسی سپرد ما را جز مهربانی نسزد۔

میفرمودند برخے دلاوران دستوری میخواستند که کمین گرفته کار آن شورش گراے بانجام رسانند۔ بدان دل ندادیم و آن را از قدردانی دور انگاشتیم۔ هم آن گزین یادگار از گزند رهائی یافت و هم مخلص جان سپاه را پاسبانی شد۔

میفرمودند همه را کار با خود است۔ از چیره دستی آز و خشم بدیگران در آویزد۔

میفرمودند سزاوار دل بستگان دنیا آنست که به پیشۂ سرگرم باشند تا به بیکاری نکوهش رود و بخواہش نابایست در نیفتند۔

میفرمودند بسیچ آن بود که گدیه از قلمرو بر افتد۔ بسا کس را فراوان خواسته داده آمد و از رنجورے آز سودمند نیفتاد۔

میفرمودند جز خیر قالب هستی نگیرد و هیچ آفریده بنکوهش نسزد۔

میفرمودند خواهش آز چون خودی بهمت در نگنجد و از ان رو سزاوار نبود۔ بیادمیسد یا آموزش میکند۔

میفرمودند پیری در شناختن بود و بچاره گری نشستن نه موے زنخ فروہشتن و خرقہ را رقعہ زدن و لقا سے گفتار ہنگامہ آراستن +

میفرمودند رہنمونی مرا در رہ نمائی است نہ مرید گرد آوری +

میفرمودند مرید کردن با یزدی بندگی آگاہ ساختن است نہ یکے را پرستار خویش گردانیدن

میفرمودند بیشتر مردم را بزور در کیش خود می آوردیم و آن را مسلمانے می شمردیم چون آگہی افزود بشرمندگی در شدیم۔ خود مسلمان ناشدہ دیگرے را بران داشتن ناسزا۔ و آنچہ بزور می گیرند کے نام دینداری گیرد +

میفرمودند کم آزارے و خیر سگالی سرمایہ دولت افزونی و عمر افزاے است۔ گوسپند با آنکہ در سالے یک دو بچہ بیش ندہد بس انبوہ و سگ با بسیار زائی کم +

میفرمودند شگفت از آنکہ برہنمائی بر نشینند و برہزنی بر خیزند +

میفرمودند کار آنست کہ در مردم بود و از ناپایست برکنارہ زید ورنہ عزلت گزینی تن آسانی است

میفرمودند اگرچہ دانش تنہا را کمال شمردہ اند لیکن تا بکار کرد نرسد طراز گزندگی نگیرد بل فروتر از نادانی شمرند +

میفرمودند آدمی از کم بینی بیشترے سود خود در زیان خویش بیند تا بدیگران چہ رسد +

میفرمودند آدمی از نابینائی گرد خویش نہ بیند و در بند سود خود باشد۔ اگر بہ تقصیر کبوتر چنگل آلاید آزردہ گردد و اگر موش را برگیرد شادمانی کند۔ آن پرندہ چہ خدمت کردہ و این بیچارہ کدام راہ ناہنجاری رفت +

میفرمودند نخستین گامِ این راهِ دراز آنکه از خشم راعنان گسیخته ندارد و گونیاے بالیست گرفته اساس کردار بران نهد +

میفرمودند چون فروغ خرد تابش دهد پیدائی گیرد آنچه آدمی از آن خود میداند عاریتے بیش نیست +

میفرمودند در بنگاله با گربه و کنجشک و دیگر جانوران انباز زیست و هرکدام از تباه سگالی خانهٔ خویش انگارد +

میفرمودند بیشترے از ناپسند آمیزندگان بپرهیزند و ناخوشنودی ایزدی پیرامن دل نه گردد +

میفرمودند ما با همه کس آشتی فراپیش باید گرفت. اگر راهِ رضامندی ایزدی می سپرند خود آویزه بابیان ناستوده باشد. ورنه بیمارنادانی اند سزاوارِ مهربانی +

میفرمودند پیشه ورے که در کار خویش سرآمد شود فیضِ ایزدی با او دست برنگذاشت او الهی پرستش +

میفرمودند خواب و خور براے آنست که نیروے جستجوے ایزدی رضا فراهم آید بیچاره آدمی از بیدانشی مقصود پندارد +

میفرمودند اگرچه غنودن تنومندی آرد لیکن زندگانی همین بخشش الهی است همان بهتر که به بیداری بگذرد +

میفرمودند دوربین ستم نه بیند و سختی روزگار را یاد افراه اندیشد +

میفرمودند خردمند غم روزی نخورد۔ از بنده و نوکر پند برگیرد +

میفرمودند سعادتمند آنکه گوش شنوا و چشم بینا داشته باشد همچنانکه از مایه برند حق داران کور راه بدقیافه نپذیرد +

میفرمودند خوردسالان نورسان چمن زار هستی اند۔ با پیران گرائیدن بداد ارجهان آفرین روے آوردن است +

میفرمودند نقدے که دران ایزدی نام نگارش یافته آن را بتصدق دادن بس نکوهیده بود +

میفرمودند آنکه ایزد پژوهی را درخلافِ خواهش نفس دانسته اند همانا بیشترے بدین روش کشایش یافته ورنه بساکس را کامروائی نزد بانی کند +

میفرمودند جهان صورت نمونه عالمِ معنی است چنانچه دران هرچه بسیار ند باز خواهند درین نیز باندازهٔ خرد کردار جویند +

میفرمودند در پند پذیری نظر بر سال و ثروت نیفتد۔ خورد و تهیدست را از دیگران درحق نیوشی باز ندانند +

میفرمودند پیغمبر اُمی بودند۔ باید که گردیدگان یکے از فرزندان خودرا بدانسان قرار دهند +

میفرمودند چون اساسِ شاعر بر تار است گذالیست در پیشگاه خاطر پذیرفتگی نیابد +

میفرمودند بازیگر بدست وپا اصول آورد و شاعر بزبان +

میفرمودند هرکه شعر دیگرے گزین تضمین می کند بیجا میخواند پایهٔ او و خویشتن وانماید +

میفرمودند یکے از خداجویان به بسیار خواری درمانده بود۔ بکار آگہی رسید۔ بزرگ آوندے از کدو بدو داد که اورا هر روز برآموده بخورش بردو لختے از کنار سائیده قشقه برکشد۔ ودعاے بغلط اندازی او درآموخت۔ بکمتر فرصتے رنجورے او چاره پذیرفت۔

میفرمودند کاشکے از خوانندگان رسمی علوم چندین اختلاف بگوش نرسیدے واز فراوان دگرگونگی تفاسیر واحادیث لشگفت زار نیفتادے۔

میفرمودند دلاویز سخنان حکمت چندان دلرباست که از همه باز میدارد وبزور ازشنود آن خود را برکناره میدارم مبادا ناگزیر وقت ازدست رود۔

میفرمودند اختلاف از سه در نگذرد۔ نارسائی دریافت۔ آمیزه دشمنان دوست نما۔ دروغ سازی دوستان آزمند۔

میفرمودند کاش در خواندن ونامه ساختن جز فرو هیدهٔ والا دانش راه ستوری نبودے تا فرومایگان بکام رواے خویش داستانها بر نساختے وساده لوحان کوتاه بین هر ترفند را بنگارش نبردے۔

میفرمودند شناسائی ساختگی اگرچه بس دشوار لیکن چون گوینده گفتار را بسنجند پیدائی گیرد۔

میفرمودند اگرچه برچندین قلمرو چیره دست آمدیم وسامان جهانگیری آماده شد چون حقیقی بزرگی رضامندی ایزدیست از دگرگونگی کیش ومذهب دل برنیاساید واز صیدی وملال بکدام دلخوشی کشورکشائی فرابیش نهد۔ بوکه صاحبدلے فرارسد وخاطر از کشایش باز رہد

میفرمودند دران سال که بیست بسر آمد لختی بدرونے امّاره پرداخت و از
تهیدستی زادِ واپسین راه شگرف دردے دامنِ دل درگرفت ⁂

میفرمودند در بیشهٔ آنروے آب راوی بحجره درآمد و راه آمد شد بربست
چون تیره هش رفت پاسخ داد نیایشگری خاص فراپیش گرفته‌ام۔ تا عبد اللہ خان
مرزبان توران فرو نشود بر نیایم و کس را بخود راه ندهم چنان گفته شد اگر دعا پذیراست
در بهبودِ ما بربندد وازین بهتان دست خواهش بازکش ⁂

میفرمودند اگر در یکے نیروی جهانبانی دریابیم در زمان این گران بار را بردوش
او نهاده کناره گزینیم ⁂

میفرمودند اگر بیدادی از من رود پالش خویش برخیزم تا بفرزندان و خویشان و
دیگران چه رسد ⁂

میفرمودند دادارِ کام بخش بسا گزین فر بهادر سپرد و هیچ دل بسامان آن نگرائید۔ همانا
از چیرگی ایزدی ترس دیگر بیم در نه گنجد ⁂

میفرمودند هر که از نادستورے ترک دنیا خواهد بکشاده پیشانی خواهش پذیرفتگی یابد
اگر دل از جهانِ نادان فریب برگرفته باشد۔ او را ازان بازداشتن بس نکوهیده۔ و اگر از
خودفروشی چنین وامی نماید پاداشِ خویش یابد ⁂

میفرمودند هرگاه در بیماری تن که پیداست و پزشکِ آن فراوان چه خطاها نرفته و
میرود در رنجوری نفس که ناپدید و چاره آن نایاب چه سان مداوا پذیرد ⁂

میفرمودند ایزدی عنایت بود که بار اگزین دستورے بدست نیفتاد ورنہ دریافتہائے خاطر را ازو دانستندے ٭

میفرمودند روزے کہ ایزد بیچون زندگی نخواستہ باشد ما نیز چارہ نسگالیم ٭

میفرمودند ہموارہ از داداربیہمال دریوزہ میرود اگر اندیشہ و کردار من پذیرائی نیابد زندگی برگیر تا نفس نفس نارضامندی نیفزاید ٭

میفرمودند کشایش کار بیاوری ایزد باز بستہ است و بپیوستن بفر وہیدہ روشناس۔ نشانِ آن بساکس را از نا یافتِ آن گوہرِ استعداد خاک اندود ٭

میفرمودند شبے از بارہستی دل بستوہ آمدہ بود۔ ناگاہ میان خواب و بیداری شگرف نمایش شد و خاطر لختے بآرامش گرائید ٭

میفرمودند ہر کہ با دلِ اخلاص گزین یادروے صافی آئین ما گزیند ہر آئینہ از صورت و معنی کامِ دل برگیرد ٭

میفرمودند سرمایہ زیانکاری خویشتن بینی و ناہنجاری خواہی است ٭

میفرمودند سعادت طایفہ کہ ببارگاہِ فرماندہان والا شکوہ راہ سخن دارند و جز نیکوئی و خیراندیشی بر نگذارند خویشتن بینی و غرض آرائی نبود خاصہ ہنگام خشمناکی اگر دلاویز گفتار نتوانند بخاموشی بر سر آیند ٭

میفرمودند خورشید والا را بفرمان روایان عنایتے است خاص و ازین روئیایشگری بدو نمایند و الہی پرستش برشمرند و کوتاہ بین بد گمانی در افتد ٭

میفرمودند عامہ بخیال نفعے چگونہ خواستہ داران سیہ درون را بزرگ دارند. واز نابینائی در احترام این چشمۂ نور کوتہی رود و برنیایشگر زبان بیغارہ برکشایند. اگر خود را آسیب نرسید سورۂ والشمس را چرا از یاد رفت۔

میفرمودند آنکہ بیشتر موے سر سفید می شود ازان است کہ بیش از ریش و بروت است۔

میفرمودند در نواختن ناقوس و بادا داشتن بوق هنگام پرستش از هندیان گزین پاسخے نشنودیم۔ همانا دست مایہ خطرہ بندی و دلجمعی برسازند۔

میفرمودند هنگام ریزش ابر چون روشنی در باختر پدید آید هوا صاف گردد۔ همانا فروغ سرچشمۂ تاریکی از روشنائی هر سو برگوید۔

میفرمودند آنکہ در احمدی کیش میراث بدختر کم دهند با آنکہ از کم نیروئی بافزونی سزاوار است از انست کہ او بخانہ شوہر رود و مال بہ بیگانہ رسد۔

میفرمودند گوشت استخوان پیوست ازان لذت افزاید کہ خلاصۂ غذا بدو رسد۔

میفرمودند سالے کہ میوہ بسیار دہد آن چنان شاداب و شیرین نبود همانا دست مایۂ شادابی و شیرینی فراوان بخشش می شود۔

میفرمودند گذارده بلستان کہ در فلان نیایش جا آسمانی آتش بود باور نہ کنند و گزاف برشمرند و ندانند هر گاه آئینہ یا سنگ سورج کرانت در برابر آفتاب دارند آتش درگیرد۔

میفرمودند خوردن مردہ ناروا ست از فراخ برگشتگی باشد *

میفرمودند خوردن آدمی کشتہ پاداش خواری اوست *

میفرمودند ہر ایزدی کشتہ کہ سبب پیدا نبود حرمت از برائے بزرگ داشتن اوست *

میفرمودند خون مایۂ جان دارد۔ پرہیز از خورش گرامی داشتن اوست *

میفرمودند از خوبرو نکوہیدہ صورت پدید آمدن شگفت نباشد۔ بل اگر آدمی جانورِ دیگر بزاید دور نبود۔ ہمانا مصورہ از مخیلہ برداشتہ کار فرماید و چنانچہ در خیال جائے گیرد زائیدہ بدان صورت برآید *

میفرمودند اگر مرد زن را دوست تر دارد و بخویشتن پرستی افتد دختر بزاید و اگر دوستی زن افزاید شوہر بخیالِ زن او بیشتر گذرد پسر پدید آید *

میفرمودند آنکہ ورا اندرز نامہا گذارش یافتہ کہ دشمن را خورد و نباید شمرد آن خواہند چون دوستی و دشمنی از نیرنگی ایزدی تقدیر است پس دشمن از میان ندیدہ داد ارین آید *

میفرمودند بسا شاگرد از اوستاد برگذراند و او را بدو جز نیایش و نیاز مندی نرسد *

میفرمودند در پرستش جائے ہر کیش خارق عادتے چند چہرہ برافروزد۔ ہمانا وابستگی دلہا چنین کارگر است و گرنہ حق با یکے بیش نباشند *

میفرمودند بخشش امانت گذاریست و از دامِ دیرین سبکباری *

میفرمودند ہمانا زنار بستن ازان است کہ در باستان ریسمانے بگردن آویختہ بہ نیایش می پرداختند و پس آمدگان از دین شمرند *

میفرموودند در ہند کسے بدعوے پیغمبری برنخاست. ازان ست کہ دعوئ خدائی پیش می رود۔

میفرمودند آنکہ گویند فلانی نیکذات است یا بدگوہر آن میخواہند کہ یکے از دودمان او بہ بزرگی صوری و معنوی رسیدہ باشد یا بشہرے و پیشہ زبانزد روزگار۔ چنان بخاطر پرتو می اندازد کہ نیک سرشت آباد کردار تواند بود۔

میفرمودند پرسخے گویند دوستی ستانندہ افزون تر از بخشندہ است لیکن بخاطر میرسد از دہندہ ذاتے است ناشایستہ نداند دہد و از گیرہ بخشش پدید آمد۔

میفرمودند در ہندی نامہائے چنان برگذاردہ اند کہ در آموختن ہنر و اندوختن مال چنان کوشش فراپیش گیرد گویا دست فرسود پیری و فروشدن نخواہد شد۔ و چون تن آسان از بیم این دو سرمایہ ناامیدی دست از تکاپو باز کشند بخاطر ہمایون میرسد کہ در فراہم آوردن این دو ناگزیر نشاء تعلق فردا روز و اپسین دانستہ کار کرد امروز بدان نہیب ازد۔

میفرمودند ہندی حکیم گوید در گرد آوری نیکوکاری ہموارہ مرگ در پیش چشم دارد و تکیہ بر برنائی و زندگی نکردہ نفسے نیا ساید و بر پیشگاہ دل چنان بتابد کہ در جوبائی نیکی در گذشتن بخاطر نیارد تا بے بیم و امید نیکی را برائے شایستگی کہ دارد بکار بندد۔

میفرمودند عجب است کہ در زمان پیغمبر با تفسیر قرار نہ گرفت تا ادگر گوشہ نگر راہ نیا فتے۔

میفرمودند در حب الہرۃ من الایمان اگر اضافت مصدر بسوے فاعل نباشد

چنانچہ میر سید شریف بدان رہائی جست پرہیز یدن و دامن ورچیدن از و سزاوار مردمی نبود۔ پس خموشیدن مولانا سعد الدین ازان پاسخ گنجائی نداشت ۰۰

میفرمودند آنکہ باستانیان گویند سخت ترین بلاہا بر پیغمبران نسبت بیس براولیا و پایہ پایہ بہ نیکوان فرا رسد مرا باور نیفتد۔ شایستگان آن درگاہ چگونہ بدین شکنجہ درشوند۔ جمعے رسمی دانشان بعرض ہمایون رسانیدند آزمون الٰہی است گیتی خداوند در شگفت ماند کہ آزمایش از دانائے پوشیدہ و آشکارا چگونہ سزاوار ۰۰

میفرمودند ہر گروہے آشنائی روش خود را نیک شمارد و در حقیقت نیکو آن بود کہ اگر از وابستگان است براستی و درستی وگرد آوری ناگزیر وقت بسر برد۔ اگر از وارستگان با آوازۂ خویش و آشتی دیگران زندگی نماید و نفرین از آفرین باز نشناسد ۰۰

میفرمودند برسے براند ہر چند میان پژوہندہ و رسندہ میانجی بشیر ایزدی فیض فراوان تر ہمانا چنین نبود بل رسیدگی وابستہ بکشش معنوی و نیک کرداری است ۰۰

میفرمودند شگفت آنکہ اماسے از خاک کربلا سبحہ بر سازد و پندارند کہ با خون امام آمیختہ است ۰۰

میفرمودند ہر کہ پوشش خود را بفرومایگان و بازیگران و مسخرگان دہد گویا بدبیتسان برآمدن خود را کچول ساختن است ۰۰

میفرمودند انتخاب آنرا سزد کہ آگہی پایۂ او از مصنف افزون تر باشد ورنہ سخن گزینی نیست مرتبہ خود را وانمودن است ۰۰

میفرمودند همانا داستان فریب کاری سکندر با فور هندی فروغ راستی ندارد. بزرگ
کرده ایزدی این راه نسپرد خاصه زمانے که فروشدن نزدیک پندارد.

میفرمودند باید که پس از هر غزل خواجه حافظ رباعی عمر خیام برنویسند ورنه خواندن
آن حکیم شراب بے گزک دارد.

میفرمودند مردم نام بزرگان بر فرزندان نهند. اگرچه نگارش تفاول میسرود
لیکن از ادب دور. شگفت آنکه فقها که بتبدل سخن نه گردند بیشتر کوشش کنند و اهل هند که
بر دگر وند پرهیزند.

میفرمودند از مردم بس شگفت آید که خرد سالان را که از بار فرایض سبکدوش اند سنت
ختنه ناگزیر شمرند.

میفرمودند اگر سرمایۂ حرمت خوک بیعزتی باشد بایستے شیر و مانند آن حلال بودے

میفرمودند تکفین رسمے است باستانی. ورنه رهگرا نے نیستی چگونه بار کشد. همان
طور که آمده بود باز گردد.

میفرمودند قلیچ خان دفترے در پیشگاه آورد و عرضداشت نام این خلاصة الملک
نهاده ام. امید که پذیرائی یابد.

میفرمودند که این نام سزاوار صوبه و سرکار است یا قصبه. همان بهتر که حقیقة الملک
برگویند. قلیچ خان کاروانی خویش گذارش می نمود. برخے دگرگون می گفتند درین میان از
ریاضی سخن رفت او از آن خموشیده بدین آویخت بر زبان گوهر بار رفت.

بیت

تو کارِ زمین را نکو ساختی　　　که با آسمان نیز پرداختی

روزے بزمِ آگہی آراستہ بود یکے از سرایندگانِ ہمایون محفل این بیت بخواند۔

بیت

مسیحا بار خضر پش نہاد ہمعنان یوسف　　　قفائے آفتابِ من بدین اعزاز می آید

بر زبان گوہر بار رفت اگر بجاے آفتابِ من شہسوارِ من برخوانید سزاوار باشد۔ کار آگہان لبریز آفرین گشتند۔ روزے رباعی ملا طالب صفاہانی کہ در مرثیۂ حکیم ابو الفتح و تہنیت آمدن حکیم ہمام گفتہ بود بعرض ہمایون رسید۔

رباعی

مہر دو برادرم کہ دم ساز آمد　　　او شد بسفر وین ز سفر باز آمد

او رفت و بد نبالہ او عمر برفت　　　وین آمد و عمرِ رفتہ ام باز آمد

فرمودند لفظ دنبالہ گرانی میکند۔ اگر چنین بخوانند بہتر باشد۔

ع او رفت ذرِ رفتنش مرا عمر برفت

سخن شناسان را وقت خوش شد۔

میفرمودند خواہش از ہر کس نکوہیدہ خاصہ از والا فطرتان عالی ہمت چہ این گروہ جز بنا گزیر دست نیالایند۔ پس از نہا خواستن آبروے خویش و اینان ریختن است۔

میفرمودند دگرگونگی استعداد و ستایہ پایندگی مردم زاد است۔

میفرمودند کلمهٔ حق آنست که هر گرا بگوش رسد بدل در آید - و در پذیرائی گزیر نماند

میفرمودند سخت رنجوری خردان لختے از تناسخ آگهی دهد

میفرمودند آنکه سماوی کتب برگوید که برخے عصیان گرائے باستان بصورت بوزنه و خوک برآمدند باور اوفتد

میفرمودند اگر چنین اندیشه رود پیکرے چند برساخته نفوس را بدان پیوند دهد و ازان برنگذرد بس نکوهیده بود ورنه نیرنگ ساز تقدیر اگر جماد و رستنی و جاندار را پایه پایه پیوند دهد بوالا پایگی رساند چه شگفت

میفرمودند برخے باستان برگویند با افراد هر یکے چند پیکر برآید که کیفر هر زمان را بدانسان تن آماده گردد تا پیدایی کنند

میفرمودند چراغ افروختن بیاد آفتاب در ساختن است - هر گرا آفتاب فروشده باشد اگر بدو ننازد چه کند

میفرمودند سیاه روئے دود از دوری نور و ناخلفی اوست

میفرمودند چون زمان رفتن نزدیک شود لختے فرورفتگی رو دهد - و پیوستن زمان نیز غشی آورد - همانا اشارت بیرون و جان دادن و باز ستدن به ایزدی نیرو بازگردد

میفرمودند گوش دیدبان آواز است - هرگاه گوینده کر باشد از آهنگ اوفتد

میفرمودند اگرچه این رهگذر که دزدی در آغاز آگهی و در کهن سالی صورت گیرد بدتر از زناست لیکن ازین رو که خداوند این نکوهیده کار خود را و دیگرے را دامن آلود عصیان

بیسازد و سخت تر باشد ٭

میفرمودند معدهٔ خود را دخمه گاه جانوران ساختن سزاوار نبود ٭

میفرمودند جان شکری بے گناه جز سگالی اوست داو را با یزدی رحمت پیوستن است ٭

میفرمودند جان شکری آن راسزد که جان دهد و هرکه بفرمان خرد بدین کار پردازد ٭

آن نیز بیزدان باز گردد ٭

میفرمودند آنکه باوجود دختر بعمزاده میراث رسد اگر فروشده را از پدر رسیده باشد گنجایش وارد ورنه چگونه سزاوار بود ٭

میفرمودند شهر آنست که گوناگون پیشه ور درآنجا باشد با آن پایه انبوہے که آوا سے معتدل شب از آبادی درنگذرد ٭

میفرمودند دریا آنکه همه ساله رود ٭

میفرمودند ملکها بدریا یا بکوه یا به بیابان یا بزبان از هم جدا گردد ٭

میفرمودند بندوق در سردسیر چون کابل و کشمیر لختے سطبر باید ساخت تا خشکی و سردی بنیاد و شگافت ٭

میفرمودند اعتدال باد بنسبت آسیا و کشتی دگرگون است لیکن زبانزد روزگار آنکه چراغ فرو نه نشیند ٭

میفرمودند تعبیر از عالم تفاول است ازین رو قرار آنست که خواب جز بدانائی نیک سگال بر نگذارند تا فال نیکو برزند ٭

میفرمودند بلاغت آن باشد که سخن باندازهٔ نیوشنده رود و بسیار معنی را باندک عبارت چنان برگذارد که در فراگرفتن رنجے نرود و فصاحت آنکه در گذارش زبان کج مج نشود۔

میفرمودند یک گفتار از مرزبانِ مصر و حسینِ منصور پدید آمد۔ خودبینی و خدانگری از هم جدا ساخت۔

میفرمودند کرامت استقامتِ احوال است۔

میفرمودند از دانشورے درازعمری کرگس و کوتاه زندگی باز پژوهش نمودند۔ پاسخ داد نخستین جانور نیازارد و پسین بشکرد۔

میفرمودند هرگاه باز را که خورش جز جانور نباشد کم زندگی باد افراه باشد آدمی زاد را که با آمادگی فراوان خوردنی از گوشت نه شکیبد حال چگونه بود۔

میفرمودند همانا در حلال بودن جاندار کم آزار و حرام شدن آزارنده جانور اندیشه سرایت رفته باشد۔

میفرمودند زبان آموزی از همنشینی برخیزد و رنه بهمان لب بستگی باز مانند۔

میفرمودند چون آزمون رفت بزبان بے زبانی گذارش نمودند که درین راه خموشی ماند تا بیگانگان را چگونه کشاده آمد۔

میفرمودند هرکه بایزدی باد افراه نفرین فراپیش گیرد پذیرش نیابد۔ وازین ژرف گذاری یکے را که دعاے بد کرده بودند آرامش یافت۔

میفرمودند تا شوره درمیان آورده‌ایم حقِ نمک در آب نیز پدید آمد۔ چون بهند آمده‌ایم ما را دل بفیل شد۔ بخاطر رسید توجه بدین شگرف نیرو بوید آن میبد که بر همگنان چیرگی شود ۔

میفرمودند آدمی بگوشت خوردن چنان خوگر است که اگر دردمند نشدے هر آئینه بخود نیز دستی نمودے ۔

میفرمودند کاشکے پیکرِ من چنان تنومند بودے که کامِ گوشت خواران برآمدے و بجان شکری دیگرے برنخاستے۔ یا چون لختے بخوردِ ایشان جدا کردے بجاے آن دیگر بر رستے ۔

میفرمودند کاش فیل خوردن روا بودے تا یکے بدل چندین جانور بسندے ۔

میفرمودند اگر دشوار زندگی بخاطر نیامدے مردم را از گوشت خوردن باز داشتمے و آنکه خود یکبارگی نمیگذارم از آنست که بسیارے کام ناکام خواهند گذاشت و به تنگناے غم کالیوه خواهند شد ۔

میفرمودند از سر آغازِ آگهی هرگاه جانورے براے خورش آماده ساختن فرمودیم چندان فره بر تدادو دلخواه نیامد۔ آنرا رهنمون جان پروری دانسته دست از خوردن جاندار باز کشید ۔

میفرمودند مردم را باید که هر سال ماه ولادت گوشت نخورند تا سپاس الٰهی بجا آید و سال بگزیدگی گذرد ۔

میفرمودند قصّاب و ماهی گیر و مانند آن جز جان شکری پیشه ندارند باید که بنگاه

اینان از دیگر مردم جدا باشند و از آمیزنده تاوان گیرند ۔

میفرمودند بازرگانے را وقت فرا رسیده بود و چهار پسر او برمال آویزه در سر گرفتند۔ همه را باندرز رهنمونی کرد و برگفت از راهِ دوربینی بخشش برابر کرده ام و هر کدام را گوشه از خانه برگذاشته۔ چون رخت ازین جهان بربندم هر یکے از آن خود برگیرد۔ چون وصیّت بجاے آمد یکے زر یافت و دیگر غلّه و آن دو کاغذ و استخوان۔ از نافهمید گی سر بشورش برداشتند۔ فرمان رواے هندوستان سالباهن گفت استخوان اشارت بدانست که جان داران از یکے و کاغذ بآنکه وام او از دیگرے۔ چون شماره رفت هر چهار بخش برابر آمد ۔

میفرمودند حسن صبّاح با بسیارے دریانوردی که داشت ناگاه آشوبِ طوفان برخاست و مردم را سراسیمگی درگرفت۔ او شگفته و آرمیده بود۔ چون فروهش رفت نوید رستگاری برداد۔ چون بساحل رسیدند همگنان به نهفته دانی او گرویدند۔ همانا ازین آگهی که ایزدی خواهش دگرگون نشود بشورش نرفت و گذارش فرّخی ده رهائی بدین سگالش بود که اگر سیلاب فنا در شوند که دامن برگیرد ورنه ساده لوحان به نیایشگری برخیزند ۔

میفرمودند علی تبدیل خاروامیگفت در ملیبار شخصے دیدم که از بالا دو تن پیدائی داشت سر و چشم و دست جدا جدا و از پائین یک تن۔ کدخدا بود و زرگری میکرد ۔

میفرمودند دران سال که بیرم خان دستوری حجاز یافت نزدیک سکندره ماده آهوے را چیته گرفت۔ زنده بچه از شکم او برآمد۔ خود گوشت از استخوان جدا ساخته بوزر اسیر میکردم

چیزے بدستم رسید۔ پنداشتم کہ ریزہ استخوانے است۔ چون پژوهش رفت در
جگر او پیکانے نمودار شد۔ ہمانا در خوردی تیرے باو رسیدہ بود۔ با ہیزوی پاس گزند جانے
نرسید و از تنومندی و آبستن باز نداشت +

میفرمودند موش بصینهٔ در برگرفته بر پشت میخوابد۔ دیگران دم او گرفته بسوراخ کشند
ونیز دم خود را تاب دادہ بشیشه فرو برد و خشخاش و جز آن برکشد و از بینان شگرفکاری
موش فراوان +

میفرمودند گرگ اگر دہن باز کردہ یازش کند بگیرد ورنہ ہر چند خواہد نکشاید۔ چون گرفتار گردد
یاوانشود +

میفرمودند سنگ و منگ بدان جدا شود کہ نخستین بآب نگداز و دو پسین گداخته شود +

میفرمودند روزے در شکارگاه آہوے خانگی با دشتے آویزہ داشت بچابکدستی
صحرائی بدست گرفته شد۔ برخے نظارگیان مصرع برخواندند +

ع کس ندیدیم کہ آہو بدویدن گیرد

چنان گفته شد کہ آہو در فرس عیب را گویند یعنی آنرا بتکاپو و کوشش بدست نیارند +

میفرمودند خوردے را کہ خدا کردن ناخوشنودی ایزدیست چه ہر آنچه ازین کار
کردہ میخواہند بس دور و چندین گزند نزدیک۔ و در آئینے کہ زن شوی دیگر نہ کنند
بس دشوار +

میفرمودند پیوند زناشوئی در بیگانگان گزیدہ باشد تا بیگانگی بخویشی رسد و در خویشان

هرچند دورتر باآزرم نزدیک تر وانچه نگاشته اندکه در زمانِ آدم از هر شکمے پسرے و دخترے آوردے پسر هریک را بدختر دیگرے می پیوستند لختے ازین آگهی دهد +

میفرمودند آنچه خویشی بدختر عم و مانند آن در احمدی کیش روا داشته اند همانا در سرِ آغاز باشد که آن چون زمان پیدائش آدم +

میفرمودند زیاده از یک زن پژوهش کردن در خون خویش رگاپو نمودن است اگر ستروَن برآید یا فرزند او نیاید گنجائی دارد +

میفرمودند اگر پیش ازین دانستمے از قلمرو خود کسے را بجرم سرانیاوردے که رعیت پایهٔ فرزندی دارد +

میفرمودند زنانِ هندوستان جان بے بها رابس کم ارز ساخته اند +

میفرمودند در هندوستان رسمے است باستان که زن پس از فرو شدن شوهر هرچند بناکامی داشته باشد خود را بآتش اندازد و جان گرامی خود را بکشاده پیشانی در بازد و آن را سرمایهٔ رستگاری شوهر داند شگفت از همت مردان که بدست آویز زن رهائی خویش برجویند +

میفرمودند فرمان روائی نعمتے است بس والا شایستگی هرکار در کارکرد او سپاس گذاری آن بر خداوند داوگری وقدر دانیست و دیگران را فرمان پذیری و نیایشگری +

میفرمودند دیدن فرمانروایان از ایزد پرستی داشته اند و اورا بزبان روزگار ظل الله خوانند هر آئینه دیدار او سرمایه یاد کرد ایزدی است و سایه از خداوند باز گوید +

میفرمودند جہانبانی عنایتے است سترگ که فراوان کس سوداو بازگردد و نیکوئیہاے وارستگان با بینان گراید ۰

میفرمودند کارے که از بندگان آید خدیو عالم را خود بباید پرداخت. خطاے دیگران از دو چاره پذیرد و لغزش او را که درست ساخت ۰

میفرمودند پادشاہی پایہ شناسی است و باندازۂ آن لطف و قہر آماده ساختن ۰

میفرمودند پایہ شناسی پیرایۂ سعادت پژوہی و دست مایہ کامروائی است ۰

میفرمودند آنکه گویند قدمِ پادشاہان ایمنی و آسودگی آورد طراز راستی دارد. ہرگاه جماد و رستنی خاصیتہا برد ہا از گزیده آدم چه دور خاصه که کردار او پاسبانی جہانیان باشد ۰

میفرمودند در کارفرمائی و فرمان پذیری بیم و امید ناگزیر تا ہنگامۂ صورت برآراید و خلوت گاهِ معنی فروغ گیرد. لیکن زبردست از گران بارِ خشم سبک سر نبوده اندازه و جاے ہر یک بخود بر سنجد ۰

میفرمودند ہر که در بیم و امید راه رود دین و دنیاے او آباد گردد. گزندہا از فرو گذاشت پدید آید ۰

میفرمودند بیکاری سرنکوہیدگیہا است. آئین سعادت پژوه آنکه ہنرے آموزد و بکار کرد آن پردازد و ناگزیر داروغگان آنکه از دیدبانی نغنوند ۰

میفرمودند خشم داوگر چون لطف او سرمایۂ جہان آبادی ۰

میفرمودند ہیچکس را ستیزے روا نیست خاصه پادشاه را که پاسبان جہان است ۰

میفرمودند پرستش فرماندهان دادگری و جهان آرائی است و عبادت وارستگان درگذارش جان و تن همگی شورش ازان ست که مردم ناگزیر خویش وابسته بدیگر کار کرد پردازند۔

میفرمودند پادشاه از چهار چیز برکناره زید شکار افزونی و بازی همیشگی و مستی شبانروزی و بزبان سخت آمیختگی ۔

میفرمودند اگرچه در شکار فراوان ملکی سگالش رود همانا نخست آنست که جان شکری بهنجاری شود ۔

میفرمودند دروغ از همه ناخوش و از پادشاهان نکوهیده تر این گروه را سایه خدا گویند و سایه راست باشد ۔

میفرمودند داروغگان دیدبانی نمایند تا هیچ یک بخواهش از پیشهٔ خود درنگذرد ۔

میفرمودند فرمانروای ایران شاه طهماسپ را شبی مصراعی از یاد رفت مشعلچی آنرا برخواند گذارنده را لختی مالش داد فرمود هرگاه شاگرد پیشه بعلم او فتد بسا کار از روائی باز ماند ۔

میفرمودند پادشاه با نزدیکان خودنجنده و بازی خوگر نشود ۔

میفرمودند پادشاه همواره در پسیچ ملک گیری باشد ورنه همسایگان بچیره دستی سر بر آرند۔

میفرمودند سپاه را بکار کرد آویزه باید داشت تا از کم ورزشی تن آسان نه گردند ۔

میفرمودند پادشاه در نگهبانی مال و جان و ناموس و دین و مردم تفرقه نه نهد گمراهان آز و خشم را چون اندرز رهنمون نه گردد بمالش گراید ۔

میفرمودند هر کہ پادشاہان را بشائستگی یاد نہ کند ہمانا بنکوہش یا ہرزہ درآید
میفرمودند سخن پادشاہان حکم دُر دارد۔ ہر گوش را آویزہ نسزد

اخلاق ناصری

فصل ہفتم در کیفیت معاشرت با صناف خلق

مردم باید کہ نسبت حال خود با حوال جملگی اصناف خلق اعتبار کند چہ نسبت او با ہر صنفے از سہ نوع خالی نبود یا برتبہ بالاے آن صنف باشد یا مقابل یا فروتر اگر بالاے آن صنف بود در رتبہ آن اعتبار او را بر محافظت آن مرتبہ باعث باشد تا بنقصان میل نہ کند و اگر مقابل باشد بر ترقی ازان مرتبہ در مدارج کمال باعث شود و اگر فروتر بود در رسیدن بدرجہ آن صنف جہد نماید و حال معاشرت ہم باختلاف احوال مراتب مختلف باشد اما معاشرت با صنف بلندتر از انچہ در فصل پنجم یاد کردیم معلوم باشد و اما معاشرت با صنف مقابل متنوع بود بہ سہ نوع اول معاشرت با دوستان دوم معاشرت با دشمنان سوم معاشرت با کسانیکہ نہ دوست باشند و نہ دشمن و دوستان دو صنف باشند حقیقی و غیر حقیقی و معاشرت با دوستان حقیقی یاد کردہ آمد و اما با دوستان غیر حقیقی کہ بدوستان حقیقی متشبہ باشند و از نوع تصنع و تملق خالی نہ معاشرت با ایشان چنان باید کرد کہ بقدر وسع مجاملہ و احسان کند و در استمالت

ومدارات وصبر ومعامله بحسب ظاهر ہیچ دقیقه مهمل نگذارد واسرار وعیوب خودرا از ایشان پوشیده دارد وخواص احادیث واحوال واسباب منافع ومقادیر اموال همچنین وبتقصیر ایشان رامواخذه نکند ودر اهمال حقوق عتاب ننماید وبمکافات آن مشغول نشود تا اصلاح ذات البین واصلاح ایشان مرجو باشند وتواند بود که بعضے بروزگار بدرجه اصفیا واولیاے مخلص برسند وباید که بقدر قدرت با ایشان مواسات کند وتفقد اقارب ومتعلقان ایشان لازم داند وبقضاے حاجات واظهار بشاشت در اختلاط ایشان چه بطبع وچه بتکلف قیام نماید ودر حال ضرورت ایشان رادست گیرد فی الجمله اصناف کرم وخلق وحسن عهد بتقدیم رساند تا همه کس را در دوستی او رغبت بیفزاید وبوقت آنکه در مرتبه ایشان تفاوتے افتد وبجاهے یا کرامتے بیشتر برسند در طلب دوستی ایشان بیفزاید واتصال وقربت زیاده از معهود نه طلبد واما اعداد ونوع باشند نزدیک ودور وهر یک بدو قسم شوند آشکارا یا نهانی واہل حقد از حساب دشمنان ظاهر باشند واہل حسد از قسم اعداے مخفی واز دشمن نزدیک احتراز بیشتر باید کرد از جهت وقوف او بر اسرار وعوارات ودر مآکل ومشارب وغیر آن از واحتیاط واجب باید شمرد واصلی کلی در سیاست اعدا آن بود که اگر بتحمل ومواسات وتلطف ایشان را دوست توان کرد واصول حقد وعداوت از دلهاے ایشان منقطع گرداند خود بهترین تدبیرے باشد که تقدیم یافته بود والا مادام که بمروتے ریائی ومجاملتے ظاهری یکدیگر را می بینند بر محافظت آن توفر باید نمود وبهیچ نوع در تظاهر دشمنی رخصت ندارد که قمع شر بخیر خیر بود وقمع شر بشر ولسفاهت اعدا

مبالات نباید نمود و اغضا و تحمل و مدارات استعمال باید کرد و از تمادی منازعت و منافست احتراز تمام لازم دانست چه اظهار عداوت مقتضی ازالهٔ نعم و تعریض انتقال دول و استدعاے افکار دائم و هموم متوالی و اضاعت اموال و کرامات و تحمل ضیم و ذلت و سفک دما و دیگر انواع شرور باشد و عمرے که در تدبیر و تفکر و ممارست و مباشرت این افعال صرف شود هم در دنیا ضائع و منغص بود و هم در دین سبب شقاوت و خسران و اسباب عداوت ارادے و پنج چیز بود تنازع در ملک و تنازع در مرتبه و تنازع در رغائب و اقدام بر شهواتے که موجب انهتاک حرم بود و اختلاف آرا و طریق توقے از هر صنفے احتراز از سبب آن صنف بود و باید که از احوال دشمنان متفحص بود و در تفتیش اخبار ایشان مستقصی تا بر مکر و خدیعت ایشان واقف گردد و مانند آن فرا پیش گیرد و بدان بر انتقاض مساعی آن قوم ظفر یابد و شکایت اعدا در مسامع رؤسا و دیگر مردمان مقرر باید کرد تا سخن مزخرف ایشان قبول نه کنند و مکائد ایشان سگالند رواج نیابد و در اقوال و افعال متهم گردند و باید که معائب دشمنان نیک معلوم کند و بر تقریر و تقطیر آن واقف شود و آنرا جمع نماید و در باخفاے آن شرائط احتیاط نگاه دارد چه نشر معائب دشمن مقتضی فرسودگی او بود و بر آن و عدم تاثر از آن ولیکن چون بوقت خویش آنرا ظاهر گرداند کسر و قهر او حاصل آید و اگر بر بعضے از آن او را تنبیهے کند پیش از نشر تا چون داند که بر معائب و مثالب او وقوف یافته اند دل شکسته و ضعیف رائے گردد و شاید درین باب تحری صدق شرط بزرگتر بود چه کذب از دواعی قوت و استیلاے خصم بود و بر شیم و عادات هر صنفے باید که وقوف یابد تا هر چیزے را

به مقابل آن دفع نماید و آنچه موجب قلق و ضجرت ایشان بود همچنین معلوم کند که ظفر در مضمون آن مندرج بود و بهترین تدبیرے درین باب آنست که خویشتن را برا ضداد و منازعان تقدمے حقیقی حاصل کند و در فضائلے که اشتراک میان هر دو جانب صورت بندد سبقت گیرد تا هم کمال ذات او وهم وهن خصوم تقدیم یافته باشد و دوستی با دشمنان فرانمودن و با دوستان ایشان موافقت و مخالطت کردن از شرایط حزم و کیاست بود چه معرفت عوارات و زلل اقدام و مواضع عثرات ایشان بدین وجه آسان تر دست دهد و تلفظ بدشنام و لعنت و تعرض اعراض دشمنان بغایت مذموم بود و از عقل دور چه این افعال بنفوس و اموال ایشان مضرتے نرساند و نفس و ذات مرتکب را فی الحال مضر بود که هم بسفاهت نسبت نموده باشد و هم خصوم را مجال درازربانی و تسلط داده چنین گویند که شخصے در پیش ابومسلم مروزی زبان بعرض نصر سیار آلوده کرد بتصور آنکه ابومسلم را خوش آید و از و پسندیده دارد ابومسلم روئے ترش کرد و او را از ان تعنیف زجر نمود و فرمود که اگر بسبب غرضے دستها بخون ایشان آلوده کنم بارے در آنکه زبانها باعراض ایشان آلوده کنم چه غرض و فایده خواهد بود و چون دشمنان را آفتے رسد که خود ازان ایمن نبود و مانند آن آفت را متوقع و منتظر باشد البته باید که شماتت نه نماید و شادمانی و فرح اظهار نه کند که دلیل بطر بود و بمعنی آن شماتت نه نماید و شادمانی و فرح اظهار نه کند که دلیل بطر بود و بمعنی آن شماتت هم باخود کرده و اگر دشمن بحمایت او درآید و از حریم او ملتجی سازد یا در چیزے که اقتضائے وفا و امانت کند اعتماد و ے نماید عذر و مکر و

خیانت استعمال نه کند و مروت و کرم بکار دارد و چنان کند که بملامت و مذمت بدشمن
مخصوص گردد و حسن عهد و نیکو سیرتے او همه کس را معلوم شود و دفع ضرر اعدا را سه
مرتبه بود اول اصلاح ایشان فی انفسهم اگر میسر باشد والا اصلاح ذات البین دوم احتراز
از مخالطت ایشان بعد جوار یا سفرے دور که اختیار کند سوم قهر و قمع و این آخر همه
تدبیرها باشد و با وجود شش شرط بر آن اقدام توان نمود اول آنکه دشمن شریر بود و بذات خویش
و اصلاح او بهیچ طریق صورت نه بندد دوم آنکه بهیچ وجه از وجوه جز قهر خویشتن را از تعرض
او خلاصی نه بیند سوم آنکه داند که اگر ظفر او را بود زیاده از این که این کس ارتکاب خواهد کرد
استعمال کند چهارم آنکه اظهار قصد و سعی در ازالهٔ خیرات خویش از و مشاهده کرده باشد
پنجم آنکه در قهر او بر ذیلتے مانند خیانت و عذر و سوء نه شود ششم آنکه آنرا عاقبتے
مذموم چه در دنیا و چه در آخرت متوقع نبود و مع ذلک اگر قهر او بدست دشمنے دیگر کند
بهتر و انتهاز فرصت با وجود مهلت از لوازم حزم باشد و با حسود را با ظهار نعم و مراعات
فضائل و دیگر چیزها که مستدعی غیظ و ایذاے او بود و بر ذیلتے مشتمل نه رنجور دل و
گداخته تن دارد و از کید او احتراز کند و جهد نماید در آن که مردمان بر سریرت او واقف شوند
و اما معاشرت با کسانیکه نه دوست باشند و نه دشمن هم مختلف باشد و هر کسے را بدانچه مستحق آن بود
که تلقی کردن بمصلحت نزدیکتر مثلاً اشرار و آن قومی باشند که نصیحت همه کس شرع نمایند خدمت کند
و با ایشان مخالطت نماید و سخن ایشان بشنود و بشاشت و ابتهاج بدیدار ایشان ظاهر گرداند اما
در قبول قول هر کسے مسارعت نماید و بظواهر اقوال مغرور نشود بلکه تامل کند تا بر غرض هر کسے

واقف شود و حق را از باطل فرق نماید و بعد از آن بر وجه اصوب برود و صلحا و آنجماعتی باشند
که باصلاح ذات البین مشغول باشند از روی تبرع مدح و ثنا گوید و بکرامات و صنوف تبجیل مخصوص
دارد و بدیشان تشبه نماید چه مذاهب ایشان نزدیک همه خلق محمود بود و با سفها حلم بکار دارد
و بسفاهت ایشان مبالات و التفات نکند تا از ایذای او اعراض نمایند و اگر بشتم و سفه
ایشان مبتلا شود آن را حقیر شمرد و بدان توجع و تالم نماید و بمکافات مشغول نشود بلکه
بسکون و تانی اصلاح حال یا مفارقت و ترک مخالطت ایشان بتقدیم رساند و تا تواند
مجالست این صنف اختیار نکند و مجادله و مجازات ایشان محظور شمرد و با اهل تکبر تواضع
نماید بلکه بسیرت ایشان با ایشان کار کند تا از آن متالم و منزجر شوند که التکبر مع المتکبر صدقة
چه تواضع با این قوم موجب استهانت و تحقیر بود و در اصابت خود متیقن شوند و پندارند
که بر همه کس واجب است خدمت و تذلل کردن و چون ضد این یابند دانند که گناه ایشان
را بوده است و بیکن که بامر تواضع و حسن سیرت آیند و با اهل فضائل اختلاط کند و از ایشان
استفاده واجب شمرد و معاونت و مساعدت ایشان را غنیمت داند و جهد کند
تا از زمرهٔ ایشان باشد و با همسایهٔ بد و عشیرهٔ ناسازگار صبر نماید و مدارات و مجامله
استعمال فرماید و یقین داند که لئیمان بدین صابرتر باشند و کریمان بنقیض و همچنین سؤال و
شرط با هر کسی آنچه عقل اقتضا کند و حزم و کیاست اشاره فرماید بکار آرد و در اصلاح عموم
خلق و اصلاح خصوص خود بقدر استطاعت بکوشد و اما زیردستان هم اصناف باشند
متعلمان را نیکو دارد و در احوال طبایع و سیرتهای ایشان نظر کند اگر مستعد انواع

علوم باشند و بسیرت خیر موسوم علم از ایشان منع نه کند و بران تحمل منتے با مؤنتے نه طلبد و در ازاحت علت ایشان کوشد و خداوندان طبایع ردی را که تعلم از روے شره کنند تهذیب اخلاق فرماید و بر معائب ایشان تنبیه دهد و بحسب استعداد تکمیل نماید و علمے که سبب توسل ایشان بود با غراض فاسده از ایشان باز دارد و بلیدان را بر چیزے که بفهم ایشان نزدیکتر بود و بر فائده مشتمل تر حث کند و از تضییع عمر اجتناب فرماید و سائلان را اگر ملح باشند از الحاح زجر کند و اجابت التماس در توقف دارد مگر که صادق الحاجت باشد و میان محتاج و طامع تمیز کند و طامع را از طمع باز دارد و بمطلوب نرساند تا باشد که سبب اصلاح او شود و محتاجان را عطا دهد و با ایشان مواسات نماید و در اسباب معاش مدد دهد و مادام که باخلال در امور نفس و عیال مودی نبود بر ایشان اختیار کند و ضعفا را دست گیرد و بر ایشان رحمت فرماید و مظلومان را اعانت نماید در همه ابواب خیر نیت راستی و پاکی کند و بخیر مطلق که منبع خیرات و مفیض کرامات اوست تعالی و تقدس تشبه نماید ٭

فصل هفتم در وصایا یکه منسوبست با فلاطون نافع در همه ابواب و ختم کتاب

چون از شرح مسائل حکمت عملی بر وجهیکه در صدر کتاب ذکر آن تقدیم یافته بود فارغ شدیم و در استیفاے ابواب آن و نقل سخن از اصحاب این صناعت قدرے جهد مبذول کردیم خواستیم که ختم کتاب بر فصلے باشد از سخن افلاطون که عموم

خلق را نافع بود و آن وصیتے ست کہ شاگرد خود را ارسطاطالیس را فرموده است میگوید معبود خویش را بشناس وحق او نگاهدار و ہمیشہ با تعلیم و تعلم باش و عنایت بر طلب علم مقدم دار و اہل علم را بکثرت علم امتحان مکن بلکہ اعتبار حال ایشان تجنب از شر و فساد کن و از خدائے تعالےٰ چیزے مخواہ کہ نفع آن از تو منقطع بود و متیقن باش کہ ہمہ مواہب از حضرت اوست و از و نعمتہائے باقی و فوائدے کہ از تو مفارقت نتواند کرد التماس کن ہمیشہ بیدار باش و شرور را اسباب بسیار است و آنچہ بآرزو مخواہ و بدانکہ انتقام خدائے تعالےٰ از بندہ بسخط و عتاب نبود بلکہ بتقویم و تادیب باشد و بر تمنائے حیاتے شایستہ اقتصار مکن تا موتے شایستہ بہ آن مضاف نہ بود حیات و ممات را شایستہ مشمر مگر کہ وسیلۂ اکتساب خیر بوده باشد بر آسایش و خواب اقدام مکن مگر بعد از آنکہ محاسبۂ نفس خود در سہ چیز بتقدیم رسانیده باشی اول کہنی کہ دران روز ہیچ خطا از تو واقع شده است یا نہ دوم آنکہ تامل کنی کہ ہیچ خیر اکتساب کردۂ یا نہ سوم آنکہ تامل کنی کہ ہیچ عمل بتقصیر فوت کردۂ یا نہ و یاد کن کہ چہ بوده در اصل و چہ خواہی شد بعد از مرگ و ہیچکس را ایذا مکن کہ کارہائے عالم در معرض تغیر و زوال است بدبخت آنکس بود کہ از تذکر عاقبت غافل بود و از زلت باز نہ ایستد تکبر مایۂ خود مساز از چیزہا بیکہ از ذات تو خارج بود و در فعل خیر با مستحقان انتظار سوال مدار بلکہ پیش از التماس افتتاح کن حکیم مشمر کسے را کہ بلذتے از لذتہائے عالم شادمان بود یا بمصیبتے از مصائب عالم جزع کند و اندوہگین شود و ہمیشہ یاد مرگ کن و بمردگان اعتبار گیر

خساست مردم از بسیارے سخن بیفائدہ دان و از اخبارے کہ کند چیزے کہ از ان
مسئول نبود بشناس و بدانکہ کسیکہ در شعر غیر خود اندیشہ کند نفس او قبول شعر کردہ باشد و
مذہب او بر شعر مشتمل شدہ بارہا اندیشہ کن پس در قول آر پس در فعل آر کہ احوال گردان ست
و دوستدار ہمہ کس باش و زود خشم مباش کہ بہ غضب بغاوت تو گردد ہر کہ امروز بتو محتاج
بود از آلہ حاجت او بغرو امفگن کہ تو چہ دانی کہ فردا چہ حادث شود کسے را کہ بچیزے گرفتار
بود معاونت کن مگر آنکس را کہ بعمل بد خود گرفتار باشد تا سخن متخاصمان مفہوم تو نہ گردد
بحکم ایشان مبادرت منما حکیم بقول تنہا مباش بلکہ بقول و عمل باش کہ حکمت قولی
درین جہان بماند و حکمت عملی بدان جہان رسد و آنجا بماند و اگر در نیکو کاری رنجے برسے
رنج نماند و فعل نیک بماند و اگر از ابدی لذتے یابی لذت نماند و فعل بد بماند از ان روز
یاد کن کہ ترا آواز دہند و تو از آلہ استماع و نطق محروم باشی نشنوی و نگوئی و نہ یاد توانی کرد
و یقین دان کہ متوجہ بمکانے شدہ کہ آنجا نہ دوست را شناسی و نہ دشمن را پس اینجا
کسے را بنقصان منسوب مگردان و حقیقت شناس کہ جاے خواہی رسید کہ خداوندگار و
بندہ آنجا متساوی باشند پس از اینجا تکبر مکن و ہمیشہ زاد راہ ساختہ دار کہ چہ دانی کہ رحیل
کے خواہد بود و بدانکہ از عطاہاے خداے تعالی ہیچ چیز بہتر از حکمت نبود حکیم کسے
بود کہ فکر و قول و عمل او متساوی و متشابہ بود و مکافات کن بہ نیکی و در گذر از بدی یاد گیر و
حفظ کن و فہم دار و در ہر وقتے کار خویش را و تعقل حال خود کن و از ہیچ کار از کارہاے
بزرگ این عالم ملالت منما و در ہیچ وقت سستی و توانی مکن و از خیرات تجاوز جایز مشمر و ہیچ سیئہ

را در اکتساب حسنہ سرمایہ مساز و از امر افضل بجہت سروری دائم اعراض کردہ باشی حکمت دوست باش و سخن حکما بشنو و ہوائے دنیا از خود دور کن و از آداب ستودہ امتناع مکن و در ہیچ کار پیش از وقت آن کار مشو و چون بکارے مشغول باشی از روئے فہم و بصیرت دران مشغول باش بتوانگری متکبر و معجب مباش و از مصائب شکستگی و خواری خود را راہ مدہ با دوست معاملہ چنان کن کہ بحاکم محتاج نشوی و با دشمن چنان کن کہ در حکومت ظفر ترا بود با ہیچکس سفاہت مکن و تواضع با ہمہ کس بکار دار و ہیچ متواضع را حقیر مشمر در انچہ خود را معذور داری برادر خود را ملامت مکن و بہ بطالت شادمان مباش و بربخت اعتماد مکن و از فعل نیک پشیمان مشو با ہیچ کس فراخ مکن ہمیشہ بر ملازمت سیرت عدل و استقامت و التزام خیرات مواظبت کن تا نیکبخت گردی انشاء اللہ تعالےٰ این ست وصایائے افلاطون کہ خواستم ختم کتاب بران کنم و بعد ازین سخن قطع گردانم خدائے تعالےٰ ہمگنان را توفیق اکتساب خیرات و اقتنائے حسنات کرامت کناد و بر طلب مرضات خود حریص گرداناد۔ انہ لطیف المجیب والیہ المرجع والمآب تم الکتاب بعون الملک الوہاب ؎

تذکرے از احوال مصنف

حسب تحریر صاحب تذکرہ آتشکدہ می گویند کہ خواجہ نصیر الملتہ والدین محمد بن حسن مؤلف اخلاق ناصری از اعاظم علمائے زمان و افہم حکمائے دوران خود بودہ و اصلش از جہرود من اعمال قم است گویند در طوس کہ بنا کردہ طوس نوذر است متولد شدہ

وبهمدان ارض مقدس کسب کمالات نموده لهذا بطوسی اشتهار دارد و در مراتب حکمت بدو واسطه از تلامذه شیخ بوعلی سیناست و در اکثر علوم مصنفات جلیله دارد۔ از انجمله در فن حکمت شرحے بر اشارات شیخ بوعلی سینا و در علم نجوم شرحے بر صد کلمه بطلیموس و در علم عقائد و کلام متن تجرید و در علم تصوف و سلوک اوصاف الاشراف از تصانیف اوست۔ واما فضائل آن بزرگوار از حیز تحریر و تقریر بیرون است و کمالات آن فیلسوف از حد اشعار و اظهار افزون۔ بعد از زمان آن الی الآن نهایت مرتبه فضل فضلائے عهد بفهمیدن مطالب کتب او انحصار دارد و در رفع اشکال اکثر مسائل مفصله حکمت از طبع وقاد و ذهن نقاد او شده چندے در قهستان و قلاع ملاحده اسماعیلیه ساکن و بعض اوقات محبوس هم بوده تا از استیلائے ایلخان از حبس خلاص یافته و ملازم رکاب او شده و نوازشات فراوان ازان بادشاه ذی جاه یافته و آن بادشاه نیز استفاده اکثر امور از رائے صواب نمائے او میکرده گاہے باقتضائے طبع فکر شعر هم می نموده از وست

موجود بحق واحد اول باشد
باقی همه موهوم و مخیل باشد

هر چیز جز او که آید اندر نظرت
نقش دومین چشم احول باشد

ولہ

نظام بے نظام ار کافرم خواند
چراغ کذب را نبود فروغے

مسلمان خوانمش زیرا که نه بود
سزاوار دروغے جز دروغے

گویند خواجہ نصیر این رباعی را بطریق سوال بخدمت بابا افضل کاشانی کہ اعراف حکماے زمان بود فرستادہ و بجوابش محظوظ شدہ۔

رباعی خواجہ نصیر

اجزاے پیالہ کہ درہم پیوست — بشکستن آن روا نمیدارد دست
چندین سر و پاے نازنین و سر و دست — از بہر چہ ساخت وز براے چہ شکست

جواب از بابا افضل

تا گوہر جان در صدف تن پیوست — از آب حیات صورت آدم بست
گوہر چو تمام شد صدف تا نشکست — بر طرف کلہ گوشہ سلطان نہ نشست

گویند شبے کہ خواجہ نصیر بوجود آمدہ والد ماجدش ہمان شب بریاض رضوان خرامید و عمر شریف خواجہ ممدوح بہفتاد و ہفت رسیدہ و در سنہ شش صد ہفتاد و دو ہجری مرغ روحش بباغ خلد پرواز کردہ۔ جدش بوصیت او در کاظمین علیہما السلام مدفون کرد انا للہ وانا الیہ راجعون۔

رقعات عالمگیر

رقعہ

ا۔ ہمین پور خلافت منعم خان از حضور رخصت یافت تا جلد رسیدہ آنچہ بزبان او حوالہ شدہ ابلاغ نماید از خود خبرم نیست کہ کیستم و کجا میروم و بر سر این عاصی پر معاصی

چہ خواہد گذشت حالا از ہمہ مرخص میشوم و ہمہ را بخدامی سپارم فرزندان نامدار کامگار را باید که تخالف نہ کنند و مجوز کشت و خون خلق کہ بندہ ہاے خدا اند نشوند انچہ بنظر می آید طرفہ ہنگامہ برپا شدنی ست ایزد مقلب القلوب توفیق حفاظت خلق اللہ کہ ودائع بدائع خالق اند چراغ راہ سالکان طریق ریاست و ملکداری کناد۔ بنام پادشاہزادہ محمد اعظم شاہ بہادر۔

رقعہ

۴۔ فرزند عالیجاہ۔ انچہ معلوم میشود مصطفے قلی بیگ دیوانِ خاص آن فرزند کار ہا بجز رسی سرانجام میدہد غنیمت است اضافہ منصب و خطاب خانی اگر بنویسند دادہ آید آدم خوب مثل طلاے بغش ست بیت

انچہ برجستیم و کم دیدیم و بسیارست و نیست نیست جز انسان درین عالم کہ بسیارست و نیست

روزے سعد اللہ خان مرحوم بعد فراغ از اوراد و وظایف تا دیرے دست بدعا برداشتہ بود یکے از ندماے گستاخ پرسید کدام آرزو باقی ست گفت آدم خوب الحق عرفہ خوبی گفتہ ہرچند جوہر دیانت و امانت در خلقت انسانی جبلّی است بہر کہ حق تعالے کرامت کردہ باشد اما ہمت و انصاف آقا را نیز دخلے ہست کہ نوکر را مرفہ الحال از وجہ معاش مقدار احوال فارغ البال دارد تا ضروراتِ عالم تعلق خلل انداز در اعتقاد او نشود۔

ع کہ مزدور خوشدل کند کار بیش

رقعہ

۴۳۔ فرزند عالیجاہ باظہار جاسوسان معلوم شد کہ شاہ راہ از بہادرپور تا خجستہ بنیاد خالی از مخاطرہ نیست قطاع الطریقان مال بیوپاریان و مسافرین بغارت میبرند و مترددین بامنیت نمی توانند آمد و رفت نمود و ہرگاہ در قرب لشکر ما و شما این حال بود باشد واے برحال طرق دور دست معلوم می شود کہ منہیان اخبار معتبر بآن فرزند نمی رسانند از انجا کہ غفلت و بے پروائی خلاف طریق ریاست و جہانبانی ست کاتبان جدید بتہدید تعین نمایند و عملہ و فعلہ پیشین را بسزا رسانند و فوجے مستعد مقرر سازند کہ استیصال مفسدان از بیخ و بن کردہ شاہراہ از شر جماعہ حرامیان پاک سازند ننگ بدعملی تا کے گوارا توان کرد بیت

من نمی گویم زیان کن یا بفکر سود باش ای زفرصت بیخبر در ہرچہ باشی زود باش

والدعا۔

رقعہ

۴۴۔ فرزند عالیجاہ ظاہر اینشان یک ماہ طرف دریاے نل در صید کلنگ بسر بردند اگرچہ شکار شغلے ست کہ ہم تماشا و لذت غذا امید ہد فاما در صورت فراغ از سرانجام امور متعلقہ کہ بمنزلہ فرائض توان گفت خوشنما و خوش آیندہ ترست خصوصاً اداے حقوق ریاست کہ شرعاً و عرفاً واجب آمدہ و خبر باز پرس آن از احادیث معتبرہ و تواریخ مشتہرہ وغیرہ کتب سیر یافتہ میشود بر جمیع کارہا مقدم باید دانست شما را از تمشیت امور یک جہت بہ اگر

اطمینانے حاصل شدہ باشد بہ تنظیم و تنسیق معاملات متعلقہ خان جہان و عاقل خان و شجاعت خان و محمد بیگ چرا نمی پردازند شمارا ذوق صید افگنی و مار اشوق قلاع شکنی و خرمن بیچگان را گرفتنی ہیہات معاش کجا و معاد کو بیت

ہر یکے ناصح برائے دیگران ناصح خود یافتم کم در جہان

عمر بہ بطالت میگذرد و کارے از دست نمی آید فردا خدارا چہ جواب باید داد +

ع کریما بہ بخشائے بر حال ما

رقعہ (۵)

۵۔ فرزند عالیجاہ ۔ جاناعزیزا چند فقرہ از بیاض اعلیحضرت خوش آمد باقتضائے شفقت قلبی بے اختیار بآن فرزند دلبند نوشتیم کہ تنہا متلذذ نباشیم چندین چیز بہترین اعمال ست روندادن بمردم بد۔ نرنجیدن بعدم حصول مقصد ورنجانیدن مردم خوب فراج۔ نخواستن باکمال احتیاج۔ صحبت داشتن با اہل معاد جستجو کردن قابلان با استعداد۔ بارندادن پیش خود بمردم جہال دادن بارباب استحقاق بقدر توفیق پیش از سوال مکرم داشتن اہل فضل۔ مصروف نمودن فراج بعدل میل نہ کردن باقوال غیر عقائد۔ بے خبر نبودن از احوال متوکلان بے مرکائد غنیمت دانستن باوجود یگانگان کہ بیگانہ از خلق باشند پیش داشتن جمعے کہ مصالح امور دنیا و عقبے بوند درین عصر ہم مردم خوب بسیار اند امادل متفحص و توفیق پیش آوردن آنہا کو ظاہرا بعد چندے بد تر ازین خواہد شد ے

من ز وضع زمانہ در فکرم — کہ مبادا ازین بتر گردد

شما کہ داعیہ جہانبانی دارید بجوئید و بخواہید و بگیرید و نگاہدارید ۔

رقعہ (۱)

۱۸ ۔ فرزند عالیجاہ ۔ روزے اعلحضرت در خلوت بدارا شکوہ ارشاد نمودند کہ درحق امرائے بادشاہی کج خلق و بدگمان نباشد و ہمہ را مشمول عواطف و الطاف دارد و عرض غرض آمیز سخن سازان درحق اینجا گفتہ نشنود کہ این حرف وقتے بکار خواہد آمد از بسکہ دل می سوزد و حرف ناگفتنی می گویم نفاق با مردم کار ضائع کارے ست ۔

رقعہ

۱۷ ۔ فرزند عالیجاہ واقعہ نگار پرگنہ لونی بہ برادر خود می نویسد کہ پانزدہ شانزدہ ہزار روپیہ ہر سال از راہداری می آید و امین و فوجدار زیادہ از ہزار دو ہزار داخل جمع نمی نمایند ۔ بتحقیقت این راہداری نیست راہ زنی ست مال عوام محض حرام ست اگر از صد پنج و چہل یک می گرفتند مضائقہ نداشت چون برین تقدیر خیانت این ظاہر میشود اول تحقیقات این فرمان بنام ناظم صوبہ و دیوان صادر می شود و بعد اثبات فہمیدہ خواہد شد آنچہ از زراعت پیدا می شود نصف آن بجاگیردار گوارا ست و سوائے آن مال خالصہ شریفہ است در عصر اعلحضرت شخصے ہنگام عبور سواری خاص بہ بانگ بلند برخواند کہ این عصر میمنت اثر جامع جمیع حسنات است خدیو عادل وزیر اعظم جز رس دبیران متدین خلق اللہ مرفہ الحال شکرانہ این عطیات جناب ایزدی بر ذات اقدس از جملہ

مفروضات است آنحضرت بعد استماع این حروف در سواری راندن اند کہ مکث فرمودہ بندہاے خاص را از دو طلبیدہ دست بہ فاتحہ برداشتند و ازالعنایت خلعت نواختند سعد اللہ خان در آنوقت بسمع والا رسانید کہ مصالح بقدر خواہش و خواہش بقدر جوہر پاک بہم میرسد ؛

رقعہ

۸۔ فرزند عالیجاہ۔ افتخار خان در ایام خدمت خانسامانی از خوش فطرتی و ہمہ دانی و جزرسی حرف خوبی عرض نمود کہ بیدیانتی مخصوص باخذ و جرمال نسبت راستی را بخلاف و خلاف را براست وانمودن عین خیانت ست خیلے خوش گردیم و بہ جمیع مقربان و اہل خدمات حضور قدغن فرمودیم کہ احوال ہرکس را بے کم و کاست عرض میکردہ باشند و پاس مراتب وخویشی و آشنائی و بیگانگی منظور ندارند ؛

رقعہ

۹۔ شجاعت خان درگذشت انا للہ وانا الیہ راجعون آدم کاردان بود در گجرات عمل درست داشت صوبہ دارے جہت آن ملک تجویز باید کرد و دو سہ کس بجاے خود سنجیدہ عرض باید نمود عالیجاہ ہم رغبت دارند اگر بادشاہزادگی را کار نفرمایند و بہتر از دیگران سرانجام توانند کرد می توان داد باللہ التوفیق والیہ الرشاد درین مقدمہ بہتر از خیراندیش خان دیگر کسے نیست او میگوید کہ چشمانش از کار رفتہ بارے او را یا دیگرے را مقرر نماید عتیق اللہ خان ہم بہ نسبت مقدمہ ابراہیم خان و کشمیریان حفظ اللہ خان خوب نوشتہ

و مآل اندیشی را دخل نه داده **بیت**

حیف برین دانش و آئین او کور شده دیدهٔ حق بین او

در باب دینداری تحقیق حق از دست دادن چه معنی دارد از ینجاست که گفته اند قاضی و و امین تحقیقات متعصب باید کرد که بیک اقرار و انکار مقدمه نکند و در انفصال قضایا اصلا کوتاهی نه رود و اعتبار جهت غالب را منظور ندارد و ازین قسم مردم بیشتر هم کم بودند درین وقت که ایمان ضعیف و شیطان قوی ست خود کجا ؟

رقعه

۱۰ - امیر الامرا در گذشت از مردم قدیم همین یک کس مانده بود اِنّا لِلّٰہ و اِنّا الیه راجعون مطالبه هم دار و بدیوان بیوتات آن صوبه برائے ضبط اموال باید نوشت که به تعجیل تمام به ضبط آرند و از مردم او بزور و گرفتگی هر قسم که میسر آید مبلغها ے بادشاهی بگیرند دیوان مرحوم را فهمیده می گویند بشرط نیکو خدمتی رعایت ها کرده خواهد شد و حقیقت پسران مغفور بعرض باید رسانید بدیگیے هم درین باب گفته ایم اما بگمان رعایت قبیله داری و دو نوبت ثانی آن فدوی باین امر مامور گردیده یقین که بروبه مرضیه خود براستی و درستی ظاهر خواهد کرد امان الله خان هم برائے این کار هم بنسبت متعین باید کرد و مراتب بعرض رسانید که اضافه داده شود و یک رعایت دیگر هم بخاطر هست مشتبت باو بعمل می آید ۔

رقعه

۱۱ - روح الله خان بآن وضع زرها ادا کرد این مسرف مال داری خواهد باین وضع

زر جرمانہ بہ ضم کند غلط است زر از جاگیر وقتے میگیرند کہ منصبدار را در حضور استعداد ادا ے آن نباشد و وکیل را نشانندہ ہمین وقت مبلغ پادشاہی بگیرد واشرفیہا ے مار النفیب این پا ے باقی نہ کند اعلیحضرت طاب ثراہ براے زر جرمانہ تقید بسیار می کردند و فوراً چیلہہا ے شہر پیرو شدید تعیین نمودہ زرہا را بمعرض وصول در می آوردند یاد داریم کہ روز ے از جعفرخان در ایا ے کہ بہ منصب وزارت سرافرازی داشت در غسلخانہ نشانندہ اشرفیہا گرفتہ بودند خان مذکور از داروغہ غسلخانہ کہ تحصیل زرہا ے جرمانہ ہم باو تعلق داشت بدشدہ در ایذا و اضرار او کمر بست آنحضرت بہ برادر نامہربان فرمودند کہ بعد برخاست دیوان باہم صفا دہد و داروغہ را از خان مذکور دو شالہ بدہاند +

رقعہ

۱۲- مہابت خان حیدرآبادی ظاہرا در لاہور درگذشت وغیر از نبیرہ کہ بدرش بحضور پدر رحلت کردہ ورثہ دیگر ندارد بدیوان بیوتات آنجا بنگارد کہ اموال او بہوشیاری و دیانت داری تمام ضبط نماید کہ بیت المال حق عباد ست خلیفہ امین و نوکران گماشتہا ے خلیفہ اند جز بہ مستحقین و ضعفا دیگران را دران نصیبہ چہ حساب +

رقعہ

۱۳- مرحمت خان امروز لباس فاخرہ پوشیدہ بحضور آمدہ بود و دامن جامہ آنقدر دراز داشت کہ پا بنظر نمی آمد بہ محرم خان فرمودیم کہ دو گرہ از دامن آن کوتہ عقل دور کند آنفدوی باو بگوید کہ دامن بدستور ے کہ در حضور مقرر ست ہمان قدر داشتہ باشد

والا قدم در غسلخانہ نگذارد و مرورا باید کہ الفت بالباس سادہ برکار داشتہ باشد زینت و تکلف خاصہ زنان ست و بہا نہا می زیبد و حرفہاے دیگر ہم مناسب این مقام بطریق موعظت بگوش او باید خواند ۔

رقعہ

۱۴۔ مانکہ پان نمی خوریم این کارخانہ ہم رنگے دیگر گرفت و آبدارخانہ ہم تاب و تاب نیست ہوشیاری و جزرسی داروغہ ہا الفت کہ ہمہ وقت ہمہ جا کارخانجات عہدہ خود بتوزک آراستہ دارند تا وقت کار مجرائی آنہا ظاہر شود و نفاست فراج و پاکیزگی طبع آنہا برما ہویدا گردد و ہمہ مردم بینندگان شان دولت خداداد ما معلوم کنند و رونق و شکوہ او معائنہ نمودہ ناتوان بینان لپست گردند ہیہات ہیہات دعوی فقر و این ہمہ مباہات حقا کہ بیحساب وفا صواب و رب الارباب عاقل خان جواب حسب الحکم کہ درباب بنا نمودن قلعہ دار الخلافت بہابت خان صادر شدہ خوب نوشتہ نوکر ہیچواد باید الشکر للہ والمنۃ ۔

سفرنامہ شاہ ایران ذیجاہ سلطان ناصر الدین

سفر روس

(روز چہار شنبہ بیست و یکم) امروز در مسکو توقف شد امشب شام را ہم در اینجا می خوریم و بعد بسمت پطرزبورغ حرکت می کنیم صبح برخواستیم نہار را ہم در

درہمین عمارت خوردیم غلام شاہ میرزا سے پسر مرحوم بہمن میرزا امروز در اینجا بہ حضور رسید
جوانکی ست در اینجا تحصیل میکند کریملین درحقیقت یک قلعہ ایست دروازہ وارو ارک
بزرگے است یکنوع پیرتوغال در اینجا ہا دارد کہ مغزش ہم قرمز است امروز رفتیم بہ حمام
حمام خوبے بود خزانہ طولانی از سنگ مرمر داشت دوشیر سیکے آب گرم و یکے آب سرد
باز کردند تا خزانہ پر شد یک دوش ہم بود دوش لفظ فرانسہ است یعنی یک اسبابے
ساختہ اند کہ لولہا دارد و سرش مثل آب پاش است ہمہ بدن آب می پاشد و بسیار نافع
از برائے بدن است خلاصہ بیرون آمدہ رفتیم بعمارت ازآنجا رفتیم بہ موزہ تماشا و گردش کردیم
عمارت موزہ دو مرتبہ دارد کہ اسباب چیدہ اند صاحب منصبان روس و ملتزمین
رکاب خودمان ہمہ حاضر بودند بالا و پائین را گردش کردیم دیرکتر موزہ کہ مرد ریش سفید
بلند قدیست و اسمش (قلمونوف) است در دو سفر سابق ہم کہ اینجا آمدیم مستحفظ موزہ
ہمین مرد بود یک مرد ریش سفید دیگر ہم بود کہ معاون این دیرکتر بود ہر دو اسباب موزہ
را عرض و معرفی می کردند چیزہائے قدیم و ہدایائے سلاطین قدیم و اسباب کہنہ
مثل تخت فیروزہ کہ شاہ عباس صفوی ہدیہ فرستادہ و بعضے زین و یراقہا کہ سلطان
عثمانی فرستادہ ہمہ درین موزہ موجود بود تفصیل اینجا را مفصلاً در روزنامہ سابق
نوشتہ ام دیگر درین جا لازم نیست مفصل نوشتہ شود بعد از گردش زیادہ آمدیم
عمارت عکاسے حاضر شدہ بود کہ عکس ما را بیندازد رفتیم توے گلخانہ عکسے انداختم
شام کہ خوردیم بعد از شام دالغوروکی با صاحب منصبان بہ حضور آمدند در ساعت نہ

ازظهر گذشته باآنکه هوا سرد بود با پرنس درکالسکه روباز نشسته رفتیم یکبار
تمامی اهل شهر در راه با صداے بلند هورا می کشیدند و همه شهر را چراغان کرده و مهتابهاے
سرخ و زرد و الوان مختلف دیگر روشن کرده بودند کارے که حالا باینجا باید بردیم کار بطرزبورغ
است غیر از آن کار نیست که روز ورود پیاده شدیم راه هم خیلے دور بود
رسیدیم باطاق کار پیاده شده رفتیم توے اطاق پرنس و تمام صاحبمنصبان
هم حاضر بودند نشان قدسی به پرنس التفات کرده بودیم سینه اش زده بود بقدر ده دقیقه
در اطاق معطل شدیم تا ترن بخار حاضر شد رفتیم واگن خودمان این همان ترن است
که پیش نشسته بودیم تمام ملتزمین منزلهاے خودشان را بلد بودند هر کسے در جاے
خود قرار گرفت اعتماد السلطنه هم آمد توے واگن ما قدرے روزنامه اروپ خوانده
رفت بعد خوابیدیم - (روز پنجشنبه بیست و دوم) صبح برخواستیم قدرے که طے
مسافت شد بولگا رسیدیم که رودخانه خوبے از اینجا می گذشت و اطراف رودخانه
بقدر نیم فرسنگ خاکش آب بود و رودخانه و پل همان ولگا موسوم شد یکساعت
بظهر مانده باستاسیون لوجان رسیدیم در اینجا صرف نهار شد در رودخانه ولگا
گرچه زیاده بود یک کشتی بخار هم دیده شد اطراف رودخانه همه خانه و عمارت ست
جاے باصفاے خوبیست دیشب که از مسکو بیرون آمدیم تمام شب را راه می آمدیم و
جاے دیده نشد صبح که برخواستیم دیدیم صحرا جنگل و اشجار سرو و کاج و چیست همت درخت
چیست شبیه به درختهائیست که در بغله شهرستانک البرز طهران در آمده است و چوب

چیت را در ایران قنداق تفنگ می سازند چوب سخت موج داری است اینجا خیلے بود
تا چشم کار می کرد صحرا جنگل و درخت بود اما زمین اینجا مثل سایر زمینہا کہ پرگل و سبزہ بود
نیست تمام خاک است حتے طیور و وحوش گلہاے گوسفند و خوک ہم بقدر یکہ در آن
طرفہا دیدیم در ینجا دیدہ نہ شد از مسکو تا پطرزبورغ آبادی بزرگ معتبر پر جمعیتے ہم
ہیچ ندیدیم در استاسیون لوبان کہ براے نہار توقف کردیم ترن بخاری رسید کہ
زینادیف وزیر مختار سابق ایران دران ترن نشستہ باستقبال آمدہ بود آمد توے ترن
ما بحضور رسید و درہمان ترن ماماند کہ بہ پطرزبورغ بباید بیاید در ساعت دو فرنگی یعنی
دو ساعت از ظہر گذشتہ در کارپطر حاضر باشیم ہرچہ میرفتیم اطراف راہ کارخانجات
زیادہ دیدہ می شد کہ در کار بود و دود می کرد و آبادیہا نزدیک شد امیرال پوپوف ہم
پیش ما بود و معرفے کارخانجات و دہات و اطراف راے نمود ما و تمام ملتزمین ما
لباس رسمی پوشیدہ منتظر ورود اعلیٰحضرت امپراطور بودیم دہ قدم ماندہ بود کہ برسیم بجائیکہ
پیادہ شویم یک دفعہ اعلیٰحضرت امپراطور پیدا شد ماہم از ترن پیادہ شدہ رفتیم
پیش با اعلیٰحضرت امپراطور دست دادہ تعارف کردیم و با ایشان از جلو صف قشونی کہ
حاضر کار بودند گذشتیم و اعلیٰحضرت امپراطور آنہا را معرفے نمودہ بعد نواب ولیعہد و
شاہزادگان و پسرہاے امپراطور و تمام خانوادہ سلطنت روس را کہ با اعلیٰحضرت امپراطور
آمدہ بودند معرفے نمودند باہمہ دست دادہ تعارف کردیم آن وقت با اعلیٰحضرت امپراطور
بکالسکہ نشستہ راندیم براے عمارت دو سمت خیابان قشون صف کشیدہ بود این قشون

مرکب بود از فوج بحری و فوج خاصہ و اجزاے مدرسہ وغیرہ وغیرہ کہ ہمہ را اعلیحضرت
امپراطور معرفی میکردند پشت سر صفوف افواج اہالی شہر ایستادہ بودند و ہورا می کشیدند
افواج خیلے خوب و بنظم ایستادہ بودند این خیابان معروف بہ خیابان نفسکی است
خلاصہ آمدیم تا رسیدیم بدر عمارت زمستانی اعلیحضرت امپراطور کہ در دو سفر سابق ہم اینجا
منزل کردہ بودیم پیادہ شدہ با اعلیحضرت امپراطور از پلہ ہا بالا رفتیم توے این عمارت
جمعیت زیاد و سے از پیش خدمت و صاحب منصب و اہل دربار و اہل نظام و اہل قلم
وغیرہ وغیرہ با لباسہاے مشعشع بسیار خوب حاضر و ایستادہ بودند اعلیحضرت امپراطور
ہمہ را معرفے کردند تا رسیدیم بتالار بزرگ کہ اعلیحضرت امپراطریس زوجہ اعلیحضرت امپراطور
با دہ بیست نفر از خانمہاے معتبر محترم ایستادہ بودند با اعلیحضرت امپراطریس دست
دادیم و ایشان سایر خانمہاے محترم را معرفی کردہ با آنہا ہم دست دادہ تعارف کردیم بعد
بعد من با اعلیحضرت امپراطور و امپراطریس آمدیم توے اطاقے کہ براے منزل
مخصوص ما معین کردہ بودند سہ نفری قدرے در خلوت ایستادہ بعد اعلیحضرتین امپراطور
و امپراطریس رفتند و من در اطاق خودم ہمین طور با لباس نشستم ولیعہد روس ہم جوان بسیار
خوب خوش روے خوش شکلے است ہیجدہ سال دارد از عجائب این است کہ ہواے
امروز صاف و آفتاب و بے ابر و بسیار ملائم و خوب بود خلاصہ قدرے کہ در اطاق
خودمان نشستیم برخاستہ با امیراں پوپوف از چند اطاق گذشتہ آمدیم پائین سوار کالسکہ
شدہ رفتیم بباز دید اعلیحضرت امپراطور رسیدیم بپلہ عمارت امپراطور آنجا پیادہ

شدہ رفتیم بالا اعلیحضرت امپراطور و اعلیحضرت امپراطریس منتظر بودند رفتیم توے اطاق نشستیم اعلیحضرت امپراطور و اعلیحضرت امپراطریس و نواب ولیعہد و پسرہاے دیگر امپراطور ہمہ نشستہ بودند فرستادیم (شلکنف) مترجم را ہم حاضر کردند بقدر نیم ساعت صحبت داشتیم بعد با اعلیحضرت امپراطور برخواستہ آمدیم پائین بن با امیرال پوپوف توے کالسکہ نشستہ رفتیم براے بازدید شاہزادہاے کہ بکار آمدہ بودند و درین ضمن خیلے سیاحت کردہ مردم زیاد و کالسکہ ہاے زیاد و بناہاے عالی دولتی و غیر دولتی و وزارت خانہاے معتبر دیدیم خلاصہ تماشاے کاملے کردہ بعد از یکساعت بمنزل آمدہ قدرے کہ راحت کردیم عرض کردند شاہزادہ منتنکرو کہ دیروز بہ پطر آمدہ و در عمارت زمستانی منزل دارد میخواہد بدیدن ما بیاید دوبارہ لباس رسمی پوشیدہ شاہزادہ منتنکرو را پذیرفتیم مرد بیست قرمزروی دفربہ لباس منتنکرو را پوشیدہ بود لباس قشنگی است پسرے ہم داشت خیلے خوش رو ہر دو نشستند صحبت کردیم بزبان فرانسہ حرف میزدند دختر ہاے پرنس منتنکرو ہم چہار ماہ است کہ در پطر ہستند بعد برخواستہ رفتند ما ہم برخواستہ قدرے در عمارت مشرف بر رودخانۂ نوا گردش کردیم ملتزمین رکاب ما اغلبے در ہوتل و بعضے ہم در ہمین عمارت زمستانی منزل دارند در ساعت ہفت بعد از ظہر باید شام رسمی با اعلیحضرت امپراطور و امپراطریس بخوریم نزدیک بوقت شام کہ عصر بود با امیرال پوپوف بکالسکہ نشستہ رفتیم بہ منزل امپراطور اعلیحضرتین امپراطور و امپراطریس توے اطاق ایستادہ بودند بعضے از جنرالہاے بزرگ و شاہزادہا و خانمہا

هم بودند ما قدرے با امپراطریس وخانمها صحبت کردیم تا اعلیحضرت امپراطور آمد گفتند
شام حاضراست اعلیحضرت امپراطریس دست بدست من داده و اعلیحضرت امپراطور
هم بازو بازوے زوجه برادرشان داده آمدیم سمت اطاق شام داخل شدیم اطاق
سفید بسیار قشنگ بزرگے بود که مجلس بال هم درهمین اطاق منعقد می کنند بسیار خوب
میزے چیده بودند میز دیگرے هم جلو ما چیده بودند که بعضے از ایرانیها و فرنگیها در سر
آن میز نشسته بودند دست راست من پرنس والی منتنگرو نشسته بودند دست چپ
من اعلیحضرت امپراطریس نشسته بودند مقابل من هم اعلیحضرت امپراطور نشسته بودند
سایرین هم هریک بجاے خود نشسته شام صرف شد تمام چراغهاے این عمارت
زمستانی را از چهل چراغ وجار وغیره که از الکتریسیته روشن می شود در خود روس درست
کرده اند در سر شام اعلیحضرت امپراطور برخاسته بسلامتی ما تست کردند ما هم
بسلامت اعلیحضرت امپراطور جام شربتے خوردیم درهمین شام موزیک هم میزدند شام که
تمام شد آمدیم بتالار دیگر هنوز روز بود و آفتاب تازه میرفت که از پشت رودخانه تواغروب
کند خیلے تماشا داشت خلاصه درین تالار که آمدیم تمام اشخاصے که سر شام بودند از ایرانی
و فرنگی وزن ومرد حاضر شدند غیر از اجزاے سر شام هم جمعیتے بودند با همه صحبت کردیم
جنرال براک (جنرال کشاف) مهماندارهاے قدیم آن سفر خودمان را هم اینجا دیدیم برادر
پرنس والغورکی هم دیده شد خیلے از پرنس والغورکی بلندتر وقوی تر است وریش
درازے دارد خیلے مرد محترمیست ودرخدمت اعلیحضرت امپراطور سمت ایشیک

آقاسی باشی گری دارد بعد از صحبت زیاد باز با اعلیحضرت امپراطریس آمدیم باطاق
اعلیحضرت امپراطور هم آمدند قدرے هم باز انجا صحبت کردیم بعد امپراطور و امپراطریس
ماندند و من از پله ها پائین آمدم نواب ولیعهد روس هم تا پاے پله مارا مشایعت کردند
از آنجا با نواب ولیعهد خدا حافظ کرده با امیرال پوپوف توے کالسکه نشسته آمدیم منزل
قدریکه استراحت کردیم امیرال پوپوف آمده عرض کرد چراغان بسیار خوبے در شهر کرده اند
خوب است تماشا خانه برویم من هم قبول کرده فرستادیم کالسکه حاضر کردند با امیرال پوپوف
توے کالسکه نشستیم هوا هم بشدت سرد بود روے کالسکه هم باز بود بعضے از پیش خدمتها و
ملتزمین ما هم عقب ما سوار کالسکه شده می آمدند بسیار خوبے چراغانے از گاز و الکتریسیته کرده
کرده بودند جمعیت زیادے هم جمع شده بود مشغول عیش بودند و ما را که دیدند هورا می کشیدند شدت
سرما نگذاشت که زیاده گردش کنیم مراجعت بمنزل آمده خوابیدیم دو غلام سیاه که ریشها و سبلهاے
خود شان را می تراشند و خیلے پیر و شبیه بخواجهها می باشند در باب طاق ما ایستاده اند
(روز جمعه بیست و یکم) صبح برخاستیم نهار را در منزل خوردیم امروز اشخاص مختلف بحضور
آمده رفتند - اول رضا قلی میرزاے پسر مرحوم بهمن میرزا بحضور رسید - آدم با جنبه ایست
عرض میکرد که درین روزها پسر سی ساله داشته بایکدختر ش مرده اند اسباب تاسف ما
شد بعد سفراے دولخارجه بحضور آمدند - اول آنها یکه سفیر کبیر بودند یک یک در اطاق
خلوت بحضور رسیده بعد هم تمام سفرا در اطاقے جمع شده یک دفعه همه را دیدم اسامی
آنها از این قرار است سفراے کبار (المان جنرال اجودان شواے نیتز عثمانی

مشیر شاکر پاشا جنرال اجودان) (اطریش وکلنش تین) (انکلیس سر مریہ) (فرانسہ مسولا بولہ) (ایطالینا مادوکیتی (وزرائے مختار) (سوودبرونر) (پرتوغال بارون دسانتوس) (اسپانیول کامپوسا گرادو) (باویر بارون دکاسر دہلا ند اشتت وگن) (ورتمبرغ (کنت دلینیدن) (بوزیل) (مسیو ماسہ دو) رومانی (گیگا) - (یونان (مادووکرواتو) (ژاپن) (نیسی) (چین ہونک) ہرستان سیچ) (بلژیک (مسیو بیطرس) (ممالک متحدہ ینگی دینا مسیو تری) جمہوری ارژانتین) (مسیو کالوو) بعدازانکہ اینہا رفتند با امیرال پوپوف بکالسکہ نشستہ رفتیم بازدید پرنس منتنگرو آپارتمان یعنی یکدست عمارت خوبے بایشان دادہ اند درہمین عمارت زمستانی اعلیحضرت امپراطور قدرے نشستہ صحبت کردیم بعد برخاستہ بمنزل برگشتیم و بعد از ساعتے با نواب دگراند وک سرژ، برادر اعلیحضرت امپراطور کہ از ہمہ برادرہائے ایشان کوچک تر است رفتیم بکار کہ از انجا بہ پطرہوف بردیم گراند وک سرژ جوانیست بلند قامت وباریک اندام وخوشروئے شاہزادہ آمدند باہم بکالسکہ نشستہ بسمت کار راندیم راہ خیلے دور بود منارے در راہ دیدیم عرض کردند بیادگار جنگ با عثمانی ساختہ اند کہ انچہ توپ از عثمانیہا گرفتہ آب کردہ واین برج را ساختہ اند وہرقدر ہم از توپہا باقی ماندہ است ہمین طور درست درمنارہ گذاشتہ اند خیلے برج ومنارہ تماشائی بود و بسیار ہم خوب ساختہ بودند رسیدیم بکار با گراندوک دریک واگن نشستہ بسمت پطرہوف رفتیم سہ ربع ساعت راہ است بعد از طے این راہ بہ پطرہوف رسیدیم اینجا دو پارک دارد و یکے عموست کہ

ہمہ مردم میروند و اصل آبشارہاے خوب و فوارہا در ہمین پارک عمومے است دیگرے
ہم پارک مخصوص اعلیحضرت امپراطور است کہ جاے کوچک و اپارتمان مختصریست کہ
غالباً اعلیحضرت امپراطور و اعلیحضرت امپراطریس ہم در آنجا ہستند و دیوارے از
تختۂ دارو کہ دورش قراول است و کسے بانجا نمیرود کالسکہ ہا باکمال سرعت از
میان پارک می گذشت بطورے کہ نمی توانستیم جاے را تماشا کنیم بعضے از عمارات
کوچک ہم بود پیادہ شدہ آنہارا تماشا کردیم بعد بکنار دریا رفتیم باد سردے می آمد
اما امروز کلیتہً ہوا بسیار خوب بود صاف و بے مہ آفتاب کہ کمتر ہیچ ہواے در
پطرزبورغ دیدہ می شود خیلے گردش کردیم و فوارہا را تماشا نمودیم یک فوارہ مثل
کلاہ درویش بود خیلے قشنگ آب این فوارہ ہا پیچ دارد و باختیار است کہ تا نخواہند باز
می کنند و ہر وقت نخواہند می بندند خیلے گردش کردہ بعد رفتیم بعمارت بزرگے کہ
(الیزابت) دختر پطر کبیر کہ بعد امپراطریس شدہ بود بنا کردہ و بعد ہم (امپراطریس کاترین) تعمیر
نمودہ است از ہر جہتہ عمارت باین خوبے نمی شود تمام محسنات درین عمارت جمع است
مبیل و اسباب و پردہ این عمارت و قشنگی وضع بناد منظر بباغ و فوارہا خیلے نقل
دارد و خلاصہ قدرے درین عمارت استراحت کردیم امین السلطان و جمعے از عملہ
خلوت ہمراہ ما بودند بقدر پنجاہ نفرے ہم زن بچہ دیدہ شد کہ توے باغ گردش میکردند
خلاصہ شام امشب را قرار است کہ باید درینجا بخوریم مشغول گردش بودیم کہ درین بین
گراندوک آمدہ گفتند شام حاضر است رفتیم سر شام در تالار قشنگی شام را سر میز خوردیم

اما ہنوز آفتاب بلند بود شام نشده بود گراندوک طرف دست راست ما و امیرال
پوپوف سمت دست چپ نشسته بودند و روبروے ما وزیر دربار روس نشسته بود کہ
اسمش (ورونزوف داشکوف) است تقریباً پنجاه سال از سنش گذشته ریش را
می تراشد سبیل کمی دارد و مرد محترمیست موزیک ہم در سر شام میزدند بعد از شام برخواستہ
آمدیم باطاق دیگر قدرے نشستہ بعد کالسکہ حاضر شد با نوّاب گراندوک سرژ بکالسکہ
نشستہ رفتیم بکار و از انجا بواگن بخار نشستہ رفتیم بہ پطرزبورغ امشب باید بردیم بتماشاخانۂ
باز باید نواب گراندوک سرژ بیایند ما را بتماشاخانہ ببرند ما رالنکی اعلیحضرت امپراطور و
امپراطریس و تمام شاہزادہا و شاہزادہ خانمہا و سفراے خارجہ و زنہاے آنہا و تمام
جنرالہا و ملتزمین رکاب ما ہمہ بودند من با اعلیحضرت امپراطور و امپراطریس و شاہزادہ خانمہا
و نواب ولیعہد و پرنس منتنگرو و دختر ہاے پرنس ہمہ در یک لژ و بروے سن نشستہ بودیم
دست راست ما زوجۂ نواب گراندوک (دلامیر) برادر اعلیحضرت امپراطور و دست چپ
اعلیحضرت امپراطریس نشستہ بودند دو پردہ بالا رفت بعد از پردۂ اول رفتیم باطاق سویہ
ہمہ سفرا از زن و مرد شاہزادگان وغیرہ در آنجا جمع شدند قدرے صحبت کردیم بعد
از پردہ دوم بیرون آمدہ رفتیم بمنزل (در پطرزبورغ اخبار تلگرافی از تبریز رسید کہ
ابراہیم خان شجاع الملک رئیس کالسکہ خانہ کہ از طہران الی سرحد ہمراہ بود در تبریز
فوت شدہ است۔ (روز شنبہ بیست چہارم) امروز باید بسر قبر امپراطور مرحوم
و بعضے جاہاے دیگر بردیم در وقت معین با امیرال پوپوف مہماندار سوار کالسکہ شدہ راندیم

ازاین‌ها چیز میرزا محمود خان وزیر مختار مقیم پطر کسے دیگر در رکاب نبود از پلے بسیار طولانی عبور کردیم مقبره مرحوم امپراطور الکساندر دوم در قلعه ایست که دور این قلعه از همه طرف آب است و قلعه بسیار محکمے ست توپ هم دارد قدرے که از پل گذشتیم بقلعه رسیده پیاده شده داخل کلیسا و معبد شدیم سلاطین و امپراطوران روس از پطر کبیر تا امپراطور مرحوم الکساندر دوم همه درین قلعه و معبد مدفون اند بسیار معبد بزرگ با شکوهے است یکدسته گل بسیار بزرگ هم روے قبر امپراطور گذاشتیم داخل این کلیسا خیلے غمناک است و آدم در آنجا دلتنگ می شود تمام توے این معبد و کلیسا را مطلا ساخته اند خیلے قشنگ و خوبست قبور سلاطین هم تمام از مرمر است و مطلا خیلے عالی و باشکوه است خلاصه از آنجا بیرون آمده سوار کالسکه شده راندیم براے محلے که امپراطور مرحوم را در آنجا با دینامیت مقتول ساخته اند راندیم تا رسیدیم کوچه تنگے که پهلوے نهر کاترین واقع است شهر پطر زبورغ نهر زیاد دارد که هر نهرے را یکے از سلاطین روس از رودخانه جدا کرده داخل شهر نموده اند این نهر را هم کاترین از رودخانه داخل شهر کرده است اینجا نسبت بسائر کوچهاے پطر قدرے تنگ است که امپراطور مرحوم را درین تنگها دست یافته و با دینامیت بقتل رسانیده اند یعنی در آن روز امپراطور مرحوم براے رفع کسالت و خستگی بمنزل خواهر شان رفته بوده و از آنجا بیرون آمده می خواسته اند بمنزل خود شان معاودت کنند باینجا که رسیده ایشان را با دینامیت زده بودند اینجا را الحال کلیسا و معبد بسیار عالی بزرگی می سازند

پیادہ شدہ داخل آنجا شدیم بنا و عملہ مشغول کار بودند کو چہار از اطراف مسدود کردہ
و مشغول ساختن می باشند از انجا ہم بیرون آمدہ رفتیم بوزارتخانہ خارجہ منزل جناب
مسیو دگیرس کہ وزیر امور خارجہ است در سفر اول ہم باین وزارتخانہ آمدہ و دران وقت
(کرچاکف) را کہ وزیر امور خارجہ بود در اینجا دیدہ بودیم (زیناویف) ہم آنجا بود قدرے نشستہ
صحبت داشتیم پسر (مسیو گیرس) ہم کہ در طہران بود اینجا دیدہ شد بعد مراجعت بمنزل
کردہ نہار خوردیم بعد از نہار (مسلیکف) کہ سابقا در طہران وزیر مختار بود و حالا
دو سال است کہ معزول شدہ بروسیہ آمدہ است بحضور ما آمد بہمان حالت و صورت
است کہ سابقا او را دیدہ بودیم (کاخانفسکے) قونسول استرآباد ہم بود بعد از قدرے
فرمایش و صحبت رفتند ہوائے پطرا مروز ہم از حسن اتفاق صاف و آفتاب و بے باد
و خیلے ملایم بود (منلیکف) عرض میکرد شما طہران را ہمراہ خود تان آوردہ اید حقیقت ہم
ہمین طور است ہوائے این دو سہ روزہ مثل ہوائے طہران بود بعد برخواستہ رفتیم
بتماشائے موزہ کہ در حقیقت خزینہ جواہرات و نفایس و چیزہائے انتیکہ ہمہ در آنجا است
اطاق باطاق و تالار بتالار و دالان بدالان ہمی رفتیم پردہائے صورت امپراطورہائے
قدیم و سرداریا و جنگہائیکہ در سابق دولت روس کردہ است تمام را درین دالانہا و
تالارہا چسپیدہ اند خیلے راہ از پائین و بالا طے کردیم تا رسیدیم بموزہ جواہرہائے نفیس
و صورتہائے قلمی کار قدیم کہ با آب و رنگ ساختہ شدہ و در حقیقت بہتر از جواہر است
و تمام جواہرات کہ در پشت شیشہ ہا گذاشتہ اند دیدہ شد تفصیل این موزہ و اسباب

آن را در روزنامہ سفر سابق خود مان مشروحاً نوشتہ ایم دیگر در اینجا لازم نیست شرح
بدہیم چیز تازہ ہم علاوہ نہ شدہ است مگر آن علاوہ کہ در سفر پیش نوشتہ بودم
خوب میر قصیبہ و چرخ می خورد اما این سفر کار نمی کرد عرض کردند خراب شدہ است
و اینجا ہم نمی توانند بسازند باقی دیگر ہمان است کہ نوشتہ ایم (پرنس تروبسکوی) کہ
چند سال قبل در ابتداے جلوس اعلیحضرت امپراطور براے خبر رسمی سلطنت ایشان
بطہران آمدہ بود و حالا این عمارات سپردہ باو است جلو با افتادہ و ہمہ جا را عرض و معرفی
می کرد امیرال پوپوف مہماندار ما و جمعے ہم از ملتزمین رکاب ما بودند دو نفر مرد ریش سفید ہم کہ
کلید ہاے خزانہ در دست داشتند جلو ما بودند بالآخرہ رسیدیم بجاے تنگے از پلہ تنگے بالا رفتہ
بیک طاق تاریک تنگے رسیدیم کہ ہواے حبسے داشت تاج اعلیحضرت امپراطور کہ مکلل بالماس است
و عصاے ایشان کہ الماس بزرگے بر سر آن است در آنجاست جواہر آلات امپراطریس ہمہ براے تاجگذاری
امپراطور و امپراطریس بمسکو میبرند آنجا بود ہمہ را دیدیم و زود مراجعت کردہ از این راہے کہ آمدہ بودیم
برنگشتہ از راہ خیلے نزدیکے پائین آمدہ رسیدیم بدر عمارت کہ جلو خیابان و راہ مردم است
آنجا سوار کالسکہ شدہ آمدیم منزل عکاسے حاضر شدہ بود عکس ما را انداخت بعد از
عمارت پائین آمدہ کشتی بخاری حاضر کردند کہ سوار شدہ توے رودخانہ نوا تفرج و گردش
کنیم کشتی خوبے بود شراع ہم داشت سوار کشتی شدہ بخلاف جریان آب بنا کردیم برفتن
امیرال پوپوف مہماندار و بعضے از پیشخدمتہاے خود مان ہم ہمراہ بودند ہمین طور سر بالا
راندہ در اواخر شہر طرف دست بعضے کارخانجات و عمارات خوب دیدیم کہ این عمارات

ییلاقی است خیلے خوش وضع وقشنگ مثل جعبہ ہاے شیرینی ساختہ اند کارخانجات
ہم دودمی کرد اما معلوم نبود چہ کارخانہ ایست طرف دست چپ آبادیش کمتر بود قدریکہ
از رودخانہ رفتیم رودخانہ دو قسمت شد از قسمت طرف چپ ما راندیم کشتی ہم خوب میرفت
قدرے کہ بالاتر رفتیم باز این شعبہ ہم دو شعبہ شد وہر چہ پیشتر می رفتیم شعبہ ہاے متعدد
ہم میرساند و در سر ہر شعبہ یک سپلے ساختہ بودند بالآخرہ رسیدیم بجائیکہ آب رودخانہ خیلے
کم شد اما کو دیود و کشتی ہمہ جا خوب میرفت ہمین طور رفتیم تا رسیدیم بلب دریا انجا یکدستہ
موزیکا نچے براے تشریفات ما حاضر کردہ بودند موزیک زدند و رسیدیم باول پارک و
جنگل یلاقین کہ عمارت وجاے مخصوص اعلیحضرت امپراطور است آنجا از کشتی بیرون آمدہ
کالسکہ براے ما ولتزمین حاضر کردہ بودند بکالسکہ نشستہ از خیابانہاے بسیار قشنگ
باصفا گذشتہ تا رسیدیم بعمارت یلاقین پیادہ شدہ رفتیم توے عمارت عجب عمارتے است
اگرچہ کوچک است وے خیلے قشنگ وخوش وضع است پیش خدمتہاے اعلیحضرت
امپراطور تمام در اینجا حاضر بودند وعصرانہ دچاے از شیرینی ومیوہ جات وغیرہ ہمہ چیز
حاضر کردہ بودند چاے وعصرانہ خوردہ قدرے گردش کردہ بعد سوار کالسکہ شدہ راندیم
براے منزل چون باید بسفارتخانہ ایران کہ در پطر است برویم بکالسکہ چی فرمودیم یکسر برود
بہ عمارت سفارتخانہ ایران از بعضے کوچہا گذشتہ تا رسیدیم بسفارتخانہ مردم ہمچون ہمیشہ ایستادند
آنجا میرویم خیلے جمعیت کردہ بودند از کالسکہ پیادہ شدہ داخل سفارتخانہ شدیم میرزا
محمود خان وزیر مختار جلو آمد از پلہاے کوچکے داشت بالا رفتہ از اطاقہاے کوچک متعدد

گذشتہ در یکے از اطاقہا نشستیم این عمارت اگرچہ قدرے تاریک است اما مبل واسبابہائے خوب دارد دو مرغ قنارے خوب داشت می خواندند چند نفر نوکر روسی دارد کہ کلاہ ایرانی سر گذاشتہ بودند قدرے کہ نشستیم برخاستہ آمدیم پائین وسوار کالسکہ شدہ آمدیم بمنزل شام خوردہ بعد از شام حاضر شدیم از برائے رفتن بہ تماشا خانہ کہ در توئے ہمین عمارت منزل ما است این تماشا خانہ را کاترین ساختہ مخصوص ہمین عمارت است وبسیار خوب تماشا خانہ ایست ازین تالار ما داخل اطاقے میشود واز اطاق بتالار بزرگے دیگر میرود کہ اطراف آنجا را گل چیدہ اند این تالار ہم بدو خانہ نو امنظر دارد از این تالار بزرگ بہ تماشا خانہ می رود این تماشا خانہ سالہا است کہ باز نشدہ وامشب برائے تشریفات ما باز کردہ اند در ساعت نہ بعد از ظہر کہ وقت رفتن تماشا خانہ بود ابتدائے شاہزادگان خانوادہ سلطنت وزنہائے آنہا ووزرا وامرائے دربار روس وسفرائے خارجہ بر حسب دعوت تمام آمدہ ازاین تالار ما گذشتہ بتماشا خانہ رفتند ودر جاہائے خود نشستند ووزرا وملتزمین رکاب ما ہم لباس رسمی پوشیدہ بتماشا خانہ رفتہ درجاہائے خود ایستادند ما منتظر اعلیحضرت امپراطور بودیم کہ باید اعلیحضرت امپراطور وامپراطریس باینجا آمدہ باتفاق برویم در ساعت نہ اعلیحضرت امپراطور وامپراطریس وارد تالار بزرگ ما شدہ ما ہم از اطاق خود مان بیرون آمدہ با ایشان دست دادہ تعارف کردیم نواب ولیعہد وتمام شاہزادگان مخصوص خانوادہ سلطنت وخانمہائے آنہا ہم ہمراہ اعلیحضرت امپراطور بودند خلاصہ در ہمان تالار روئے میز ہا را گو سکہ کہ عبارت از تنقل

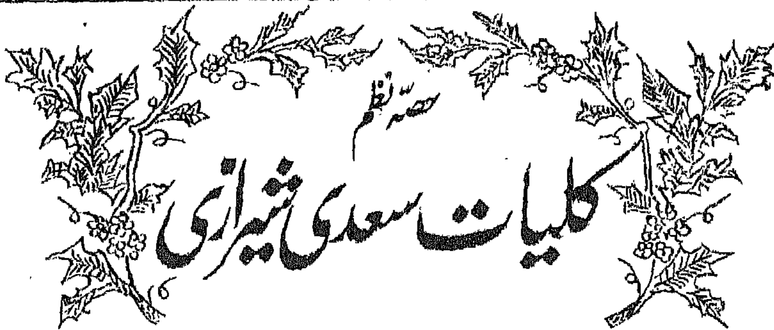
باشد چیده بودند با اعلیحضرت امپراطور و امپراطریس و سایرین دور میز نشسته بستنی و چای
خوردیم و قدرے صحبت داشته بعد برخاسته با اعلیحضرت امپراطریس دست بدست
داده از جلو و اعلیحضرت امپراطور با زوجه پرنس دلاویه بازو ببازو داده از عقب ما و سائر
شاهزادگان و شاهزاده خانمها از عقب ایشان رفتیم براے تیاتر تمام صاحب منصبها و
وزرها که در تیاتر نشسته بودند برخاستند ما با اعلیحضرت امپراطریس از پله هاے دور تیاتر
پائین رفته در جلوس که خیلے نزدیک بود صندلی گذاشته بودند نشستیم اعلیحضرت امپراطور
هم با سایر شاهزاده خانمها و نواب ولیعهد در اطراف ما نشستند حضرت والی منتنگرو و دختر
هایش هم بودند تا نشستیم پرده بالا رفت و جهان تماشے پیدا شد بازیگرهاے این
تماشاخانه را از خارج آورده لباسهاے بسیار فاخر قشنگ پوشیده بودند بسیار
خوب رقص کردند و ساز زدند سازهاے هرپ که با کمانچه میگویم بصوتهاے خوش می زدند
و بازیهاے خوب در می آوردند یک مردے آمد آنجا خوابید دخترها جادوگر شدند یک سر
خرے آورده بکله مرد که گذاشتند وقتے که از خواب برخاست دید خر شده است
حرکات غریب و عجیب کرد آنوقت دخترها با این خر رقص کرده بازی درآوردند خیلے بامزه
و مضحک بود بعد پرده دیگر بالا رفت و حالت غروب آفتاب بهمان رنگهاے سرخ و زرد
و وضعے که آفتاب غروب می کند با کوههاے و جنگلهاے زیاد و جمعیت بسیار و
پروانهاے متعدد و وضعهاے خوش و مقبول دیده شد آنوقت پرده افتاد و کلیه این
بازے یکساعت طول کشید بعد با اعلیحضرت امپراطریس دست بدست داده از جلو و

اعلیحضرت امپراطور وسائرین از عقب بهمان ترتیبے که آمده بودیم برگشتیم وبهمین طور تالار
بتالار واطاق باطاق که همه باچراغهاے الکتریستیه روشن وبمبلهاے خوب مزین
بود گذشته داخل تالار بسیار بزرگے شدیم که مجلس سوپه بود یک میز طولانی مخصوصے
براے ما چیده بودند با اعلیحضرت امپراطور واعلیحضرت امپراطریس وشاهزاده خانمها و
نواب ولیعهد سر آن میز نشستیم باقی اطاق راهم میزهاے گرد متعدد نزدیک بیکدیگر
گذاشته بودند تمام زنها ومردها وملتزمین رکاب ما دور میزها نشسته بنا کردند بشام وسوپ
کردن خیلے خوب مجلسے بود وخوش گذشت موزیکان هم در اطراف میزدند مدتے
اینکار طول کشید بعد برخواستہ باز با اعلیحضرت امپراطریس دست بدست داده بهمان
ترتیب ازان تالار خارج شدیم تا دو تالار دیگر هم امپراطریس با ما بودند از انجا دست
داده وخدا حافظ کرده آمدیم براے منزل خودمان اعلیحضرت امپراطور هم با نواب ولیعهد
همه جا با ما آمده تا اعلیحضرت امپراطور مرا داخل اطاق خواب کرده ودر را بسته مراجعت
کردند در حقیقت ملتهاے دوستی ومهربانی واتحاد را بجا آوردند نزدیک صبح بود که خوابیدیم
(روز یکشنبه بیست وپنجم) امروز انشاء الله باید از پطرزبورغ برویم پورشوے نهار را هم قبل از
حرکت باید در عمارت (انیچکوف) با اعلیحضرت امپراطور واعلیحضرت امپراطریس بخوریم عمارت انیچکوف
در زمان ولیعهدی اعلیحضرت امپراطور حالیه منزل ایشان بوده است هر وقت هم ولیعهد حالیه زن
بگیرد درین عمارت منزل خواهد کرد حالا منزل مخصوص کسے نیست مگر گاهیکه بعضے از شاهزاده خانمها
وشاهزادگان خانوادهٔ سلطنت را در آنجا منزل می دهند خلاصه در ساعت دوازده که

اوّل ظہر است باید حرکت کرده بآن عمارت برویم قبل از حرکت (مسیو گیرس) وزیر امور خارجه با (زینا ویف و مسیو ولانکالی) که از اعضاے وزارت خارجه است بحضور ما آمدند با آنہا صحبت کردیم بعد برخاسته رفتند ما ہم رفتیم توے تماشا خانه دیشب قدرے گردش و تماشا کرده آمدیم بیرون سر ساعت دوازده که اول ظہر بود با میرال پوپوف مہماندار توے کالسکه نشسته رفتیم براے عمارت انشکف راہش چندان دور نبود در پله ہاے عمارت که پیاده شدیم اعلیحضرت امپراطور و نواب ولیعہد و تمام شاہزاده ہا حاضر بودند با اعلیحضرت امپراطور و سائرین دست داده تعارف کرده رفتیم بالا اعلیحضرت امپراطریس و سایر شاہزاده خانمہا ہم بالاے پله ایستاده بودند با آنہا ہم دست داده تعارف کردیم دیشب قبل از رفتن به تماشا خانه وقتیکه اعلیحضرت امپراطور پیش ما آمدند نشان اول دولت ایران را که مخصوص خود ما نست بدست خود مان بایشان ہدیه دادیم با کمال مہربانی قبول کردند یکقطعه ہم از ہمان نوع نشان بنواب ولیعہد دادیم امروز اعلیحضرت امپراطور و نواب ولیعہد ہر دو نشان و حمائل ما را بسینه آویخته بودند وقتیکه وارد اطاق شدیم اعلیحضرت امپراطور ہم یک نشان بسیار مجلل که مکلل بالماس و تمثال خود اعلیحضرت امپراطور در آنست بدست خود شان با نہایت مہربانی بما دادند ما ہم با کمال امتنان نشان را قبول کردیم بعد با اعلیحضرت امپراطریس دست بدست داده سر نہار رفتیم این باغ و منظر خوبے دارد دست راست ما از وجه گراندوک قسطنطین و دست چپ اعلیحضرت امپراطریس نشسته بودند پرنس والی منتنگرو ہم بود نہار خوردیم تمام شاہزاده خانمہا و شاہزاده ہا

خانوادہ سلطنت بودند درحقیقت دعوت فیملی وخانوادہ بود در سر نہار اعلیحضرت امپراطور
برخواستہ بسلامت ما نسبتے کردند ما ہم برخواستہ بسلامت ایشان جام
بہرتبے خوردیم بعداز نہار برخواستہ با اعلیحضرت امپراطریس وسایرین باطاق دیگر
آمدہ مشغول صحبت وخوردن قہوہ شدیم تا وقت رفتن شد برخواستہ با تمام خانمہا
دست دادہ وداع کردیم اعلیحضرت امپراطریس ہم تا دم در بمشایعت آمدہ بعداز تعارف
ووداع ازآنجا برگشتند اعلیحضرت امپراطور ونواب ولیعہد وتمام شاہزادہ ہا
با ما آمدند من وامپراطور دریک کالسکہ نشستہ راندیم برای کار بازاز پای منارہ کہ
از توپہای جنگ عثمانی ساختہ اند گذشتہ وازیر سربازخانہ اسمعیل آفسکی کہ افواج
خاصہ امپراطوری درآنجا ہستند عبور کردہ سربازہا بیرون بود اعلیحضرت امپراطور
باآنہا تعارفے کردہ آنہا ہم جوابے عرض کردہ دعا نمودند ازین جا باہم گذشتہ
بقدر سہ چہار ہزار قدم از توئے کوچہائے شہر راندیم تا رسیدیم بکار یک فوج سرباز
جلو کا رابستادہ بودند موزیک می زدند با اعلیحضرت امپراطور وتمام صاحب منصبہا
از جلو صف سرباز گذشتہ احوال پرسی کردیم بعد بدرب واگن آمدہ دوبارہ با اعلیحضرت
امپراطور وداع مفصلے کردیم وبانواب ولیعہد وسائر شاہزادہ باہم دست دادہ وداع
نمودیم وآمدیم توئے واگن اعلیحضرت امپراطور شاہزادگان درحالت وداع ہمین طور
ایستادند وقدرے ہم طول کشید تا از جلو صف ایشان گذشتیم حقیقۃً منتہائے
پذیرائی واحترام را از ہر جہتہ لعمل آوردند خلاصہ راندیم ہمین راہ آہن از پہلوئے

کاچینا سے منزل اعلیحضرت امپراطور میگذرد از پطرزبورغ تا اینجا پنج ساعت راه
است رسیدیم باستاسیون کاچینا معلوم شد کاچینا جاے بزرگے است و
اعلیحضرت امپراطور همه چیز براے توقف واستراحت درینجا مهیا کرده اند ازینجا گذشته
باستاسیون لوکا که رسیدیم ملتزمین ما براے خوردن شام پیاده شدند ما نوکرها و
همراهان شام میخوردند ما هم پیاده شده توے استاسیون رفته قدرے
گردش وتماشا کردم استاسیون بزرگے است تالارهاے بزرگ براے شام
دارد واعلیحضرت امپراطور هم اغلب اوقات از کاچینا باین استاسیون آمده
شب مانده وبشکار میروند از قرارے که عرض کردند توے این جنگل خرس هم دارد پس
از قدرے توقف حرکت کرده راندیم شام را هم توے ترن خوردیم اطراف راه امروز
جنگل زیاد است اما زمینها خشک وبے سبزه بود شب را براحت خوابیدیم ٭

قصیده

خوش است عمر دریغا کہ جاودانی نیست — بس اعتماد برین پنج روز فانی نیست

درخت قد صنوبر خرام انسان را — مدام رونقِ نو بادۂ جوانی نیست

گلیست خرّم و خندان و تازہ و خوشبو — ولے امید بقاتش چنانکہ دانی نیست

دوام پرورش اندر کنار مادر دہر — طمع مکن کہ درو بوے مہربانی نیست

مباش غرہ و غافل چو میش سر در پیش — کہ در طبیعت این گرگ گلّہ بانی نیست

چہ حاجت است عیان را باستماع بیان — کہ بیوفائی دور فلک نہانی نیست

کدام باد بہاری وزید در آفاق — کہ باز در عقبش آفت خزانی نیست

اگر ممالک روے زمین بدست آری — بہاے مہلت یکروزہ زندگانی نیست

دل اے رفیق برین کاروانسراے مبند — کہ خانہ ساختن آئین کاروانی نیست

اگر جہان ہمہ کام است و دشمن اندر پے — بدوستی کہ جہان جاے کامرانی نیست

چو بت پرست بصورت چنان شدی مشغول — کہ دیگرت خبر از لذتِ معانی نیست

جهان ز دست بدادند دوستانِ خدا — که پای بند غبار اجزاین جهانی نیست

نگاه دار زبان تا بدوزخت نبرند — که از زبان بتر اندر جهان زیانی نیست

عمل بیار و علم مکش که مردان را — رهی سلیمتر از کوی بی‌نشانی نیست

طریق حق رو و هر جا که خواهی باش — که کنج خلوتِ صاحبدلان مکانی نیست

کفِ نیاز بدرگاه بی‌نیاز برآر — که کار مرد خدا جز خدای خوانی نیست

مخور بچوب ادبان کاه و تخم کالیشان را — امید خرمن اقبال آن جهانی نیست

مکن که حیف بود دوست بر خود آزردن — علی الخصوص مرا دوست را که ثانی نیست

چه سود ریزشِ باران وعظ بر سر خلق — که مرورا بارادت صدف دهانی نیست

زمین به تیغ بلاغت گرفتی ای سعدی — سپاس دار که جز فیض آسمانی نیست

بدین صفت که در آفاق صیت شعر تو رفت — نرفت دجله که آبش بدین روانی نیست

نه هر که دعوی زورآوری کند با ما — بسر برد که سعادت به پهلوانی نیست

وی بجواجهٔ عطار گو ستایش مشک — مکن که بوی خوش از مشتری نهانی نیست

قصیده

فضلِ خدای را که تواند شمار کرد — یا کیست آن که شکر یکی از هزار کرد

آن صانعِ لطیف که بر فرش کائنات — چندین هزار صورتِ الوان نگار کرد

ترکیبِ آسمان و طلوعِ ستارگان — از بهر عبرت نظر هوشیار کرد

بحر آفرید و بر و درختان و آدمی — خورشید و ماه و انجم و لیل و نهار کرد

الوان نعمتی که نشاید سپاس گفت — اسباب راحتی که ندانی شمار کرد

آثار رحمتی که جهان سربسر گرفت — احمال منتی که فلک زیر بار کرد

مسمار کوهسار بنطع زمین بدوخت — تا فرش خاک بر سر آب استوار کرد

اجزای خاک مرده بتشریف آفتاب — بستان میوه و چمن و لاله زار کرد

ابر آب داد بیخ درختان تشنه را — شاخ برهنه پیرهنش نو بهار کرد

چندین هزار منظر زیبا بیافرید — تا کیست کو نظر ز سر اعتبار کرد

توحید گوی او نه بنی آدم اند و بس — هر بلبلی که زمزمه بر شاخسار کرد

شکر کدام فضل بجا آورد کسی — حیران بماند هر که درین افتکار کرد

گوی دوام روح که در کالبد دمید — یا عقل ارجمند که با روح کار کرد

لال است در دهان بلاغت زبان فضل — از غایت کرم که نهان آشکار کرد

سر چیست تا بطاعت او بر زمین نهیم — جان در رهش دریغ نباشد نثار کرد

ای قطرهٔ منی سر بیچارگی بنه — کابلیس را غرور منی خاکسار کرد

بخشندگی و سابقهٔ لطف و رحمتش — ما را بحسن عاقبت امیدوار کرد

پرهیزگار باش که دادار آسمان — فردوس جای مردم پرهیزگار کرد

هر کو عمل نکرد و عنایت امید داشت — دانه نکشت ابله و دخل انتظار کرد

تابرده رنج گنج میسر نمی‌شود — مزد آن گرفت جان برادر که کار کرد

دنیا که جسر آخرتش خواند مصطفی — جای نشست نیست بباید گذار کرد

دار القرار خانهٔ جاوید آدمی است — این جای رفتن است نشاید قرار کرد

چند استخوان که هاون دوران روزگار — خردش چنان بکوفت که خاکش غبار کرد

ظالم بمرد و قاعدهٔ زشت ازو بماند — عادل برفت و نام نکو یادگار کرد

عیسی بعزلت از همه عالم کناره جست — محبوبش آرزوی دل اندر کنار کرد

قارون ز دین برآمد و دنیا برو نماند — بازی رکیک بود که موشی شکار کرد

ما اعتماد بر کرم مستعان کنیم — کان تکیه باد بود که بر مستعار کرد

بعد از خدای هرچه پرستند هیچ هست — بی دولت آنکه بر همه هیچ اختیار کرد

این گوی دولتیست که بیرون نمی برد — الا کسی که در ازلش بختیار کرد

بیچاره آدمی چه تواند بسعی و رنج — چون هرچه بودنی است قضا کردگار کرد

او پادشاه و هستندهٔ نیک و بد آفرید — بدبخت و نیکبخت و گرامی و خوار کرد

سعدی همه نفس که برآورد در سحر — چون صبح در بسیط جهان انتشار کرد

هر بندهٔ که خاتم دولت بنام اوست — در گوش دل نصیحت او گوشوار کرد

بالا گرفت و خلعت والا امید داشت — هر شاعری که مدح ملوک دیار کرد

شاید که التماس کند خلعت مزید — سعدی که شکر نعمت پروردگار کرد

قصیده

چو مرد رهرو اندر راه حق ثابت قدم گردد
وجود غیر حق در چشم توحیدش عدم گردد

کمر بند و قلم کردار سر در پیش و لب بر هم
بهر حرفی که پیش آید تبارک چون قلم گردد

ز چوگان ملامت نادر آن کس روی برتابد
که در راه خدا چون گوی سر تا سر قدم گردد

سم یکران سلطان را درین میدان کسی باید
که پیشانی کند چون میخ و همچون نعل خم گردد

تو خواهی نیک و خواهی بد کن امروز لیک آنجا
عمل گر بد بود ور نیک بر عاقل رقم گردد

مبین کز ظلم جباری کم آزاری ستم بیند
ستمگر نیز روزی کشتهٔ تیغ ستم گردد

درین گرداب بی پایان منه بار شکم بر دل
که کشتی روز طوفان غرقه از بار شکم گردد

بسعی ای آهنین دل مدتی باری بکش گاهی
بسعی آئینه گیتی نما و جام جم گردد

نگاه حرم تا کی خیال از طبع بیرون کن
که محرم گر شوی ذات حقایق را حرم گردد

کبابی سهمگین سنگیست در ره مانده مردم را
چنین سنگی مگر در آب سیلاب ندم گردد

غمی خور کو بشادیهای بی اندازه انجامد
چو بقالان مرو دنبال آن شادی که غم گردد

خداوندان فتح ملک کسر دشمنان را گوی
بر ایشان چون بگشت احوال بر پا نیز هم گردد

دولت را دیدها بر دوز تا عین الیقین گردد
تنت را زخمها برگیر تا کنزا [illegible] گردد

درونت حرص نگذارد که زیر دوستان باشی
شکم خالی چو نرگس باش تا دستت درم گردد

خداوندا گر افزائی بدین حکمت که بخشیدی
مرا افزون شود بی آنکه از ملک تو کم گردد

فتاد اندر تن خاکی ز ابر بخشش قطره ⁂ ثمینه ده بفضل خویش تا این قطره یم گردد

امید رحمت است آری خصوص آنرا که در خاطر ⁂ ثنای سید المرسل نبی محترم گردد

محمد کز ثنای فضل او بر خاک هر خاطر ⁂ که بار قطره در حال دریای نعم گردد

چو دولت یابدم تحمید و نعت مصطفی گویم ⁂ که در دریوزه صوفی گرد اصحاب کرم گردد

زبان را درکش ای سعدی ز شرح علم او گفتن ⁂ تو در علمش چه دانی باش تا فردا علم گردد

اگر تو حکمت آموزی بدیوان محمد رو ⁂ که بوجهل آن بود کاو خود بدانش بو الحکم گردد

ز فقر جاودانی رست و صاحب جمال دنیا شد ⁂ هزاران درویش صاحبدل کزین در محتشم گردد

قصیده

ای نفس اگر بدیده تحقیق بنگری ⁂ درویشی اختیار کنی بر توانگری

ای پادشاه وقت چو وقتت فرا رسد ⁂ تو نیز با گدای محلت برابری

گر پنج نوبتت بدر قصر می زنند ⁂ نوبت بدیگری بگذاری و بگذری

دنیا زنیست عشوه ده و دلستان ولی ⁂ با کس بسر نمی برد او عهد شوهری

آبستنی که این همه فرزند زاد و کشت ⁂ دیگر که چشم دارد ازو مهر مادری

آهسته رو که بر سر بسیار مردم است ⁂ این جرم خاک را که تو امروز بر سری

این غول روی بسته کوته نظر فریب ⁂ دل میبرد بغالیه اندوده چادری

هاروت را که خلق جهان سحر ازو برند ⁂ در چه فکند غمزه خوبان بساحری

مردی گمان مبر که به پنجه است زور کتف — بانفس اگر برآئی دانم که شاطری

باشیر مردیت سگ ابلیس صید کرد — ای بی‌هنر بمیر که از گربه کمتری

هشدار تا نیفگندت پیره دی نفس — در ورطه که سود ندارد شناوری

سر در سر هوا و هوس کرده و باز — در کار آخرت کنی اندیشه سرسری

دنیا بدین خریدنت از بی‌بصارتیست — ای بد معامله بهمه هیچ می‌خری

تا جان معرفت نکند زنده شخص را — نزدیک عارفان چو حیوان محقری

بس آدمی که دیو بزشتی غلام اوست — در صورتش نماید زیباتر از پری

گر قدر خود بدانی قدرت فزون شود — نیکو نهاد باش که پاکیزه منظری

چندت نیاز و آز دواند به بر و بحر — دریاب قدر خویش که دریای گوهری

پیداست قطره که به قیمت کجا رسد — لیکن چو پرورش بودت دانهٔ دری

گر کیمیای دولت جاویدت آرزوست — بشناس قدر خویش که گوگرد احمری

ای مرغ پای بسته بدام هوای نفس — کی بر هوای عالم روحانیان پری

باز سپید روضهٔ انسی چه فائده — کاندر طلب چو بال بریده کبوتری

چون بوم بدخبر مفگن سایه بر خراب — در اوج سدره کوش که فرخنده طایری

آن راه دوزخست که ابلیس میرود — بیدار باش تا پی آن ره نسپری

راهی بسوی عاقبت خیر میرود — راهی بسوی هاویه اکنون مخیری

در صحبت رفیق بدآموز همچنان — کاندر کمند دشمن آهخته خنجری

گوشت حدیث می شنود هوش بیخبر — در حلقه بصورت و چون حلقه بر دری

دعوی مکن که برترم از دیگران بعلم — چون کبر کردی از همه دونان فروتری

از من بگوی عالم تفسیر گوی را — گر در عمل نه کوشی نادان مفسری

بار درخت علم ندانم بجز عمل — با علم اگر عمل نه کنی شاخ بی بری

علم آدمیتست و جوانمردی و ادب — ورنه ددی بصورت انسان مصوری

از صد یکی بجای نیاورده شرط علم — وز حب جاه در طلب علم دیگری

هر علم را که کار نه بندی چه فائده — چشم از برای آن بود آخر که بنگری

امروز غره بفصاحت که در حدیث — هر نکته را هزار دلایل بیاوری

فردا فصیح باشی در موقف حساب — گر علتی نگوئی و عذری نیاوری

در صد هزار عذر بگوئی گناه را — زن شوی کرده را نبود زیب دختری

مردان بسعی و رنج بجای رسیده اند — تو بی هنر کجا رسی از نفس پروری

ترک هواست کشتی دریای معرفت — عارف بذات شو نه بدلق قلندری

در کم ز خویشتن بحقارت نظر مکن — گر بهتری بمال بگو هر برابری

ور بی هنر بمال کنی فخر بر حکیم — کون خرت شمارد اگر گاو عنبری

فرمان بر خدا و نگهبان خلق باش — این هر دو قرن اگر بگرفتی سکندری

عمری که میرود بهمه حال جهد کن — تا در رضای خالق بیچون بسر بری

مرگ اینک اژدهای دمانست پیچ پیچ — لیکن ترا چه غم که بخواب خوش اندری

فارغ نشسته بفراخاے کام دل
بارے ز تنگنائے لحد یاد ناوری

بارے اگر بگور عزیزان گذر کنی
از سر بنه غرور کیانی و سروری

کانجا بدست واقعه بینی خلیل وار
بر هم شکسته صورت بتهاے آذری

فرق عزیز پهلوے نازک نهاده تن
مسکین بخشت بالش و خاک بستری

تسلیم شو گر اهل تمیزی که عارفان
بردند گنج عافیت از کنج صابری

پیش از من و تو سر رخ جانها کشیده اند
طغراے نیک بختی و نیل بد اختری

آنرا که طوق مقبلی اندر ازل خداے
روزی نکرد چون نکشد غل مدبری

زنهار پند من پدرانه است گوش کن
بیگانگی مورز که در دین برابری

ننگ از فقیر اشعث و اغبر مدار ازانکه
در وقت مرگ اشعث و در گور اغبری

فرزند بنده ایست خدا را غمش مخور
تو کیستی که به ز خدا بنده پروری

گر مقبلست گنج سعادت ازان تست
ور مدبر است رنج بضائع چرا بری

دامن مکش ز صحبت ایشان که در بهشت
دامن کشان سندس خضرند و عبقری

روے زمین بطلعت ایشان منور است
چون آسمان بزهره و خورشید مشتری

در بارگاه خاطر سعدی خرام اگر
خواهی ز پادشاه سخن داد شاعری

گه گه خیال در سرم آید که این منم
ملک عجم گرفته به تیغ سخنوری

بازم نفس فرو رود از هول اهل فضل
با کف موسوی چه زند سحر سامری

شرم آیدم از بضاعت بی قیمتم ولیک
در شهر آبگینه فروشست جوهری

مرثیه

بند اوّل

غریبان را دل از بهر تو خون است
دل خویشان نمیدانم که چون است
عنان گریه چون شاید گرفتن
که از دست شکیبائی برون است
نگر شاهنشه اندر قلب لشکر
نمی آید که رایت سرنگون است
دگر سبزی نروید بر لب جوی
که آب چشمها عناب گون است
دگر خون سیاوشان بود رنگ
که باران بیشتر سیلاب خون است
نه اکنون است بر ما جور ایّام
که از دوران آدم تا کنون است
شکیبائی مخواه از جان مهجور
که بار از طاقت مسکین فزون است
سکون در آتش سوزنده گفتم
نشاید کرد و درمان هم سکون است
که دنیا صاحبی بدعهد خونخوار
زمانه مادری بیمهر دون است
نمیدانم حدیث نامه چون است
همی بینم که عنوانش بخون است

بند دوم

بزرگان چشم و دل در انتظارند
عزیزان وقت و ساعت میشمارند
غلامان دُرّ و گوهر می فشانند
کنیزان دست و ساعد می نگارند

ملک خان و میاق و بدر و ترخان — بره‌واران تازی بر سوارند

که شاهنشاه عادل سعد بوبکر — بایوان شهنشاهی درآرند

حرم شادی کنان بر طاق و ایوان — که مروارید بر تاجش ببارند

زمین می گفت عیش خوش گذاریم — ازان پس آسمان گفتارگذارند

امید تاج و تخت خسروی بود — ازین غافل که تابوتش درآرند

چه شد پاکیزه رویان حرم را — که بر سر گاه و بر زیور غبارند

نشاید پاره کردن زیور و روے — که مردم تحت امر کردگارند

ولیکن با چنین داغ جگرسوز — همی شاید که فریادے نزارند

بلے شاید که مهجوران بگریند — روا باشد که مظلومان بزارند

شنیدستم حدیث نامه چون است — همی بینم که عنوانش بخون است

بند سوم

برفت آن گلبن خرم ببادے — دریغے ماند و فریادے و دادے

زمانے چشم عبرت بین بخفتے — گرش سیلاب خون بازایستادے

چه شاید گفت دوران زمان را — نخواهد پرورید این سفله رادے

نیاره گردش گیتی دگر بار — چنان صاحبدلے فرخ نژادے

خردمندان پیشین راست گفتند — مرا خود کاشکے مادر نزادے

نبودی دیدگانم تا ندیدی — چنین آتش که در عالم فتادی

نکوخواهان تصوّر کرده بودند — که آمد پشت دولت را عمادی

بتن گردن کشش را وقت آن بود — که تاج خسروی بر سر نهادی

چو روز آمد درخت نامبردار — که بستان را بهار و میوه دادی

مگر چشم بدان اندر کمین بود — ببرد از بوستانش تندبادی

نمیدانم حدیث نامه چون است — همی بینم که عنوانش بخون است

بند چهارم

پس از مرگ جوانان گل مماناد — پس از گل در چمن بلبل مخواناد

کس اندر زندگانی قیمت دوست — نداند کس چنین قیمت مداناد

بحسرت در زمین رفت آن گل نو — صبا بر استخوانش گل دماناد

بتلخی رفت از دنیای شیرین — زلال کام در حلقش چکاناد

سر آمد روزگار سعد بوبکر — خداوندش برحمت در رساناد

جزای تشنه مردن در غریبی — شراب از دست پیغمبر ستاناد

در آن عالم خدا از عالم غیب — نثار رحمتش بر سر فشاناد

هر آنکس دل نمی سوزد بدین درد — خدایش هم بر آن آتش نشاناد

درین گیتی مظفر شاه عادل — محمد نام بردارش بماناد

سعادت پرتو نیکان و پادشهش — بخوی صالحانش پروراناد
بکام دوستان و بخت فیروز — بسی دوران دیگر بگذراناد
روان سعد را با جان بوبکر — باوج روح راحت گستراناد
نمیدانم حدیث نامه چون است — همی بینم که عنوانش بخون است

مرثیه

آسمان را حق بود گر خون ببارد بر زمین — بر زوال ملک مستعصم امیرالمؤمنین
ای محمد گر قیامت را برآری سر ز خاک — سر برآور وین قیامت در میان خلق بین
نازنینان حرم را خون خلق نازنین — ز آستان بگذشت و ما را خون چشم از آستین
زینهار از دور گیتی و انقلاب روزگار — در خیال کس نگشتی کانچنان گردد چنین
دیده بردار ای که دیدی شوکت بیت الحرم — قیصران روم سر بر خاک و خاقانان چین
خون فرزندان عم مصطفی شد ریخته — هم بر آن خاکی که سلطانان نهادندی جبین
وه که گر بر خون این پاکان فرود آید مگس — تا قیامت در دهانش تلخ گردد انگبین
بعد ازین آسایش از دنیا نشاید چشم داشت — قیر در انگشتری ماند چو برخیزد نگین
دجله خونابست ازین پس گر نهد سر در نشیب — خاک نخلستان بطحا را کند در خون عجین
روی دریا در هم آمد زین حدیث هولناک — میتوان دانست بر رویش ز موج افتاده چین
گریه بیهودست و بیحاصل بود شستن بآب — آدمی را حسرت از دل اسب را داغ از سرین

لیکن از روی مسلمانی وراه مرحمت
مهربان را دل بسوزد بر فراق نازنین

نوحه لایق نیست بر خون شهیدان بهر آنکه
کمترین دولت مر ایشان را بود خلد برین

باش تا فردا که باشد روز داد و رستخیز
وز لحد با زخمها آلوده برخیزد دفین

بر زمین خاک قدمشان توتیای چشم بود
روز محشر خونشان گلگونهٔ رخسار عین

قالب مجروح اگر بر خاک و خون غلطد چه باک
روح پاک اندر جوار لطف رب العالمین

تکیه بر دنیا نشاید کرد و دل بر وی مدار
کاسمان گاهی بمهر است ای برادر گه بکین

چرخ گردان و زمین گویی دو سنگ آسیاست
در میان هر دو روز و شب دل مردم طحین

زور بازوی شجاعت بر نیاید با اجل
چون قضا آید نماند قوت رای رزین

تیغ بران بر نیاید روز هیجا از نیام
شیرمردی را که باشد مرگ پنهان در کمین

تجربت بیفایده است آنجا که برگردید بخت
حمله آوردن چه سود آن را که برگردید زین

کرکسان اندر پی مردار دنیا جنگجوی
ای برادر گر خردمندی چه سیمرغان نشین

ملک دنیا را چه قیمت حاجت آمینت از خدای
تو نگهدارد بجا بر ملک ایمان و یقین

یارب این ملک مسلمانی بامن آباد دار
در پناه شاه عالم پادشاه ملک و دین

خسرو صاحبقران غوث زمان بو نصر سعد
آنکه اخلاقش پسندیده است و اوصافش گزین

مصلحت بود اختیار رای روشن بین او
زیردستان را سخن گفتن نشاید جز چنین

لاجرم در بر و بحرش داعیان دولتند
کای هزاران آفرین بر جانت از جان آفرین

روزگارت باسعادت باد و سعدی مدح گو
رایتت منصور و بختت یار و اقبالت قرین

ظہیر فاریابی

قصیده

سپیده دم چو شدم محرم سراے سرور
شنیدم آیت توبوا الی الله از لب حور

بگوش هوش من آمد ندا ز حضرت قدس
که اے خلاصۂ تقدیر و زبده مقدور

جهان رباط خراب است بر گذر گهِ سیل
گمان مبر که بیک مشتِ گِل شود معمور

بر آستان فنا دل منه که جاے دگر
براے نزهت تو بر کشیده اند قصور

مگر تو بیخبری کاندرین مقام ترا
چه دشمنان حسود اند و دوستان غیور

بگوش تا بسلامت بمامنے برسی
که راه سخت مخوفست و منزلت بس دور

ببین که چند نشیب و فراز در راه است
ز آستانِ عدم تا به پیش گاه نشور

ترا مسافت دور و دراز در راه است
بدین دو روزه اقامت چرا شوی مغرور

تو در میان گروهے غریب و مهمانی
چنان مکن که بیکبارگی شوند نفور

ببین که تا شکمت سیر و تنت پوشیده است
چه مایه جانور انداز تو خسته و رنجور

چه بارهاست ز تو بر تن سوام و هوام
چه داغهاست ز تو در دل وحوش و طیور

بدشت جانورے خار می خورد غافل
تو تیز می کنی از بهر خلق او ساطور

کناغ چند ضعیفے بخون دل تبند
تو جمع آوری کین اطلس است و آن سیفور

زکرم مرده کفن برکشی و در پوشی ... میان اهل فروت که دار وقت معذور
بدان طمع که دهن خوش کنی زغایت حرص ... نشسته بر سر صد که سے قے کند زنبور
بوقت صبح شود همچو روز معلومت ... که باکه باخته عشق در شب دیجور
که مرد در تتق کبریا نیابد راه ... مگر که لشکر حرص و هوا کند مقهور
بباده دست میالاے کان همه خونست ... که قطره قطره چکیدست از دل انگور
دل مرا چو گریبان گرفت جذبهٔ عشق ... فشاند دامن همت ز خاکدان غرور
ببشد ز خاطرم اندیشهٔ مے و معشوق ... برفت از سرم آواز بربط و طنبور
زهر چه گفتم و کردم کنون پشیمانم ... بجز دعا و ثناے خدایگان صدور
وزیر مشرق و مغرب نصیر دولت و دین ... که باد رایت عالیش تا ابد منصور
نه در حدایقه فکرتش وزید باد غلاط ... نه بر صحیفهٔ عزمش نشسته گرد فتور
زطول و عرض جهات کمال او صدره ... مهندسان فلک معترف بشده بقصور
نشسته در دل و چشم ملوک هیبت او ... چنان که صولت می در طبیعت مخمور
زهے دقایق لطفت خفی چو جرم سها ... ولیک گشته چو خورشید در جهان مشهور
صریر کلک تو در کشف مشکلات جهان ... چنانکه نغمهٔ داؤد در اداے زبور
بزیر دامن افلاک خلقت آن مجمر ... که کرد جیب افق را پر از بخار بخور
بگرد خطهٔ اسلام حفظت آن خندق ... که می نیابد شعرے برو مجال عبور
سوے حریم جلالت ترا همان رهبر ... نمود راه که اول کلیم را سوے طور

تو روی باعلی کرده که راست صبح　　بزیر سایهٔ او گم شود بوقت ظهور

ترا بحبل متین است اعتصام چه باک　　اگر گسسته شود رشتهٔ سنین و شهور

چراغ بخت توزان شمع برفروخته اند　　که آفتاب چو پروانه خواهد از وی نور

نهال جاه توزان حوض یافتست نما　　که از ترشح او حاصل آمدست بحور

فراست تو چو افگند نور در عالم　　نماند در تتق غیب هیچ سر مستور

همای همت تو گر کسان گردون را　　زعجز ضعف چو تیهو شمرده بل عصفور

همیشه تا نتوان کرد حصر دور فلک　　ترا چو دور فلک باد عمر نامحصور

صلاح ملک و ملل بر عنایتت مبنی　　دوام دین و دول بر کفایتت مقصور

قصیده

زهی چو عقل علم گشته در نکوکاری　　مسلم ست ترا منصب جهانداری

کمینه قاعده تیغ تو جهانگیری　　کهینه خاصیت دست تو گهرباری

زمانه را که بغفلت بخواب در شده بود　　کشیده حزم تو در دیده کحل بیداری

جهان کلاه ز شادی برافگند گر تو　　بهفت قلعهٔ افلاک سر فرود آری

توئی که حجت تیغ تو قاطع ست بدان　　که تو بملک تجبر دهی سزاواری

درین مجال سخن نیست چرخ را هر چند　　که عذر لنگ برون می برد بهواری

جهانیان بتو امروز چشم آن دارند　　که زیر دامن انصاف شان نگهداری

اگر ستاره خلافے کند تو نه پسندی
وگر زمانه جفائے کند تو نه گذاری
کسیکه در حرم عدل و رحمت تو گریخت
دگر بدست زمان و سپهر نسپاری
تو بادشاه جهانی چه باشد ار نظرے
ز روے لطف بر احوال بنده بگماری
بروزگار تو با این همه عزیزی فضل
روا بود چو منی در مذلت و خواری
درون پرده فکرت مرا عروسانند
که زهره شان بتفاخر کند پرستاری
بلی معونت احوال من باستقلال
که ننگ باشد اگر خواهم از فلک یاری
بضاعت سخن من ازان نفیس ترست
که جز ترا رسد اندر جهان خریداری
همیشه تا که جهان را عمارتے نه بود
مگر بشرط نکوکاری و کم آزاری
بناے عمر تو معمور باد تا به ابد
که تو بناے جهان را بعدل معماری
ترا ذخیرهٔ فتحے که چون لطایف غیب
وراے عقل تصرف بود ز بسیاری

قصیده

ایزد چون کارگاه فلک را نگار کرد
از کائنات ذات ترا اختیار کرد
نے نے هنوز کاف کن از نون خبر نداشت
کایزد رسوم دولت تو آشکار کرد
اوّل ترا یگانه و بے مثل آفرید
وانگه سپهر هفت و عناصر چهار کرد
طبع زمان که حامل امر تو خواست شد
همچون عنان فرخ تو بے قرار کرد
جرم زمین که مرکز ملک تو خواست شد
همچون رکاب عالی تو پایدار کرد

هر جا که در محیط فلک رخنه فتاد — آن را بعدل شامل تو استوار کرد

دست و زبان خصم تو هنگام قول و فعل — همچون زبان سوسن و دست خیار کرد

عالم بفر دولت تو ابتهاج یافت — آدم بذات نسبت تو افتخار کرد

مفتی عقل اگرچه دم اجتهاد زد — در ملک دین بفتوی رای تو کار کرد

قاضی چرخ را که لقب سعد اکبر است — نام تو بر نگین سعادت نگار کرد

دولت عنان ملک بدست تو باز داد — و اقبال بر براق مدارت سوار کرد

هر گوهر مراد که در درج چرخ بود — در پای دولت تو سعادت نثار کرد

تیرے که همت تو کشاد از کمان حکم — از پشت هفت جوشن گردون گذار کرد

تیغت که باغ ملک بر آتش نهاده است — روی زمین ز خون عدو لاله زار کرد

بازو ز بازوی تو مقر شد یافت را — آنکس که وصف رستم و اسفندیار کرد

بس پیل مست را که نهیبت فرو شکست — بس شیر شرزه را که شکوهت شکار کرد

هر کس که بر ضمیر تو کردی نشست ازو — در حال گردش فلکش خاکسار کرد

و آنرا که با تو وحشت و کین در میان نهاد — دوران روزگار ز مرادش کنار کرد

خورشید زیر سایهٔ عدلت پناه جست — گردون به گرد مرکز حکمت مدار کرد

چشم فلک نه دید و نه بیند به عمر خویش — آن لطفها که در حق تو کردگار کرد

از یک عدو دین که بماندست دفع او — هم دولتت کند که چنین صد هزار کرد

چون مصطفی بوعدهٔ نصرت وثوق داشت — عیبی نبود اگر دو سه روز انتظار کرد

این دست بسته را تو گشادی که عاقبت — آنکس که بود تعبیه استاد وار کرد

تاویل تو امان چه بود پیش از آنکه ملک — آن را ز بهر خدای که دین را حصار کرد

شمشیر مرتضی بجز از آستینه نبود — پشتی دین حق لقبش ذوالفقار کرد

این دین عزیز کرده تائید ایزد است — هرگز به مکر و شعبده نتوانش خوار کرد

بادت امان ز حادثه روزگار از آنکه — عدل تو دفع حادثه روزگار کرد

قصیده

شرح غم تو لذت شادی بجان دهد — ذکر لب تو طعم شکر در دهان دهد

طاوس جان بجلوه درآید ز خرمی — چون طوطی لبت بحدیثی زبان دهد

شمعیست چهرهٔ تو که هر شب ز نور خویش — پروانه ضیا به همه آسمان دهد

حلقهٔ زیر تو چو پروانه سوخته‌اند — کس نیست کز حقیقت رویت نشان دهد

زلفت بجادوئی ببرد هر کجا دلیست — وانگه بچشم و ابروی نامهربان دهد

هندو ندیده‌ام که چو ترکان جنگجوی — هر چه آیدش بدست به تیر و کمان دهد

جز زلف و چهرهٔ تو ندیدم که هیچکس — خورشید را ز ظلمت شب سایه‌بان دهد

مقبل کسی بود که ز خورشید عارضت — هجرانش تا بسایهٔ زلفت امان دهد

گر در رخم بخندی بر من منه سپاس — کین خاصیت همی رخ چون زعفران دهد

وقتست اگر لب تو به رسم مزوری — بیمار عشق را شکر و ناردان دهد

ماییم و آب دیده که سقای کوی دوست — صد مشک ازین متاع بیکتا ستانچه دهد

آن بخت کو که عاشق رنجور قوتی — با این دل ضعیف و تن ناتوان دهد

وان طاقت از کجا که صدای نی درود دل — در بارگاه خسرو خسرو نشان دهد

فریاد من ز طارم گردون گذشته نیست — امکان آنکه زحمت آن آستان دهد

نه کرسی فلک نهد اندیشه زیر پای — تا بوسه بر رکاب قزل ارسلان دهد

در موضعی که چون دم روح القدس زند — نصرت همای رایت او را روان دهد

تیغش ز کاسهٔ سر بیمغز دشمنان — نسرین چرخ را چو هما استخوان دهد

بیرون ز کائنات به صد هزار سال — سیمرغ وهم تا ز جنابش نشان دهد

در برگ زیر عمر عدو صرصر اجل — نوروز را طبیعت فصل خزان دهد

اطراف باغ عمر که را تیغ آبدار — از خون کشته رنگ گل ارغوان دهد

تر دامنی دشمنش از روی خاصیت — رنگ از برون چو جوشن و برگستوان دهد

راه نجات بسته شود بر عدو چنانکه — هرگه از حذر عنان بره کهکشان دهد

هر سر گرانی که کند خصم او به عمر — بازوش وقت حمله بگرز گران دهد

ای خسروا که حفظ تو هنگام اهتمام — گوگرد را ز صولت آتش امان دهد

هر جا که رایت از در تدبیر در شود — تقدیر بر وسادهٔ حکمش مکان دهد

پیرست چرخ و اختر بخت تو نوجوان — آن به که پیر نوبت خود با جوان دهد

فر همای سلطنت آن را بود بحق — کش حکم تو به سایهٔ چتر آشیان دهد

هر آسمنے کہ بر سر چوبے بکنند راست — چون رمح تو چگونہ قرار جهان دهد
اعجاز موسوی نبود هر کجا کسے — چوبے بشعیب وار بدست شبان دهد
صدتیر از ین جهان گذر د تا زمام ملک — اقبال در کف چو تو صاحب قران دهد
در رزم رستمے تو و در بزم حاتمے — گردون ترا عنان و قدح بهر آن دهد
با بحر بزرگے چو بہ پشت قدح نهد — وز مهر کین کشتی چو بدستت عنان دهد
هر کو چو تیغ با تو زبان آوری کند — قهرت چو آب او بزبان سنان دهد
در گرد بارگاه تو کیوان شب تیاق — تا روز بوسه بر قدم پاسبان دهد
شاها خلایق از تو عزیزند و توانگرند — درویشیم سزد کہ بدست هوان دهد
پوشیده زهره جامهٔ زربفت و مشتری — محتاج خرقه ایست کہ از طیلسان دهد
در عهد چون تو شاهی کز فضله سحاب — دستور چرخ راتب دریا و کان دهد
شاید کہ بعد خدمت سی ساله در عراق — نانم هنوز خسرو مازندران دهد
تا آسمان چو کسوت شب را رفو کند — گاه از شهاب سوزن و گه ریسمان دهد
بادا چنانکہ کسوت عمر ترا قضا — یک سر طراز مملکت جاودان دهد

قصیده

شاها اساس ملک بتو استوار باد — عمر تو همچو دور فلک پایدار باد
هر آرزو کہ در دل اندیشہ بگذرد — همچون عروس ملک ترا در کنار باد

ہر گل کہ راحتے بدل آرد نسیم او
در چشم دشمنِ تو ز نکہت چو خار باد

گر در ممالک تو پریشانی رود
در زلف لعبتان خطا و تتار باد

در عہد تو بنفشہ حزین ست و بیش نے
درویش اگر ز جود تو باشد چنار باد

نازل ترین منازلِ قدر تو چرخ شد
عالی ترین مراتب خصمِ تو دار باد

حیثیتِ تو تا بسیط زمین زیر پے کند
برابلق زمانہ بسرعت سوار باد

آنکس کہ جز بیاد تو نوشد مے نشاط
جانش ہمیشہ خستہ تیر خمار باد

وان اژدہا کہ در دم او کم بود جحیم
پیشِ زبانِ تیغ تو در زینہار باد

بحرے کز و مجرہ خلیج ست فی المثل
در باغ دولتِ تو یکے جویبار باد

بازے کہ بر سرِ علمت دارد آشیان
ہموارہ کرگسان سپہرش شکار باد

بر مرکزِ مراد تو کان قطب دولت است
تا حشر دائرات فلک را مدار باد

وز نعل مرکب تو کہ خلخال نصرت است
در گوشِ آسمان ز شرف گوشوار باد

گردون تیز حملہ کہ تندی از و برند
در پیش قہر تو چو زمین بردبار باد

دارالملکت کہ مقر سعادت است
از خرمی ہمیشہ چو دارالقرار باد

تا زہرہ عدو چو زمرد برون جہد
در دست تو بمعرکہ رمح چو مار باد

وقتیکہ جنبش سپہ فتنہ گر بود
حفظ تو پیش دولت و ملت حصار باد

جائیکہ جلوہ گاہ عروس ظفر بود
بر فرقِ خصم گوہر تیغت نثار باد

در مغز فتنہ خنجر چون گندنات را
تا نفخ صور خاصیت کوکنار باد

ازو دفتر اسامی و القاب بندگانت — اول ورق سپهر و دوم روزگار باد
تا هفت چرخ بر سر این چار عنصر است — حفظت همیشه بر سر این هفت و چار باد

قصیده

گیتی ز فر دولت فرمانده جهان — ماند بعرصهٔ ارم و روضهٔ جنان
بر هر طرف که چشم کنی جلوهٔ ظفر — وز هر جهت که گوش نهی مژدهٔ امان
آرام یافت در حرم امن وحش و طیر — و آسوده گشت در کنف عدل انس و جان
گردون فرو گشاد کمند از میان تیغ — و ایام بر گرفت زه از گردن کمان
ملکی چنین مقرر و حکمی چنین مطاع — دیرست تا زمانه نداد از کسی نشان
منسوخ گشت قصهٔ کاوس و کیقباد — و افسانه شد حکایت دارا و اردوان
بالید ازین نشاط تن تخت بر زمین — بگذشت ازین نوید سر تاج ز آسمان
از غصه خون گرفت چو دل ظلم را جگر — وز خنده باز ماند چو گل عدل را دهان
شاید که بگذرد ز سپهر فرخ همای — زین پس بزیر سایهٔ چتر خدایگان
سلطان شرق و غرب قزل ارسلان که نیست — با صدمت رکابش ایام را توان
آن شاه شیر حمله که شاهین همتش — دارد فراز کنگرهٔ عرش آشیان
وقت طرب چو دست سوی جام می برد — بر هم زند ذخیرهٔ بحر و دفین کان
هنگام کین چو سینه برافرازد از کنف — مریخ را خطر بود از صدمت سنان

شاها توئی که حملهٔ پاس تو بر عدو
چون بر بخیل سایهٔ سائل بود گران

بحریست قهر تو که درو هر که غرق شد
هرگز نیفتد از پس آن باز بر کران

برخیزد از زمانه بیکبار حرث و نسل
گر دفع فتنه را نبود تیغ تو ضمان

هرچند کور گشت عدو دید کایزدت
بگزید کرد بر همه آفاق کامران

با حجتی چنین که ببندد زبان چرخ
تیغ ترا سزد که بر اعدا کشد زبان

بر باد داده هیبتِ تو خرمن قمر
و آتش زده شکوهِ تو در راه کهکشان

وقتی که گم شود ز سر سرکشان خود
روزی که بگسلد ز تن پردلان روان

تو در میان لشکر چون مور بی عدد
هر یک چو مور بسته بفرمان تو میان

در تاختن از کرانه چو شیران جنگجو
گوپال بر زمین زنی و بانگ بر زمان

آن لحظه کس ندارد پای تو جز رکاب
وان روز کس نگیرد دستِ تو جز عنان

بدخواه ملک را ز نهیب تو آن نفس
خون در جگر بجوشد و مغز اندر استخوان

ای خسروی که تیغ فنا را قضا برید
بر دشمنان دولت تو کرد امتحان

گر گم شود پی زحل از چرخ باک نیست
بخت تو آگهست چه حاجت بپاسبان

گیتی طمع نداشت که تو سر در آوری
تا سایه بر سرت فگند افسر کیان

آنهم تواضعیست که کردی وگرنه چرخ
داند که مشتری نه نیازد بطیلسان

دندانه ارّه راهزن است ورنه تیغ را
عیبیست سخت ظاهر عاریست لبس عیان

محتاج نیست طلعت زیبای تو بتاج
شمشیر صبح را نبود حاجتِ فشان

تا بستر د بدست صبا دایۂ بہار — گرد از جبین لالہ و رخسار ارغوان
گلنار دولتِ تو کہ دارد نسیم خُلد — آسودہ باد تا ابد از آفت خزان
جاہِ تو سر فراز و قبول تو دستگیر — ملک تو بر ثبات و بقاے تو جاودان

حکیم قاآنی

قصیدہ

بہار آمد کہ از گلبن ہمی بانگ ہزار آید — بہر ساعت خروش مرغزار از مرغزار آید
تو گوئی ارغنون بستند بر ہر شاخ و ہر برگے — زبس بانگ تدرو و صلصل و درّاج سار آید
بجوشد مغز جان چون بوے گل از بوستان خیزد — پیرد مرغ دل چون بانگ مرغ از شاخسار آید
خروش عندلیب و صوت سار و نالۂ قمری — گہے از گل گہے از سرو بن گاہ از چنار آید
تو گوئی ساحت بستان بہشت عدن را ماند — زبس غلمان و حور آنجا قطار اندر قطار آید
یکے بر کف نہد لالہ کہ ترکیب قدح دارد — یکے بر گل کند تحسین کز و بوے نگار آید
یکے با دلبر سادہ بصحن بوستان گردد — یکے با ساغر بادہ بطرف جویبار آید
یکے بیند چمن را پے تامل مرحبا گوید — یکے بوید سمن را مات صنع کردگار آید
یکے بر لالہ پا کوبد کہ ہے ہے رنگ می دارد — یکے از گل بوجد آید کہ بخ بخ بوے یار آید

یکی بر سبزه می غلطد یکی در لاله می رقصد — یکی گاهی رود از هش یکی گه هوشیار آید

ز هر سو نوله ارغنون و چنگ و نی خیزد — ز هر کوی صدای بربط و طنبور و تار آید

یکی اینجا نواز دنی یکی آنجا گسار دمی — صدای های و هوی هر نهی هر سوی هزار آید

بهر جا جشنی و هر جا شبی بهر گامی قدح نوشی — نماند غالباً هوشی چو فصل نوبهار آید

مگر در سنبلستان ماه من ژولیده گیسو را — که از سنبل بمغزم بوی جان بی‌اختیار آید

الا یا ساقیا می ده بجان من پیاپی ده — دمادم می خوری ده که می ترسم خمار آید

سیه شد از ریا روزم بده آب ریا سوزم — بجانت گر دو صد خرمن ریا یکجو بکار آید

نمیدانی کنار سبزه چون لذت دهد باده — بخصوص آندم که از گلزار باد مشکبار آید

بحق باده خورانیکه می نوشند با خوبان — که بیخوبان بکامم آب کوثر ناگوار آید

شرابی تلخ خواهم با تبی شیرین که از شورش — خرد دیوانه گردد کوه و صحرا بیقرار آید

دلم برده است شوخی شاهدی شنگی که همچون او — نه ماهی از ختن خیزد نه ترکی از حصار آید

چو باد آن زلف تارکش بر رخسار خوش بشوراند — پی تاراج چین گوئی سپاه زنگبار آید

دمی گر زهم بگشاید حلقهای زلف پیچنش — بمغزم کاروان در کاروان مشک تتار آید

بجان او که هر گه کاکل و گیسوی او بینم — جهان گوئی بچشم من پر از افعی و مار آید

چو بوسم لعل شیرینش لبم هندوستان گردد — چو بینم روی نگینش دو چشمم قندهار آید

نظر از بوستان بندم اگر او چهره بگشاید — کنار از دوستان گیرم اگر او در کنار آید

کنار خویش را پر عقرب جراره می بینم — دمی کاندر کنارم با دو زلف تابدار آید

نگاهم چون همی غلطد بر دست او ز موی او
بچشم عالم هستی پر از دود و شرار آید

ز خال و خط و زلف و مژه و ابرو و گیسویش
جهان تاریک در چشمم چو یکمشت غبار آید

چه رمز است این نمیدانم که چون بینم رخ و زلفش
بچشمم هر دو گیتی گاه روشن گاه تار آید

رخش ماه و ورا ماند کزو دم‌ها همی خیزد
دمی کانزلف پرچینش بروی آبدار آید

کشد موی میانش روز و شب بار گران گویی
مرا باید که با این لاغری بس بردبار آید

لب قاآنی از وصف لبش نگاله را ماند
کزو هر دم نبات و قند شکر بار بار آید

الا یا سرو سیمینا ببین آن باده و مینا
که گویی از که سینا تجلی آشکار آید

مرا گویی که تحسین کن چو سر تا پای من بینی
تو سر تا پای تحسینی ترا تحسین چه کار آید

بسجو شد مغز من هر گه که گویی فخر خوبانم
تو خلاق نکویانی ترا زین فخر عار آید

نگارت خوانم و مهت دانم به هیچ وصف نتوانم
که حیرانم نمیدانم چه وصفت سازگار آید

تو چون در خانه آیی خانه رشک بوستان گردد
اگر فصل خزان در بوستان آیی بهار آید

غریبی کز تو بر گردد بشهر خویش می نالد
که بیدار و بغربت از بر خویش و تبار آید

چرا باید کشیدن منت نقاش و صورتگر
تو در هر خانه کایی خانه پر نقش و نگار آید

نگارا صبح نوروز است و روز بوسه امروز است
که در اسلام این سنت بهر عیدی شعار آید

بیادت هست در مستی دو دوش این بیت می گفتم
که چون نوروز آید نوبت بوس و کنار آید

تو شکر خنده میکردی و نیک آهسته می گفتی
بود نوروز من روزی که صاحب اختیار آید

حسین خان میر ملک جم که چون در بزم بنشیند
نصیب اهل گیتی از یمین و از یسار آید

بگاه کینه گر تنها نشیند از بر توسن — بد از نه بیشش چنان داند که یک عالم سوار آید

بگاه خشم قهر گاه نهاد او در چشم بدخواهان — چو نیش تهمتن در دیده اسفندیار آید

زبیم عدل او خفته چنان کش نیست بیداری — بچشم فتنه پنداری خواص کوکنار آید

چو یاد آواز باد قهر او کنم گاه سخن سازی — دوات و دفتر و کلکم بهر سو تار و مار آید

چو وصف تیغ دشمن سوز او را بر زبان رانم — چو دوزخ اژدها هم سر بسر سوزان شرار آید

خیال جنبش یکران او چون در ضمیر آرم — قضای عالمم اندر نظر یکسر غبار آید

چو از دست زر افشانش نگارد خامه ام حرفی — ورق اندر ورق دیوان شعرم زرنگار آید

زطبع و دست او هر گه سخن رانم تو پنداری — که ابر و بحرم اندر یمین و بر یسار آید

چو طبع روشنش را در اضائت منقبت گویم — بچشمم تاب خورشید درخشان مستعار آید

حدیث خلق او از نامه چون در خامه بنویسم — سراسر نقش دیوانم چو نقش قندهار آید

زبیم رمح او در دیدگان خصم او زین پس — بجای قره پیکان و بجای خواب خار آید

حکیمی گفت هر کس خون خورد لاغر شود اکنون — یقینم شد که شمشیرش ز خونخواری نزار آید

بزور رزم او در گوش اهل مشرق و مغرب — بهر جانب که رو آرند بانگ زینهار آید

زشوق آنکه بر مردم کف رادش ببخشاید — زر از کان سیم از معدن در از قعر بحار آید

بروز واقعه ز الماس تیغش بسکه خون جوشد — تو گوئی پهنهٔ گیتی همه یاقوت زار آید

محاسب گفت روزی بشمرم جود دستش هم — زخجلت بر نیارد سر اگر روز شمار آید

گه کین با کف زر بخش چون بر رخش بنشیند — بدان ماند که ابری بر فراز کوهسار آید

حصارے نیست ملک آفرینش را مگر حرمش
چو غم جیش فنا را کاندران محکم حصار آید

فلک قدرا ملک صدرا بهار آید بهر سالے
بهوسے آنکه از خلقت به گیتی یادگار آید

بعیدت تهنیت گویند و من گویم تو خود عیدی
بعیدت تهنیت هر کو نماید شرمسار آید

مرا نوروز بد روزے که دیدم چهر فیروزت
دگر نوروزها در پیش من بے اعتبار آید

الا تا نسبت صدرا اگر با چار صد سنجی
چنان چون نسبت ده با چهل یک با چهار آید

حساب دولتت افزون از آن کاندر حساب افتد
شمار مدتت بیرون از آن کاندر شمار آید

تو بیداری و هانت بحر عمانست قاآنی
که از وے رشته اندر رشته در شاهوار آید

بر سبیل ترکیب بند در مدح حضرت خاتم انبیا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گوید

شاهے که بر سراست ز لولاک افسرش
تشریف کبریاست ز دادار در برش

کیهان و هرچه در وے نقشے ز قدرتش
گردون دهر که در وے حرفے ز دفترش

اقبال و بخت شاطر میدان ز فرفش
خورشید و ماه خادم شبیر و شبرش

شام ابد جنیبه موے مجعدش
صبح ازل طلیعه روے منورش

شب چهره سیاه بلال موذنش
مه غره جبین براق تگاورش

موجے بود فلک ز محیط عنایتش
فوجے بود ملک ز سپاه مظفرش

قلبے بود مجسم فرخنده قالبش
روحے بود مصور زیبنده پیکرش

گردون مجلد الیست بر اثبات معجزش
کیوان محله الیست ز اقطاع کشورش

کردار ہمی سلیمان تسخیر دیو و دد — او گشت صد ہزار سلیمان مسخرش

از کردگار ملک رسالت مفوضش — از کارساز تاج ولایت مقررش

خاک سیاہ خورد غبارے ز موکبش — چرخ کبود جامہ دخانی ز مجمرش

با یک جہان سعادت جبرئیل خادمش — با یک فلک شرافت میکال چاکرش

بحر محیط آبے از جوے رحمتش — مہر منیر تابے از روے انورش

طاقیست قدر او کہ بود شمس شمسہ اش — طوقیست حکم او کہ بود چرخ چنبرش

کوے سپہر از چہ ز جیب جلالتش — بوے بہشت از چہ ز خلق معطرش

صبح سفید آیت روے مبارکش — شام سیاہ حجت موے معنبرش

خشتے ز سقف ایوان گردون عالیش — میخے ز نعل یکران خورشید خاورش

آنے ز دور بعثت دہر مخلدش — نانے بخوان دعوت چرخ مدورش

ہر ہشت باغ رضوان یا مے ز مجلس — ہر چار جوے جنت در وے ز ساغرش

کر بے ولاے او بہ بہشتم صلا زنند — نفرین کنم بحوری و غلمان و کوثرش

ور با ہواے او شودم جاے در جحیم — بر من خلیل وار دمد گل ز آذرش

تا بر خط خطایم خط عطا کشند — سوگند میدہم بخداوند قنبرش

با این ہمہ گناہ نیم ناامید ازو — خواہم سیاہ نامہ خود را سپید ازو

در مدح حسن علی میرزا شجاع السلطنه فرماید

عید است جام زرفشان از مے گرانبار آمده — هر زاہدے دامن کشان وز دیر خمار آمده

زاہد کہ کرد انکار مے حیرت بدش از کار مے — از ہر چہ جز گفتار مے اینک در انکار آمده

عید است و یار دلستان بر دست جام ارغوان — با قد چون سرو روان ہر طرف گلزار آمده

گل بیقرار از روے او سنبل اسیر موے او — اندر خم گیسوے او دلہا گرفتار آمده

برگ صبوح از مے بود چاہ زافتوح از مے بود — تفریح روح از مے بود ہر گہ کہ افکار آمده

مے جان بود پیمانہ تن دست تبانش پیرہن — زانگشتہایش بر بدن رگہاے بسیار آمده

آن لجہ سیماب بین آن آتشین گرداب بین — آتش میان آب بین ہر دم شرربار آمده

عید مبارک پے نگر رخشندہ جام مے نگر — نالان نواے نگر گر چہر دلدار آمده

چنگ است ترالے ناتوان رگہاش پیدا زاستخوان — از ناتوانی ہر زمان در نالہ زار آمده

نالے کہ بستہ ہوش نے گفتا چہ اندر گوش نے — کز سینہ پر جوش نے آہ شرربار آمده

جیر بدیکف بربط نگر خون بط اندر بط نگر — تا مے نہفتہ ہم خط نگر در جام شہوار آمده

بیجادہ کانے است مے یاقوت مانی است مے — لعل بدخشانی است مے کائینہ کردار آمده

از مطلع طبعم دگر زد مطلعے تابندہ سر — خورشید گوئی جلوہ گر بر چرخ دوار آمده

مطلع ثانی

خرم دو عید دلگشا اینک پدیدار آمده — فرخ دو جشن جانفزا اینک نمودار آمده

جشنی ز نوروز عجم کاراسته جمشید جم — جشنی که با کوس و علم شاه جهاندار آمده

یعنی شجاع السلطنه آنکو ز قلب و میمنه — هم رزم صد تن یکتنه در دست پیکار آمده

اسکندر دارا خدم دارای اسکندر حشم — سالار افریدون علم سلطان سپهدار آمده

از لطف و قهرش این زمان شد آشکارا در جهان — زان مرکز آب روان زین مرکز نار آمده

لرزان تن کاوس از و ترسان روان طوس از و — در رزمگه کاموس از و چون نقش دیوار آمده

آرش فگار از تیر او گرشاسپ از شمشیر او — در حیطهٔ تسخیر او هفت و شش و چار آمده

هرگه که شمشیر آخته روی زمین پرداخته — گردون سپر انداخته عاجز ز پیکار آمده

گردان ستوه از رزم او گردون خجل از بزم او — ثابت به پیش عزم او هر هفت سیار آمده

تا گیردش اندر جهان مانند مرکز در میان — زآغاز تشکیل آسمان بر شکل پرگار آمده

گردون کباب مهر او مست شراب مهر او — فیض سحاب مهر او بر کشت احرار آمده

مه نعل سم مرکبش گردون روان ز موکبش — تابنده نور کوکبش مرآت انوار آمده

ای کاخ کیوان جای تو مه سوده سر بر پای تو — تابنده روز از رای تو همچون شب تار آمده

ز انصاف تو جان و زمان هستند و خوالیان — جز بخت تو کاندر جهان پیوسته بیدار آمده

اجرام انجم نیست این تابنده هر ساعت چنین — رشحی است بر چرخ برین کز ابر آزار آمده

هر قطرهٔ کاندر هوا بارید از ابر عطا — از شرم جودت قطره بر چرخ دوار آمده

بالای گردون پست تو هستی چو بالا پست تو — غمگین ز فیض دست تو صد بحر ذخار آمده

شاها به قاآنی نگر خاقانی ثانی نگر — نی روح خاقانی نگر اینک بگفتار آمده

تا برزند از کوه سر خورشید خاور هر سحر — در شرق و غرب و بحر و بر از وش نمودار آمده

تابنده بادا اخترت بر سر ز خورشید افسرت — زان رو که رای انورت خورشید آثار آمده

شاهنامه فردوسی طوسی

نبرد رستم با سهراب

بآوردگه رفت و نیزه گرفت — همی ماند از گفت مادر شگفت

یکی تنگ میدان فرو ساختند — بکوتاه نیزه همی تاختند

نماند ایچ بر نیزه بند و سنان — بچپ باز بردند هر دو عنان

بشمشیر هندی برآویختند — همی ز آهن آتش فرو ریختند

بزخم اندرون تیغ شد ریز ریز — چه زخمی که پیدا کند رستخیز

گرفتند ازان پس عمود گران — همی کوفتند آن بر این این بر آن

ز نیرو عمود اندر آمد بخم — چمان باد پایان و گردان دژم

زاسپان فرو ریخت بر گستوان | زره پاره شد بر میان گوان
فروماند اسپ و دلاور ز کار | یکی را نه بد دست و بازو بیار
تن از خوی پر آب و دهان پر ز خاک | زبان گشته از تشنگی چاک چاک
یک از دیگر استاد آنگاه دور | پراز درد باب و پر از رنج پور
جهانا شگفتی ز کردار تست | شکسته هم از تو هم از تو درست
ازین دو یکی را نجنبید مهر | خرد دور بد مهر ننمود چهر
همی بچه را باز داند ستور | چه ماهی بدریا چه در دشت گور
نداند همی مردم از رنج و آز | یکی دشمنی را ز فرزند باز
بدل گفت رستم که هرگز نهنگ | ندیدم که آید بدینسان بجنگ
مرا خوار شد جنگ دیو سپید | ز مردی شد امروز دل ناامید
ز دست یکی ناسپرده جهان | نه گردی نه نام آوری از مهان
بسیری رسانیدم ار روزگار | دو لشکر نظاره بدین کارزار
چه آسوده شد باره هر دو مرد | ز آزار جنگ و ز ننگ نبرد
بزه بر نهادند هر دو کمان | یکی سال خورده دگر نوجوان
زره بود خفتان و ببر بیان | ز کلک و ز پیکان نیامد زیان
بهم تیر باران نمودند سخت | تو گوئی فرو ریخت برگ درخت
غمین شد دل هر دو از یکدگر | گرفتند هر دو دوال کمر

تهمتن اگر دست بردے بسنگ بکندے سیه سنگ را روز جنگ

بزور از زمین کوه برداشتے گران سنگ را موم پنداشتے

کمربند سهراب را چاره کرد که از زین بجنباند اندر نبرد

میان جوان را نه بد آگهی بماند از هنر دست رستم تهی

فروداشت دست از کمربند اوے شگفتے فروماند از بند اوے

دو شیر اوژن از جنگ سیر آمدند به تنگ شته و خسته دیر آمدند

دگر باره سهراب گرز گران ززین برکشید و بیفشرد ران

بزد گرز و آورد کتفش بدرد به پیچید و درد از دلیری بخورد

بخندید سهراب گفت اے سوار بزخم دلیران نهٔ پائدار

بزیر اندرت رخش گوئی خرست دو دست سوار از همه بدتراست

مرا رحمت آید بتو بر ز دل که از خونت آغشته گشت است گل

اگرچه گوے سرو بالا بود جوانے کند پیر کانا بود

تهمتن نه داد ایچ اورا جواب شگفتے فروماند در پیچ و تاب

به پستی رسید این ازان آن ازین چنان تنگ شد بر دلیران زمین

که از یکدگر روے برگاشتند دل و جان باندیشه بگذاشتند

تهمتن بتوران سپه شد بجنگ بدانسان که نخچیر بیند پلنگ

بایران سپه رفت سهراب گرد عنان بارهٔ تیزتگ را سپرد

بزد خویشتن را به ایران سپاه / بدستش بسی نامور شد تباه
میان سپه اندر آمد چو گرگ / پراگنده گشتند خرد و بزرگ
چو رستم به نزدیک توران رسید / پشیمان شد آه از جگر بر کشید
غمین گشت و اندیشه کرد و دوید / که کاوس را بیگمان بد رسید
ازین پر هنر ترک نوخواسته / بخفتان برو بازو آراسته
بلشکرگه خویش تازید زود / که اندیشهٔ دل بدان گونه بود
میان سپه دید سهراب را / زمین لعل کرده بخوناب را
سر نیزه پرخون و خفتان و دست / چو شیری که گردد ز نخچیر مست
دژم گشت رستم چو او را بدید / خروشی چو شیر ژیان بر کشید
بدو گفت کای ترک خونخواره مرد / ز ایران سپه جنگ با تو که کرد
چرا دست با من نه سودی بهم / چو گرگ آمدی در میان رمه
بدو گفت سهراب توران سپاه / ازین رزم دور اند بس بیگناه
تو آهنگ کردی بدیشان نخست / کسی با تو پیکار و کینه نجست
بدو گفت رستم که شد تیره روز / چو پیدا کند تیغ گیتی فروز
بکشتی بگیریم فردا پگاه / به بینیم تا بر که گرید سپاه
بدین دشت هم دار و هم منبر است / که روشن جهان زیر تیغ اندر است
گرایدون که بازو بشمشیر و تیر / چنین آشنا شد تو هرگز ممیر

برفتند و روی هوا تیره گشت ز سهراب گردون همی خیره گشت
تو گفتی ز جنگش سرشت آسمان نیاساید از تاختن یک زمان
دگر باره زیر اندرش آهن ست شگفتی روانست و روئین تن است
شب تیره آمد سوی لشکرش میان سوده از جنگ و آهن برش
بهومان چنین گفت کامروز هور برآمد جهان کرد پر جنگ و شور
شمارا بسر زان سوار دلیر که یال یلان داشت چنگال شیر
چه آمد شمارا چه گفت و چه کرد که او بود هم زور من در نبرد
چه کرد او ابا لشکرم سربسر که چون او ندانم به گیتی دگر
یکی پیرمرد است برسان شیر نه گردد ز پیکار و از جنگ سیر
اگر گویم از کار آن نامدار نه چندان بود کاید اندر شمار
دو بازوش مانند ران پیل بجوشد ز آواز او رود نیل
ندانم به گرد جهان سربسر که بندد دگر کینه چون او کمر
بدو گفت هومان که فرمان شاه چنین بد کزایدر نجنبد سپاه
همه کار ما سخت باساز بود به آوردگه گشتن آغاز بود
بیامد یکی مرد پرخاشجوی بدین لشکر گشن بنهاد روی
تو گفتی ز مستی کنون خاست ست که این جنگ را یک تن آراسته ست
عنان باز پیچید و برداشت راه بایران سپه رفت ازین جایگاه

چنین گفت سهراب کوزین سپاه | نه کرد از دلیران کسے را تباه

از ایرانیان من بسے کشته ام | زمین را بخون چون گل آغشته ام

اگر شیر پیش آیدے بے گمان | نرستی چنان دان ز گرز گران

وزین بر شما جز نظاره نبود | ولیکن نیاید کسے خود چه سود

به چشم چه شیر و پلنگ و هژبر | به پیکان فرو بارم آتش ز ابر

چو گردان مرا روے بینند تیز | زره بر تن شان شود ریز ریز

چو فردا به پیش ست روز بزرگ | پدید آید آنکس که باشد سترگ

بنام خداے جهان آفرین | نمانم ز گردان یکے بر زمین

کنون خوان و مے باید آراستن | بباید همی غم ز دل کاستن

وزان روے رستم سپه را بدید | سخن راند با گیو گفت و شنید

که امروز سهراب جنگ آزماے | چگونه بجنگ اندر آورد پاے

چنین گفت با رستم گرد گیو | کزان گونه هرگز ندیدیم نیو

بیامد دمان تا میان سپاه | ز لشکر بر طوس شد کینه خواه

که او بود بر زین و نیزه بدست | چو گرگین فرود آمد و بر نشست

بیامد چو با نیزه او را بدید | بکردار شیر ژیان بر دمید

خمیده عمودے بزد بر برش | ز نیزه بیفتاد ترگ از سرش

نتابید با او بتابید روے | شدند از دلیران بسے جنگجوے

زگردان کسی مایهٔ او نداشت — بجز پیلتن پایهٔ او نداشت

هم آئین پیشین نگه داشتیم — سپه را بر او هیچ نگذاشتیم

به تنها نه شد بر برش جنگجوی — سپردیم میدان کینه بدوی

سواری نه شد پیش او یک تنه — همی تاخت از قلب تا میمنه

زهر سو همی شد دوان و دمان — بزیر اندرون بود اسپش چمان

غمین گشت رستم ز گفتار اوی — بر شاه کاوس بنهاد روی

چو کاوس کی پهلوان را بدید — بر خویش نزدیک جایش گزید

ز سهراب رستم زبان بر کشاد — ز بالا و برزش همی کرد یاد

که کس در جهان کودکی نارسید — بدین شیرمردی و گردی ندید

ببالا ستاره بساید همی — تنش را زمین بر نتابد همی

دو بازو و رانش چو ران هیون — همانا که دارد ستبری فزون

به تیغ و به تیر و به گرز و کمند — زهر گونهٔ آزمودیم چند

سر انجام گفتم که من پیش ازین — بسی گرد را بر گرفتم ز زین

گرفتم دوال کمربند اوی — بیفشار دم سخت پیوند اوی

همی خواستم کش ز زین بر کنم — چو دیگر کسانش بخاک افگنم

گر از باد جنبان شود کوهسار — نجنبد ابر زین مر آن نامدار

ازو باز گشتم که بیگاه بود — که شب سخت تاریک و سیاه بود

بدان تا بگرویم فردا یکی
بکشتی گرائیم ما اندکی

چو فردا بیاید بدشت نبرد
بکشتی همی بایدم چاره کرد

بکوشم ندانم که پیروز کیست
ببینیم تا رای یزدان بچیست

کزویست پیروزی و دستگاه
هم او آفریننده هور و ماه

بدو گفت کاوس یزدان پاک
تن بدسگالت کند چاک چاک

من امشب به پیش جهان آفرین
بمالم فراوان سر اندر زمین

بدان تا ترا بر دهد دستگاه
برین ترک بدخواه گم کرده راه

کند تازه پژمرده کام ترا
برآرد بخورشید نام ترا

بدو گفت رستم که با فر شاه
برآید همه کامهٔ نیک خواه

بگفت این و برخاست پس پیلتن
دژم گشته از پیش آن انجمن

به لشکرگه خویش بنهاد روی
پر اندیشه جان و سرش کینه جوی

زواره بیامد خلیده روان
که امروز چون گشت بر پهلوان

ازو خوردنی خواست رستم نخست
پس آنگه ز اندیشه دل را بشست

بهانگه بدو حال سهراب گرد
سراسر همه هرچه بد برشمرد

سپه را دو فرسنگ بد در میان
گشادن یک تن میان

چنین راند پیش برادر سخن
که بیدار دل باش تندی مکن

بشبگیر چون من به آوردگاه
روم پیش آن ترک ناوردخواه

بیاور سپاه و درفش مرا
همان تخت و زرینه کفش مرا

همی باش در پیش پرده سرای
چو خورشید تابان برآید ز جای

گر ایدون که پیروز باشم بجنگ
بآوردگه بر نیارم درنگ

وگر خود دگرگونه گردد سخن
تو زاری مساز و نژندی مکن

میایید یک تن بآوردگاه
مسازید جستن سوی رزم راه

یکایک سوی زابلستان شوید
از ایدر بنزدیک دستان شوید

ازو برگشائی یکایک سخن
که روز تهمتن در آمد به بن

چنین بود فرمان یزدان پاک
که گردد ز دست جوانی هلاک

تو خورسند گردان دل مادرم
چنین راند ایزد قضا برسرم

بگویش که تو دل بمن در مبند
مشو جاودان بهر جانم نژند

کس اندر جهان جاودانه نماند
ز گردون مرا خود بهانه نماند

بسی دیو و شیر و پلنگ و نهنگ
تبه شد ز چنگم بهنگام جنگ

بسی باره و دز که کردیم پست
نیاورد کس دست من زیر دست

در مرگ را آن بکوبد که پای
باسپ اندر آرد و برآید ز جای

اگر سال گردد فزون از هزار
همین است راه و همین ست کار

نگه کن به جمشید شاه بلند
همان نیز طهمورث دیو بند

به گیتی چو ایشان نه بد شهریار
سرانجام رفتند زی کردگار

به مردی ز گرشاسپ برتر نبود
سپهر برین گرد گاهش بسود

نریمان و سام آن دو گردن فراز
ز مردن به گیتی نه بدشان جواز

چو گیتی برایشان نماند و بگذشت
هرانیمز برره بباید گذشت

همه مرگ رائیم پیر و جوان
به گیتی نماند کسے جاودان

چو خرسند گردد بدستان بگوے
که از شاه گیتی مهر تاب روے

اگر جنگ سازد تو سستی مکن
چنان رو که او راند ازبن سخن

ز شب نیمه گفت سهراب بود
دگر نیمه آرامش و خواب بود

کشتی گرفتن رستم و سهراب و رهائی یافتن رستم ازو بچاره

چو خورشید رخشان بگسترد پر
سیه زاغ پران فرو برد سر

تهمتن بپوشید ببر بیان
نشست از بر اژدہاے دمان

بیامد بدان دشت آوردگاه
نهاده ز آهن بسر بر کلاه

وزان روے سهراب با انجمن
همی می گسارید با رود و زن

بهومان چنین گفت کان شیر مرد
که با من همی گردد اندر نبرد

ز بالاے من نیست بالاش کم
برزم اندرون دل ندارد دژم

بر و کتف و یالش بمانند من
تو گوئی که داننده برزد رسن

ز پاے و رکیبش همی مهر من
بجنبید بشرم آورد چهر من

نشان هاے مادر بیابم همی — بدل نیز لختے بتابم همی

گمانے برم من که او رستم است — که چون او نبرده به گیتی کم است

نباید که من با پدر جنگجوے — شوم خیره روا اندر آرم بروے

ز داوار گردم بسے شرمناک — سیه رو روم از سر تیره خاک

نباشد امید سراے دگر — نباید که رزم آورم با پدر

به شاهان گیتی شوم روسیاه — که بر مرز ایران و توران سپاه

نگوید کسے جز به بدنام من — نباشد بهره دو سرا کام من

سراسیمه گردم از آویختن — بجز بد نباشد ز خون ریختن

بدو گفت هومان که در کارزار — رسیدست رستم بمن چند بار

شنیدی که در جنگ مازندران — چه کرد آن سپهبد بگرز گران

بدین رخش ماند همی رخش اوے — ولیکن ندارد پے رخش اوے

چو یک بهره از تیره شب درگذشت — خروش طلایه برآمد ز دشت

جهان جوے سهراب دل پر ز رزم — بآرام گه رفت از تخت بزم

به شبگیر چون بر دمید آفتاب — سر جنگجویان برآمد ز خواب

بپوشید سهراب خفتان رزم — سرش پر ز رزم و دلش پر ز بزم

بیامد خروشان بدان دشت جنگ — بچنگ اندرون گرزهٔ گاو رنگ

ز رستم بپرسید خندان دو لب — تو گفتی که با او بهم بود شب

که شب چون بدی روز چون خواستی ... زپیکار دل برچه آراستی

ز کف بفگن این تیر و شمشیر کین ... بزن جنگ بیداد را بر زمین

نشینیم هر دو پیاده بهم ... بمی تازه داریم روی دژم

به پیش جهاندار پیمان کنیم ... دل از جنگ جستن پشیمان کنیم

همان تا کسی دیگر آید برزم ... تو با من بساز و بیارای بزم

دل من همی بر تو مهر آورد ... همی آب شرمم بچهر آورد

همانا که داری ز گردان نژاد ... کنی پیش من گوهر خویش یاد

ز نام تو کردم همی جستجوی ... نگفتند نامت تو با من بگوی

زمن نام پنهان نبایدت کرد ... چو گشتی تو با من کنون هم نبرد

مگر پور دستان سام یلی ... گزین نامور رستم زابلی

بدو گفت رستم که ای نامجوی ... نکردیم هرگز چنین گفتگوی

ز کشتی گرفتن سخن بود دوش ... نگیرم فریب تو زین در مکوش

نه من کودکم گر تو هستی جوان ... بکشتی کمر بسته دارم میان

بکوشیم و فرجام کار آن بود ... که فرمان و رای جهانیان بود

دو دیگر که در جای ننگ و نبرد ... پژوهش نجویند مردان مرد

بسی گشته ام در فراز و نشیب ... نیم مرد گفتار زرق و فریب

بدو گفت سهراب کای مرد پیر ... اگر نیست پندمنت جایگیر

مرا آرزو بد که بر بسترت	برآید بهنگام هوش از برت
کسی کز تو ماند ستودان کند	بپرّد روان تن بزندان کند
اگر هوش تو زیر دست من ست	بفرمان یزدان برآرم ز دست
ز اسپان جنگی فرود آمدند	هشیوار با گبر و خود آمدند
ببستند بر سنگ اسپ نبرد	برفتند هر دو روان پر ز درد
چو شیران بکشتی برآویختند	ز تنها خوی و خون همی ریختند
بزد دست سهراب چون پیل مست	چو شیر دمنده ز جا در بجست
کمربند رستم گرفت و کشید	ز بس زور گفتی زمین بردرید
بر رستم درآویخت چون پیل مست	برآوردش از جای و بنهاد پست
یکی نعره پر زد پر از خشم و کین	بزو رستم شیر را بر زمین
نشست از بر سینهٔ پیل تن	پر از خاک چنگال و روی و دهن
بکردار شیری که بر گور نر	زند دست و گور اندر آید بسر
یکی خنجر آبگون برکشید	همی خواست از تن سرش را برید
نگه کرد رستم بآواز گفت	که این راز باید کشاد از نهفت
بسهراب گفت ای یل شیرگیر	کمند افگن و گرز و شمشیرگیر
دگرگونه این باشد آیین ما	جز این باشد آرایش دین ما
کسی کو بکشتی نبرد آورد	سر مهتری زیر گرد آورد

نخستین که پشتش نهد بر زمین — نبرد هنرش گرچه باشد مکین
اگر بار دیگرش زیر آورد — با فگندنش نام شیر آورد
روا باشد ار سر کند زو جدا — بدینگونه بر باشد آئین ما
بدین چاره از چنگ نر اژدها — همی خواست یابد ز کشتن رها
دلیر جوان سر به گفتار پیر — بداد و نبود آن سخن جایگیر
یکی از دلیری دوم از زمان — سوم از جوان مردیش بیگمان
رها کرد از دست و آمد بدشت — بدشتی که بر پیشش آهو گذشت
همی کرد نخچیر و یادش نبود — از ان کس که با او نبرد آزمود
همی دیر شد باز هومان چو گرد — بیامد بپرسید ازو از نبرد
بهومان بگفت آن کجا رفته بود — سخن هرچه رستم بدو گفته بود
بدو گفت هومان دریغ ای جوان — بسیری رسیدی همانا ز جان
دریغ این بر و برز و بالای تو — رکیب دراز و یلی پای تو
هژبرے که آورده بودے بدام — رها کردی از دست و شد کار خام
نگه کن کزین بیهده کار کرد — چه آرد به پیشت بدشت نبرد
یکی داستان زد بدین شهریار — که دشمن مدارا چه خرد ست خوار
بگفت و دل از جان او برگرفت — پر انده همی ماند اندر شگفت
بلشکرگه خویش نهاد روی — نخشتم و پر از غم دل از کار اوی

بهومان چنین گفت سهراب گرد
که فردا بیاید بر من بجنگ
چو رستم ز جنگ وے آزاد گشت
خرامان بشد سوے آب روان
بخورد آب و روے و سر و تن بشست
به زاری بنالید بر بے نیاز
همی خواست پیروزی و دستگاه
که چون رفت خواهد سپهر از برش
شنیدم که رستم ز آغاز کار
که گر سنگ را او بسر بر شدی
ازان زور پیوسته رنجور بود
بنالید بر کردگار جهان
که لختے ز زورش ستاند همی
بدانسان که از پاک یزدان بخواست
چو باز آن چنان کار پیش آمدش
بیزدان بنالید کاے کردگار
همان زور خواهم کز آغاز کار

بدو باز داد آن چنان کش بخواست | بیفزود در تن هر آنچش بکاست
وزان آبخور شد بجای نبرد | پر اندیشه بودش دل و روی زرد
همی تاخت سهراب چون پیل مست | کمندی ببازو کمانی بدست
گرازان و چون شیر نعره زنان | سمندش جهان و جهان را کنان
بران گونه رستم چو او را بدید | عجب ماند دروی همی بنگرید
غمین گشت وزو ماند اندر شگفت | ز پیکارش اندازها برگرفت
چو سهراب باز آمد او را بدید | ز باد جوانی دلش بر دمید
چو نزدیک تر شد بدو بنگرید | مر او را بدان فر و آن زور دید
چنین گفت کای رسته از چنگ شیر | چرا آمدی باز نزدم دلیر
چرا آمدی باز پیشم بگوی | سو راستی خود نداری چو روی
همانا که از جان تو سیر آمدی | که در جنگ شیران دلیر آمدی
دو بارم امان دادم از کارزار | به پیریت بخشیدم ای نامدار
چنین داد پاسخ بدو پیلتن | که ای نامور گرد لشکر شکن
نه گویند زین گونه مردان مرد | همانا جوانی ترا غره کرد
ببینی کزین پیر مرد دلیر | چه آید بروی تو ای نره شیر
هر آنگه که خشم آورد بخت شوم | شود سنگ خارا بکردار موم

کشته شدن سهراب بدست رستم

دگر باره اسپان ببستند سخت ••• بسر بر همی گشت بدخواه بخت

بکشتی گرفتن نهادند سر ••• گرفتند هر دو دوال کمر

سپهدار سهراب آن زور دست ••• تو گفتی که چرخ بلندش ببست

غمین گشت رستم بیازید چنگ ••• گرفت آن سر و یال جنگی پلنگ

خم آورد پشت دلاور جوان ••• زمانه سرآمد نبودش توان

زدش بر زمین بر بکردار شیر ••• بدانست کو هم نماند بزیر

سبک تیغ تیز از میان برکشید ••• بر پور بیدار دل بردرید

بپیچید ازان پس یکی آه کرد ••• ز نیک و بد اندیشه کوتاه کرد

بدو گفت کین بر من از من رسید ••• زمانه بدست تو دادم کلید

تو زین بے گناهے که این کوژپشت ••• مرا برکشید و بزودی بکشت

ببازی بگویند همسال من ••• بخاک اندر آمد چنین یال من

نشان داد مادر مرا از پدر ••• ز مهر اندر آمد روانم بسر

همی جستمش تا ببینمش روے ••• چنین جان بدادم بدین آرزوے

دریغا که رنجم نیامد بسر ••• ندیدم درین هیچ روے پدر

کنون گر تو در آب ماهی شوی ••• و یا چون شب اندر سیاهی شوی

دگر چون ستاره شوی بر سپهر
ببرّی ز روی زمین پاک مهر

بخواهد هم از تو پدر کین من
چو بیند که خشتست بالین من

ازان نامداران گردن کشان
کسی هم برد سوی رستم نشان

که سهراب کشته است و افگنده خوار
همی خواست کردن ترا خواستار

چو بشنید رستم سرش خیره گشت
جهان پیش چشم اندرش تیره گشت

همی بی تن و تاب و بی توش گشت
بیفتاد از پای و بیهوش گشت

بپرسید ازان پس که آمد بهوش
بدو گفت با ناله و با خروش

بگو تا چه داری ز رستم نشان
که کم باد نامش ز گردن کشان

که رستم منم کم مماناد نام
نشیناد بر ماتمم پور سام

بزد نعره و خونش آمد بجوش
همی کند موی و همی زد خروش

چو سهراب رستم بدانسان بدید
بیفتاد و هوشش از سرش بر پرید

بدو گفت گر زانکه رستم توی
بکشتی مرا خیره بر بد خوی

ز هر گونه بودم ترا رهنمای
نجنبید یک ذره مهرت ز جای

کنون بند بگشای از جوشنم
برهنه به بین این تن روشنم

ببازوم بر مهرهٔ خود نگر
ببین تا چه دید این پسر از پدر

چو برخاست آواز کوس از درم
بیامد پر از خون دو رخ مادرم

همی جانش از رفتن من بخست
یکی مهره بر بازوی من ببست

مرا گفت کو از پدر یادگار ... بدار و ببین تا کی آید بکار

کنون کارگر شد که بیکار گشت ... پسر پیش چشم پدر خوار گشت

چو بگشاد خفتان و آن مهره دید ... همی جامه بر خویشتن بر درید

همی گفت کای کشته بر دست من ... دلیر و ستوده بهر انجمن

همی ریخت خون و همی کند موی ... سرش پر ز خاک و پر از آب روی

بدو گفت سهراب کاین بدتریست ... بآب دو دیده نباید گریست

ازین خویشتن کشتن اکنون چه سود ... چنین رفت و این بودنی کار بود

چو خورشید تابان ز گنبد بگشت ... تهمتن نیامد بلشکر ز دشت

ز لشکر بیامد هشیوار بیست ... که تا اندر آوردگه کار چیست

دو اسپ اندران دشت بر پای بود ... پر از گرد رستم دگر جای بود

گو پیلتن را چو بر پشت زین ... ندیدند گردان دران دشت کین

چنان بدگمان شان که او کشته شد ... سر نامداران همه کشته شد

بکاوس کی تاختند آگهی ... که تخت مهی شد ز رستم تهی

ز لشکر برآمد سراسر خروش ... برآمد زمانه یکایک بجوش

بفرمود کاوس تا بوق و کوس ... دمیدند و آمد سپهدار طوس

وزان پس بلشکر چنین گفت شاه ... کز ایدر هیونی سوی رزمگاه

بتازید تا کار سهراب چیست ... که بر شهر ایران بباید گریست

اگر کشته شد رستم جنگجوی — از ایران که یارد شدن پیش اوی
بباید چو جمشید آواره گشت — که بینیم سر جمله در کوه و دشت
به انبوه زخمی بباید زدن — بدین رزمگه بر نشاید بدن
چو آشوب برخاست از انجمن — چنین گفت سهراب با پیلتن
که اکنون چو روز من اندر گذشت — همه کار ترکان دگرگونه گشت
همه مهربانی بدان کن که شاه — سوی جنگ توران نراند سپاه
که ایشان ز بهر من جنگجوی — سوی مرز ایران نهادند روی
نباید که بینند رنجی براه — مکن جز به نیکی در ایشان نگاه
بسی روز را داده بودم نوید — بسی کرده بودم ز هر در امید
بگفتم اگر زنده بینم پدر — بگیتی نمانم یکی تاجور
چه دانستم ای پهلو نامور — که باشد روانم بدست پدر
درین دژ دلیری به بند من است — گرفتار خم کمند من است
بسی زو نشان تو پرسیده ام — همه بد خیال تو در دیده ام
جز آن بود یکسر سخن های اوی — ازو باز ماند تهی جای اوی
چو گشتم ز گفتار او ناامید — شدم لاجرم تیره روز سفید
ببین تا کدام ست از ایرانیان — نباید که آید بجانش زیان
نشانی که بد داده مادر مرا — بدیدم نه بد دیده باور مرا

چنینم نوشته بد اختر بسر / که من کشته گردم بدست پدر

چو برق آمدم رفتم اکنون چو باد / بمینو مگر بینمت باز شاد

ز سختی به رستم فرو بست دم / پر آتش دل و دیدگان پر ز نم

نشست از بر رخش رستم چو گرد / پراز خون دل و لب پراز باد سرد

بیامد به پیش سپه با خروش / دل از کردهٔ خویش پر درد و جوش

چو دیدند ایرانیان روی اوی / همه بر نهادند بر خاک روی

ستایش گرفتند بر کردگار / که او زنده باز آمد از کارزار

چو زانگونه دیدند بر خاک سر / دریده همه جامهٔ و خسته بر

به پرسش گرفتند کاین کار چیست / ترا دل بدین گونه از بهر کیست

بگفت آن شگفتی که خود کرده بود / گرامی پسر را که آزرده بود

همه برگرفتند با او خروش / نماند آن زمان با سپهدار هوش

چنین گفت با سرفرازان که من / نه دل دارم امروز گوئی نه تن

شما جنگ ترکان مجوئید کس / که این بد که من کردم امروز بس

زواره بیامد بر پیل تن / دریده بر و جامهٔ و خسته تن

چو رستم برادر بران گونه دید / بگفت آن چه از پور کشته شنید

پشیمان شدم من ز کردار خویش / ستانم مکافات زاندازه بیش

دریده جگرگاه پور جوان / به گرید برو چرخ تا جاودان

پسر را بکشتم به پیرانه سر
بریده سپه و بیخ آن نامور

فرستاد نزدیک هومان پیام
که شمشیر کین ماند اندر نیام

نگهدار آن لشکر اکنون توئی
نگر کن بدیشان نگر نغنوی

که با تو مرا روز پیکار نیست
همان پیش ازین جای گفتار نیست

برادرش را گفت پس پهلوان
که برگرد ای گرد روشن روان

تو با او برو تا لب رود آب
مکن بر کسی هیچ گونه شتاب

زواره بیامد هم اندر زمان
بهومان سخن گفت پس پهلوان

بپاسخ چنین گفت هومان گرد
که بهنود سهراب را دست برد

هجیر ستیهنده بد گمان
که می داشت راز سپهبد نهان

نشان پدر جست با او نگفت
روانش به بیدانشی بود جفت

بما این بد از شومی او رسید
بباید مرا ورا سر از تن برید

زواره بیامد بر پیل تن
ز هومان سخن راند واز انجمن

وکار هجیر بد بدگمان
که سهراب را زو سر آمد زمان

تهمتن ز گفتار او خیره گشت
جهان پیش چشم اندرش تیره گشت

به نزد هجیر آمد از دشت کین
گریبانش بگرفت و زد بر زمین

یکی خنجر آبگون برکشید
سرش را همی خواست از تن برید

بزرگان بپوزش فراز آمدند
هجیر از سر مرگ باز استدند

چو برگشت ازانجایگه پهلوان بیامد برخسته پور جوان

بزرگان برفتند با او بهم چو طوس و چو گودرز چون گستهم

همه لشکراز بهر آن ارجمند زبان برگشادند یکسر ز بند

که درمان این کار یزدان کند مگر کاین غمان بر تو آسان کند

یکی دشنه بگرفت رستم بدست که از تن ببرد سر خویش پست

بزرگان بدو اندر آویختند ز مژگان همی خون دل ریختند

بدو گفت گودرز کاکنون چه سود گر از روی گیتی برآری تو دود

تو بر خویشتن گر کنی صد گزند چه آسانی آید بدان ارجمند

اگر مانده باشد مراورا زمان بماند به گیتی تو با او بمان

وگر زین جهان آن جوان رفتنی است نگه کن به گیتی که جاوید کیست

شکاریم یکسر همه پیش مرگ سری زیر تاج و سری زیر ترگ

چو آیدش هنگام بیرون کنند وزان پس ندانیم تا چون کنند

درازست راهش اگر کوته است پراگنده گانیم اگر همرست

زمرگ ای سپهبد بی اندوه کیست همی خویشتن را بباید گریست

سکندر نامه نظامی گنجوی

مصاف کردن دارا با سکندر در موصل

خرامیدن لاجوردی سپهر ‌‌ ‌‌ همان گرد برگشتن ماه و مهر

مپندار کز بهر بازیگریست ‌‌ ‌‌ سراپردهٔ این چنین سرسریست

درین پرده یک رشته بیکار نیست ‌‌ ‌‌ سر رشته بر ما پدیدار نیست

کس داند که فردا چه خواهد رسید ‌‌ ‌‌ ز دیده که خواهد شدن ناپدید

کرا مرده از خانه بر در نهند ‌‌ ‌‌ کرا تاج اقبال بر سر نهند

گذارندهٔ نیک و بدهای خاک ‌‌ ‌‌ سخن گفت ازان بادشاهان پاک

که چون صبح را شاه چین بار داد ‌‌ ‌‌ عروس عدن در بدینار داد

رسیدند لشکر بجای مصاف ‌‌ ‌‌ دو پرکار بستند چون کوه قاف

خسک برگذرگاه کین ریختند ‌‌ ‌‌ نقیبان خروشیدن انگیختند

یزک بر یزک سو بسو در شتاب ‌‌ ‌‌ نه در دل سکونت نه در دیده خواب

ز بسیاری لشکر از هر دو جای ‌‌ ‌‌ فروبسته کوشنده را دست و پای

دو رویه بستاوند در جای جنگ ‌‌ ‌‌ نمودند بر پهنه سستی درنگ

مگر درمیان صلحے آید پدید ‌ که شمشیر سان بر نباید کشید

چو بود از جوانی و گردن کشے ‌ همان جانب آبی همین آتشے

پدید آمد از بردباری ستیز ‌ دل کینه ور گشت بر کینه تیز

ازان پس که بر کینه ره یافتند ‌ سر از جستن مهر برتافتند

در آمد بغرّیدن آواز کوس ‌ فلک بر دهان دهل داده بوس

شغبهاء آئینهٔ پیل مست ‌ همی شانه بر پشت پیلان شکست

چنان آمد از نائے ترکی خروش ‌ که از نائے ترکان برآورد جوش

برآورد خرمهره آواز شیر ‌ دماغ از دم گاو دم گشت سیر

طراقے که از مغفرعه خاسته ‌ برون رفت زین طاق آراسته

روا رو برآمد ز راه نبرد ‌ هزاهز در آمد بمردان مرد

زمین گفتی از یکدگر بر درید ‌ سرافیل صور قیامت دمید

غبار زمین بر هوا راه بست ‌ عنان سلامت برون شد ز دست

ز بس گرد بر تارک ترک زین ‌ زمین آسمان آسمان شد زمین

فرو رفت و بر رفت راه نبرد ‌ نم خون بماهی و بر ماه گرد

ز سم ستوران دران پهن دشت ‌ زمین شش شد و آسمان گشت هشت

جگر تاب شد نعرهاے بلند ‌ گلوگیر شد حلقهاے کمند

ز تاب نفس در هوا بسته میغ ‌ جهان سوخت از آتش برق و تیغ

زبس عطسه تیغ بر خون و خاک — دماغ هوا پر شد از جان پاک

سپهدار ایران هم از صبح بام — بر آراست لشکر بساز تمام

نخستین صف میمنه ساز کرد — ز تیغ اژدها را دهن باز کرد

صف میسره هم بر آراست چست — یکی کوه گفتی ز پولا درست

جناح آنچنان بست در پیشگاه — که پوشیده شد روی خورشید و ماه

ز قلبی که چون کوه پولاد کرد — پناهنده را قلعه آباد کرد

ز دیگر طرف لشکر آرای روم — بر آراست لشکر چو نخلی ز موم

سلاح و سلب داد خواهنده را — قوی کرد پشت پناهنده را

چپ و راست آراست از ترک و تیغ — چو آرایش گلبن از اشک میغ

پس و پیش را کرد چون خاره کوه — برانگیخت قلب ثریا شکوه

چو از هر دو سو لشکر آراستند — یلان سو بسو مردمی خواستند

سیاست در آمد به گردن زنی — ز چشم جهان دور شد روشنی

زبس خون که گرد آمد اندر مغاک — چو گوگرد شد سرخ آتشین گشت خاک

ز شمشیر برگشته جایی نبود — که در غار او اژدهایی نبود

نهنگ خدنگ از کمین کمان — نیاسود بر یک زمین یک زمان

کمند اژدهای مسلسل شکنج — دهن باز کرده بتاراج گنج

ز غریدن تندره پیلان مست — گره در گلوی هژبران شکست

ز بس تیغ بر گردن انداختن / نیارست کس گردن افراختن

پدر با پسر کین بر آراسته / محابا شده مهر برخاسته

ستون علم جامه در خون زده / نجات از جهان خیمه بیرون زده

ز بس خسته تیر پیکان نشان / شده آبله دست پیکان کشان

چنان گرم گشت آتش کارزار / که از نعل اسپان برآمد شرار

جهان جوی دارا ز قلب سپاه / برآشفت چون شیر شرزه سیاه

ز دشمن گزائی و خصم افگنی / گشاده برو بازوی بهمنی

بهر جا که بازو برافراختی / سر خصم در پایش انداختی

نشد بر تنی تا نه برداختش / نزد بر سری تا نینداختش

ز بس خون رومی در آن ترکتاز / هزار اطلس رومی افگنده باز

وزین سو سکندر به شمشیر تیز / برانگیخت از جهان رستخیز

دو دست آوریده بکوشش برون / بهر دست شمشیر الماس گون

دو دستی چنان میگذارید تیغ / کز و خصم را جان نیامد دریغ

چو بر فرق پیل آمدی خنجرش / فرو ریختی زیر پایش سرش

چو بر آب دریا غضب ریختی / ز دریای آب آتش انگیختی

چو شیری که آتش ز دم برزند / دم ماویان را بهم برزند

بدارا نمودند کان تند شیر / بسا شیر کز مرکب آورد زیر

شه آزرم او به که یکسو کند
گران پهلوان پیل پهلو کند

بلشکر بگوید که یکبارگی
برانند بر جنگ او بارگی

چنان دید دارای دولت صواب
که لشکر بجنبد چو دریای آب

همه هم گروهه بیک سر زنند
بیکبارگی بر سکندر زنند

بفرمان فرمانده تاج و تخت
بجوشید لشکر بکوشید سخت

عنان یک رکابی برانگیختند
دو دستی به تیغ اندر آویختند

سکندر چو غوغای بدخواه دید
ز خود دست آزرم کوتاه دید

بفرمود تا لشکر روم نیز
بدادن ندارند جان را عزیز

به بندند بر دشمنان راه را
بخاک اندر آرند بدخواه را

دو لشکر چو مور و ملخ تاختند
نبرد و جهان در جهان ساختند

بشمشیر پولاد و تیر خدنگ
گذرگاه بر مور کردند تنگ

چو زنبور گیلی کشیدند نیش
زمین را بزنبوره کردند ریش

سکندر دران داوریگاه سخت
سپه افشرد مانند بیخ درخت

هیون بر دوی افگند پیل افگنی
سوی پیلتن شد چو اهرمنی

یکی زخم زد بر تن پهلوان
گران زخم لرزید پیر و جوان

بدرید خفتان زره پاره کرد
عمل بین که پولاد با خاره کرد

ببرید بازوی تابنده زور
ولیکن نشد آزرده در زیر زور

بموئی تن شاه رست از گزند　　بزد تیغ بدخواه را سر فگند

هراسید زان دشمن بی هراس　　دل خصم را کرد از آنجا قیاس

بران شد که از خصم تابد عنان　　رهائی دهد سینه را از سنان

دگر بار کز بخت امیدوار　　پی افشرد بر جای خود استوار

چو در فال فیروزی خویش دید　　برا عدای خود دست خود بیش دید

قوی کرد بر جنگ بازوی خویش　　بکوشید باهم ترازوی خویش

نیاسود لشکر ز خون ریختن　　ز دشمن بدشمن در آویختن

نبرد آزمایان ایران سپاه　　گرفتند بر لشکر روم راه

زبون گشت رومی ز پیکار شان　　اجل خواست گردن گرفتار شان

دگر ره بمردی فشردند پای　　نرفتند چون کوه آهن ز جای

بناموس رایت همی داشتند　　غنیمت ببدخواه نگذاشتند

چو گوهر برآموز زنگی بتاج　　شه چین فرود آمد از تخت عاج

مه روشن از تیره شب تافته　　چو آئینهٔ روشنی یافته

دو لشکر بیک جا گروه آمده　　شدند از خصومت ستوه آمده

بآرامگاه آمدند از نبرد　　ز تن زخم شستند و از روی گرد

باندیشه از گنبد تیره گشت　　که فردا بسر هرچه خواهد گذشت

دگر روز کان روی شسته ترنج　　چو روحانیان سر برون زد ز گنج

سپاه از دو صف بیار استند | هژبران به نخچیر برخاستند

ز پولاد و شمشیر و چرم کمان | ببست زور بازو نمود آسمان

بغوغاء لشکر در آمد شکیب | که دست از عنان رفت و پا از رکیب

بدارا دو سرهنگ بودند خاص | باخلاص نزدیک و دور از خلاص

ز بیداد دارا بجان آمده | دل آزردگی درمیان آمده

بر آن دل که خونریز دارا کنند | بد و کین خویش آشکارا کنند

چو زینگونه بازار آراستند | بجان از سکندر امان خواستند

که ما ئیم خاصان دارا و بس | بدارا ز ما خاص تر نیست کس

ز بیداد دارا ستوه آمدیم | بخونریز او هم گروه آمدیم

بخواهیم فردا برو تاختن | ز بیداد او ملک پرداختن

یک امشب بکوشش نگهدار جای | که فردا مخالف درآید ز پای

چو فردا علم برکشد در مصاف | خورد ضربت تیغ پهلو شگاف

ولیکن بشرطیکه بی دست رنج | بما برگشاده کنی قفل گنج

ز ما هر یکی را توانگر کنی | بزر کار ما هر دو چون زر کنی

سکندر بر آن خواسته عهد بست | به پیمان روان خواسته داد دست

نشد باورش کان دو بیداد کیش | کنند این خطا با خداوند خویش

ولے هر کس آن در بدست آورد | گزو خصم خود را شکست آورد

در آن رہ کہ بیداد و داد آمدش
کہن داستانے بیاد آمدش

کہ خرگوش ہر مرز را بے شگفت
سگ آن ولایت تواند گرفت

چو آن عاصیان خداوند کش
خبر یافتند از خداوند ہش

کہ بر گنج شان کامگاری دہد
بخونریز بدخواہ یاری دہد

حق نعمت شاہ بگذاشتند
پے کشتن شاہ برداشتند

چو یاقوت خورشید را وزد برد
بیاقوت جستن جہان سپے فشرد

بدزدی گرفتند مہتاب را
کہ او برد آن جوہر ناب را

دو لشکر گشادہ کمر چون دو کوہ
شدند از نبرد آزمائی ستوہ

بمنزلگہ خویش گشتند باز
برزم دگر روزہ کردند ساز

بیا ساقی از مے مرا دور کن
جہان از مے لعل پر نور کن

مے کو مرا رہ بمنزل برد
ہمہ دل برند او غم دل برد

پیروزی یافتن سکندر بر دارا و کشتہ شدن دارا

جہان گرچہ آرامگاہی خوش است
شتابندہ را نعل در آتش است

دو در دارد این باغ آراستہ
در و بند از این ہر دو برخاستہ

در آ از در باغ بنگر تمام
ز دیگر در باغ بیرون خرام

اگر زیرکے با گلے خو مگیر
کہ باشد بجا ماندنش ناگزیر

درین دم که داری بشادی بسیج — که آینده و رفته هیچ است هیچ
نه ایم آمده از پی دل خوشی — مگر از پی رنج و محنت کشی
خزان را کسی در عروسی نخواند — مگر وقت آن کاب و هیزم نماند
گذارندهٔ نظم این داستان — سخن راند بر سنت راستان
که چون آتش روز روشن گذشت — پر از دود شد گنبد تیز گشت
شب از ماه بر بست پیرایه — شگفتی بود نور در سایه
طلایه ز لشکرگه هر دو شاه — شده پاس دارنده تا صبحگاه
شتاقی برآمد شدن چون خراس — نیاسود درای از بانگ پاس
بسا خفته کز هیبت پیل مست — سراسیمه هر ساعت از خواب جست
غنوده تن مردم از رنج و تاب — نظر هر زمانی درآمد ز خواب
نیایش کنان هر دو لشکر براز — که ای کاشکی بودی امشب دراز
مگر کان درازی نمودی درنگ — بدیری پدید آمدی روز جنگ
سگالش چنان شد دو کوشنده را — که ریزند صفرای جوشنده را
چو خورشید روشن برآرد کلاه — پدیدار گردد سپید از سیاه
دو خسرو عنان در عنان آورند — ره دوستی در میان آورند
بآزرم و خشنودی از یکدگر — بتابند زان پرتتابند سر
چو دارا دران داوری راه جست — دل راست زان بود در راستست

سوی آشتی کس نشد رهنمون
نمودند رایش بشمشیر خون

که ایرانی از رومی نیش خورد
بقائم کجا ریزد اندر نبرد

چو فردا فشاریم در جنگ پای
ز رومی نمانیم یک تن بجای

بدین عشوه دادند شه را شکیب
یکی بر دلیری یکی بر فریب

همان قاصدان تیز کردند جهد
که بر خون او بسته بودند عهد

سکندر ز دیگر طرف چاره ساز
که چون پای دارد دران ترکتاز

خیال دو سرهنگ را پیش داشت
جز آن خود که سرهنگی خویش داشت

چنین گفت با پهلوانان روم
که فردا درین مرکز سخت بوم

بکوشیم کوشیدنی مردوار
رگ جان بکوشش کنیم استوار

اگر دست بردیم ما راست ملک
وگر ما شدیم آن دارا ست ملک

قیامت که پوشیده از راه ماست
بود روزسی آن روز فردای ماست

ز اندیشهای چنین هولناک
دو لشکر غنودند با ترس و باک

چو گیتی در روشنی باز کرد
جهان بازی دیگر آغاز کرد

بآتش بدل گشت مشت شرار
کلیچه شد آن سیم گاورس وار

درآمد بجنبش دو لشکر چو کوه
کزان جنبش آمد جهانی ستوه

فریدون نسب شاه بهمن نژاد
چو برخاست از اول بامداد

همه ساز لشکر بترتیب جنگ
برآراست از جعبه تیر و خدنگ

ز پولاد صد کوه بر پای کرد بپائین او گنج را جای کرد
چو بر تهیت ساز درگشت کار همان میسره شد چو رویین حصار
جناح از هوا بر زمین برد میخ پس آهنگ شد در زمین چار میخ
جهاندار در قلب گه کرد جای درفش کیانیش بر سر بپای
سکندر که تیغ جهان سوز داشت چنان تیغی از مهر این روز داشت
برانگیخت رزمی چو بارنده میغ تگرگش ز پیکان و باران ز تیغ
جناح سپه را به گردون کشید سم بارگی بر سر خون کشید
گرانمایگان را بدان سان که خواست بفرمود رفتن سوی دست راست
گروهی که پرتابیان ساخت شان چپ انداز شد بر چپ انداز شان
همان استواران درگاه را کز ایشان بود ایمنی شاه را
بقلب اندرون داشت با خویشتن چو پولاد کوهی شد آن انجمن
برآمد ز قلب دو لشکر خروش رسید آسمان را قیامت بگوش
بتیره بغرید چون تند شیر درآمد برقص اژدهای دلیر
ز شوریدن نالهٔ کرنای برافتاد تب لرزه بر دست و پای
ز فریاد رویین خم از پشت پیل نفیر نهنگان برآمد ز نیل
ز بس بانگ شیپور زهره شگاف بدرید زهره بپیچید ناف
ز غریدن کوس خالی دماغ زمین لرزه افتاد در کوه و راغ

برآمد ز بحران سر بید برگ | گشاده بدو روزن درع و ترگ
ز بس تیر باران که آمد بجوش | فگنده ابر باران خود ز دوش
گران تیر باران کنون آمدی | بجای نم از ابر خون آمدی
ز خروشیدن کوس رویینه طاس | شنونده را داد بر جان هراس
جلاجل زنان از نواهای زنگ | برآورد خون از دل خاره سنگ
بجنبش درآمد دو دریای خون | شد از موج آبش زمین لاله گون
زمین گو بساطی بد آراسته | غباری شد از جای برخاسته
بابرو درآمد کمان را شکنج | شتابان شده تیر چون مار گنج
ستیزنده از تیغ سیماب ریز | چو سیماب کرده گریزا گریز
ز پولاد پیکان پیکر شکن | تن کوه لرزید بر خویشتن
ز بس زخم پولاد خارا ستیز | زمین را شده استخوان ریز ریز
ز نوک سنان چرخ دولاب رنگ | ز پرگار گردش فرو ماند لنگ
ز بس بر زهی تاج انداختن | نفس را براه برون تاختن
سنان در سنان رسته چون نوک خار | سپر بر سپر بسته چون لاله زار
گریزندگان را دران رستخیز | نبودی رهائی براه گریز
سواران همه تیر پرداخته | گهی تیر و گه ترکش انداخته
دران مسلخ آدمی زادگان | زمین گشته کوه از بس افتادگان

بجان برد خود هر کسی گشت شاد — کس از کشتن کس نیاورد یاد
ندارد کسی سوگ در حربگاه — نه کس جز قزاگند پوشد سیاه
سخن گو سخن سخت پاکیزه راند — که مرگی به انبوه را جشن خواند
چو مرگ از یکی تن برآرد هلاک — شود شهری از گریه اندوهناک
بمرگ همه شهر زین شهر دور — نگرید کسی کو بود ناصبور
ز بس کشته بر کشته مردان مرد — شده راه بربسته بر ره نورد
بر آن دجلهٔ خون بلند آفتاب — چو نیلوفر افگنده زورق بر آب
سنان سکندر در آن داوری — سبق برده بر چشمهٔ خاوری
شراری که شمشیر دارا فگند — تپش در دل سنگ خارا فگند
چو لشکر به لشکر درآمیختند — قیامت ز گیتی برانگیختند
پراگندگی در سپاه اوفتاد — پژوهش در آزرم شاه اوفتاد
سپه چون پراگنده شد سوی جنگ — فراخی درآمد بمیدان تنگ
کس از خاصگان پیش دارا نبود — کزو در دل کس مدارا نبود
دو سرهنگ غدار چون پیل مست — بر آن پیلتن برگشادند دست
درافتاد دارا بدان زخم تیز — ز گیتی برآمد یکی رستخیز
درخت کیانی درآمد بخاک — بغلطید در خون تن زخمناک
برنجید تن نازک از درد داغ — چه خوشی بود باد را با چراغ

کشنده دو سرهنگ شوریده رای — به نزد سکندر گرفتند جای

که آتش ز دشمن بر انگیختیم — به اقبال شه خون او ریختیم

به یک زخم کردیم کارش تباه — سپردیم جانش به فتراک شاه

بیا تا به بینی و باور کنی — به خونش سم بارگی تر کنی

چو آمد روا آنچه کردیم رای — تو نیز آنچه گفتی بیاور بجای

بما بخش گنجی که پذرفتهٔ — وفا کن بچیزی که خود گفتهٔ

سکندر چو دانست کین ابلهان — دلیرند بر خون شاهنشهان

پشیمان شد از کرده پیمان خویش — که برخاستش عصمت از جان خویش

فرو بست در امیدواری ز مرد — که همسال را سر درآید بگرد

نشان جست کان کشور آرای کی — کجا خوابگه دارد از خون و خوی

دو بیداد و پیشه براه اندرون — به بیداد خود شاه را رهنمون

چو در آن موکب قلب دارا رسید — ز موکب روان هیچکس را ندید

تن مرزبان دید در خاک و خون — کلاه کیانی شده سرنگون

سلیمانی افتاده در پای مور — جهان پشه کرده بر پیل زور

به بازوی بهمن بر آسوده مار — ز رویین دژ افتاده اسفندیار

بهار فریدون و گلزار جم — به باد خزان گشته تاراج غم

نسب نامهٔ دولت کیقباد — ورق بر ورق هر سوی برده باد

سکندر فرود آمد از پشت بور　　درآمد ببالین آن پیل زور

بفرمود تا آن دو سرهنگ را　　دو کین زخمهٔ خارج آهنگ را

بدارید برجاے خویش استوار　　خود از جاے جنبید شوریده وار

ببالین گرخسته آمد فراز　　ز درع کیانی گره کرد باز

سر خسته را بر سر ران نهاد　　شب تیره بر روز رخشان نهاد

فروبسته چشم از تن خوابناک　　بدو گفت برخیز ازین خون و خاک

چو دارا بروبش نظر کرد و دید　　بسوز جگر آه از دل کشید

چنین داد دارا بخسرو جواب　　که بگذار تا سرنهم من بخواب

رها کن که در من رهائی نماند　　چراغ مرا روشنائی نماند

سپهرم بدانگونه پهلو درید　　که شد در جگر پهلوم ناپدید

تو اے پهلوان کامدی سوے من　　نگهدار پهلو ز پهلوے من

که با این که پهلو دریدم چو میغ　　همی آید از پهلوم بوے تیغ

سر سروران را رها کن ز دست　　تو مشکن که ما را جهان خود شکست

چه دستے که با ما درازی کنی　　بتاج کیان دست بازی کنی

نگهدار دستت که دار است این　　نه پنهان چو روز آشکار است این

چو گشت آفتاب مرا روے زرد　　نقابے بسمن درکش از لاجورد

مبین سرورا در سرافگندگی　　چنان شاه را در چنین بندگی

درین بندم از رحمت آزاد کن | بآمرزش ایزدی یاد کن

زمین را منم تاج تارک نشین | ملرزان مرا تا نه لرزد زمین

رها کن که خواب خوشم می برد | زمین آب جیحون آتشم می برد

مگردان سر خفته را از سریر | که گردون گردان برآرد نفیر

زمان من اینک رسید بیگمان | رها کن بکام خودم یکزمان

اگر تاج خواهی ربود از سرم | یکی لحظه بگذار تا بگذرم

چو من زین ولایت گشادم کمر | تو خواه افسر از من ستان خواه سر

سکندر بنالید کای تاجدار | سکندر منم چاکر شهریار

نخواهم که بر خاک بودی سرت | نه آلوده خون شود پیکرت

ولیکن چه سود است کاین کار بود | تأسف ندارد درین کار سود

اگر تاجور سر برافراختی | کمربند او چاکری ساختی

دریغا بدریا کنون آمدم | که تا سینه در موج خون آمدم

چرا مرکبم را نیفتاد سم | چرا پی نکردم درین راه گم

مگر ناله شاه نشنیدمی | نه روی چنین روز را دیدمی

بدارای گیتی و دانای راز | که دارم به بهبود دارا نیاز

ولیکن چو بر شیشه افتاد سنگ | کلید در چاره ناید بچنگ

دریغا که از نسل اسفندیار | همین بود بس ملک را یادگار

چه بودی که فرّ آشکارا شدی ‌‌ سکندر رهم آغوش دارا شدی

چه سود است مردن نشاید بزور ‌‌ که پیش از اجل رفت نتوان بگور

بنزدیک من یکسر ای شاه ‌‌ گرامی تر از صد هزاران کلاه

گر این زخم را چاره دانستمی ‌‌ طلب کردمی تا توانستمی

مبادا که اورنگ شاهنشهی ‌‌ ز دارای دولت بماند تهی

چرا خون نگریم برین تاج و تخت ‌‌ که دارنده را برد ز انگشت رخت

مبادا آن گلستان که سالار او ‌‌ بدین خستگی باشد از خار او

نفیر از جهانی که دارا گذشت ‌‌ نه پنهان چو روز آشکارا گذشت

بچاره گری چون ندارم توان ‌‌ کنم نوحه بر یاد سرو جوان

چه تدبیر دلداری رای تو چیست ‌‌ امید از که داری و بیمت ز کیست

بگو هر چه خواهی که فرمان کنم ‌‌ بچاره گری با تو پیمان کنم

چو دارا شنید آن دم دلنواز ‌‌ بخواهشگری دیده را کرد باز

بدو گفت کای بهترین بخت من ‌‌ سزاوار پیرایهٔ تخت من

چو پرسی ز جان بجان آمده ‌‌ گلی در سموم خزان آمده

جهان شربت هر یک از تلخ سرشت ‌‌ بجز شربت ما که بر یخ نبشت

ز بی آبیم سینه سوزد درون ‌‌ قدم تا سرم غرق دریای خون

چو برقی که در ابر دارد شتاب ‌‌ لب از آب خالی و تن غرق آب

سبوئیکه سوراخ دارد نخست ‌ ‌ بموم و سریشم نگردد درست

جهان غارت از هر درے می برد ‌ ‌ یکے آورد دیگرے می برد

نه زو ایمن اینان که هستند نیز ‌ ‌ نه آنانکه رفتند و رستند نیز

ببین روز من راستی پیشه کن ‌ ‌ تو نیز از چنین روز اندیشه کن

چو هستی به پند من آموزگار ‌ ‌ بدین روز ننشاندت روزگار

نه من به ز بهمن شدم کاژدها ‌ ‌ بخاریدن سر نگردش رها

نه اسفندیار جهان گیر گرد ‌ ‌ که از چشم زخم جهان جان نبرد

چو در نسل ما کشتن آمد نخست ‌ ‌ کشنده نسب کرد بر من درست

تو سرسبز بادا بشاهنشهی ‌ ‌ که من کردم از سبزه بالین تهی

چو درخواستی کارزوے تو چیست ‌ ‌ بوقتے که بر من ببندد گریست

سه چیز آرزو دارم اندر نهان ‌ ‌ برآید باقبال شاه جهان

یکے آنکه بر کشتن بے گناه ‌ ‌ تو باشی درین داوری دادخواه

دوم آنکه بر تخت و تاج کیان ‌ ‌ چو حاکم تو باشی نیاری زیان

دل خود بپرداری از تخم کین ‌ ‌ نپردازی از تخمه ما زمین

سوم آنکه بر زیردستان من ‌ ‌ حرم نشکنی در شبستان من

همان روشنک را که دخت منست ‌ ‌ بدان نازکی دست بخت منست

بهم خوابی خود کنی سربلند ‌ ‌ که فرخ بود گوهر ارجمند

دل روشن از روشنک برمتاب
که با روشنی به بود آفتاب

سکندر پذیرفت زد هرچه گفت
پذیرنده برخاست گوینده خفت

کبودی و کوری درآمد بچرخ
که بغداد را کرد بی کاخ و کرخ

درخت کیان را فرو ریخت بار
کفن دوخت بر درع اسفندیار

چو مهر از جهان مهربانی برید
شب ماند و یاقوت شد ناپدید

سکندر بران شاه فرخ نژاد
شبانگاه بگریست تا بامداد

درو دید برخویشتن نوحه کرد
که او را همان زهر بایست خورد

چو روز دگر صبح ابلق سوار
طویله برون زد برین مرغزار

سکندر بفرمود کارند ساز
برندش بجای نخستینه باز

زمهد زر و گنبد سنگ بست
مهیاش کردند جای نشست

چو خلوت گهش آنچنان ساختند
ازو زحمت خویش پرداختند

تو مستند را قدر چندان بود
که در خانه کالبد جان بود

چو بیرون رود جوهر جان زتن
گریزد زهمخوابه خویشتن

چراغی که بادی درو در دمی
چه برطاق ایوان زروی زمی

اگر بر سپهری وگر در مغاک
چو خاکی شوی عاقبت زیر خاک

بسا ماهیان کو شود خورد مور
چو در خاک شور افتد از آب شور

چنین است رسم این گذرگاه را
که دارو باید شد این راه را

یکی را در آرد بهنگامه تیز ‌ ‌ یکی را بهنگامه گوید که خیز

مکن زیر آن لاجوردی بساط ‌ ‌ باین مهرهٔ کهرباگون نشاط

که رویت کند کهربا وار زرد ‌ ‌ کبودت کند جامه چون لاجورد

گوزنی که در شهر شیران بود ‌ ‌ بمرگ خودش خانه ویران بود

چو مرغ از پی کوچ برکش جناح ‌ ‌ مشو مست راح اندرین مستراح

بزن برق وار آتشی در جهان ‌ ‌ جهان را ز خود وارهان وارهان

سمندر چو پروانه آتش دوست ‌ ‌ ولیک این کهن تنگ و آن خوش روست

خری چون نمیخورد بر جای جو ‌ ‌ خر افتاد و جا ماند و خربنده رو

اگر شاه ملک است و گر ملک شاه ‌ ‌ همه راه رنج است یا رنج راه

که داند این خاک دیرینه دور ‌ ‌ بهر غاری اندر چه دارد ز غور

زر از کیسه نو برآرد خروش ‌ ‌ سبوی نو از تری آید بجوش

کهن کیسه شد خاک پنهان شکنج ‌ ‌ که هرگز برون نارد آواز گنج

که داند که این دخمه دام و دد ‌ ‌ چه تاریخها دارد از نیک و بد

چه نیرنگ با بخردان ساخت است ‌ ‌ چه گردنکشان را سر انداخت است

فلک نیست یکسان هم آغوش تو ‌ ‌ طرازش دو رنگست بر دوش تو

گهت چون فرشته بلندی دهد ‌ ‌ گهت با ددان دست بندی دهد

شبانگه بنانیت نارد بیاد ‌ ‌ کلیچه چو گردون دهد بامداد

چه باید درین هفت چشمه خراس | زبهر جوی چند بردن سپاس
چو خضر از چنین روزی روزه گیر | چو هست آبحیوان چه خرما چه شیر
ازین دیو مردم که دام و دداند | نهان شو که هم صحبتانت بداند
پی گور کز دستبانان گم است | ز نامردمیهای این مردم است
گوزن گریزنده در مرغزار | ز مردم گریزد سوی کوه و غار
همان شیر کو جای در بیشه کرد | ز بدعهدی مردم اندیشه کرد
مگر گوهر مردمی گشت خرد | که در مردمان مردمیها بمرد
اگر نقش مردم بخوانی شگرف | بگوئی که مردم چنین است حرف
بچشم اندرون مردمک را کلاه | هم از مردن مردمی شد سیاه
نظامی بخاموش کاری مپیچ | بگفتار ناگفتنی بر مپیچ
چو هم رشته خفتگانی خموش | فرو خسپ یا پنبه درنه بگوش
بیاموز این مهرهٔ لاجورد | که با سرخ سرخ است با زرد زرد
شبانگه که صد رنگ بندد نگار | برآید بصد دست چون نوبهار
سحرگه که یک چشمه یابد کلید | بآئین یک چشمی آید پدید
بیا ساقی آن خون رنگین رز | درافگن بجامم چو آتش بخز
میی کو خورم پای لغزی دهد | چو صبح دماغم نو مغزی دهد

خواجہ حافظ شیرازی

بخت از دہان یار نشانم نمیدہد — دولت خبر ز راز نہانم نمیدہد

از بہر بوسۂ ز لبش جان ہمیدہم — اینم نمی ستاند و آنم نمیدہد

مردم ز انتظار و درین پردہ راہ نیست — یا ہست پردہ دار نشانم نمیدہد

شکر بصبر دست دہد عاقبت ولے — بد عہدی زمانہ امانم نمیدہد

زلفش کشید باد صبا چرخ سفلہ بین — کانجا مجال باد وزانم نمیدہد

چندانکہ بر کنار چو پرکار میروم — دوران چو نقطہ رہ بمیانم نمیدہد

گفتم روم بخواب کہ بینم جمال یار — حافظ ز آہ و نالہ امانم نمیدہد

دست از طلب ندارم تا کام من برآید — یا جان رسد بجانان یا جان ز تن برآید

بکشاے تربتم را بعد از وفات و بنگر — کز آتش درونم دود از کفن برآید

بنماے رخ کہ خلقے والہ شوند و حیران — بکشاے لب کہ فریاد از مرد و زن برآید

جان بر لب است و حسرت در دل کہ از لبانش — نگرفتہ ہیچ کامے جان از بدن برآید

گفتم بخویش کزوے برگیر دل دلم گفت — کار کسیست این کو با خویشتن برآید

از حسرت دہانت جانم بتنگ آمد — خود کام تنگدستان کے زان دہن برآید

ہر یک شکن ز زلفت پنجاہ شصت دارد — چون این دل شکستہ با آن شکن برآید

بر بوی آنکه در باغ آید گلی چو رویت
آید نسیم و هردم گرد چمن برآید

هردم چو بیوفایان نتوان گرفت یاری
ماییم و آستانش تا جان ز تن برآید

برخیز تا چمن را از قامت و میانت
هم سرو در برآید هم نارون برآید

گویند ذکر خیرش در خیل عشقبازان
هرجا که نام حافظ در انجمن برآید

رسید مژده که ایام غم نخواهد ماند
چنان نماند و چنین نیز هم نخواهد ماند

من ارچه در نظر یار خاکسار شدم
رقیب نیز چنین محترم نخواهد ماند

چو پرده دار بشمشیر میزند همه را
کسی مقیم حریم حرم نخواهد ماند

توانگرا دل درویش خود بدست آور
که مخزن زر و گنج درم نخواهد ماند

غنیمتی شمر ای شمع وصل پروانه
که این معامله تا صبحدم نخواهد ماند

سروش عالم غیبم بشارتی خوش داد
که بر در کرمش کس دژم نخواهد ماند

برین رواق زبرجد نوشته اند بزر
که جز نکوئی اهل کرم نخواهد ماند

سرود مجلس جمشید گفته اند این بود
که جام باده بیاور که جم نخواهد ماند

چه جای شکر و شکایت ز نقش نیک و بدست
که کس همیشه گرفتار غم نخواهد ماند

ز مهربانی جانان طمع مبر حافظ
که نقش مهر و نشان ستم نخواهد ماند

گفتم غم تو دارم گفتا غمت سرآید
گفتم که ماه من شو گفتا اگر برآید

گفتم ز مهرورزان رسم وفا بیاموز
گفتا ز ماهرویان این کار کمتر آید

گفتم که بوی زلفت گمراه عالم کرد
گفتا تو بندگی کن کو بنده پرور آید

گفتم دل رحیمت کی عزم صلح دارد
گفتا مکش جفا را تا وقت آن برآید

گفتم که بر خیالت راه نظر ببندم
گفتا که شب رو است این از راه دیگر آید

گفتم خوش آن هوای کز باغ خلد خیزد
گفتا خنک نسیمی کز کوی دلبر آید

گفتم که نوش لعلت ما را بآرزو کشت
گفتا تو بندگی کن کان بنده پرور آید

گفتم زمان عشرت دیدی که چون سر آید
گفتا خموش حافظ کاین غصه هم سر آید

کارم ز دور چرخ بسامان نمیرسد
خون شد دلم ز درد و بدرمان نمیرسد

چون خاک راه پست شدم همچو باد و باز
تا آبرو نمیرود نان نمیرسد

از دستبرد جور زمان اهل فضل را
این غصه بسکه دست سوی جان نمیرسد

سیرم ز جان خود بدل راستان ولی
بیچاره را چه چاره که فرمان نمیرسد

تا صد هزار خار نمی روید از زمین
از گلبنی گلی بگلستان نمیرسد

یعقوب را دو دیده ز حسرت سفید شد
آوازهٔ ز مصر بکنعان نمیرسد

بی پارهٔ نمیکشم از هیچ استخوان
تا صد هزار زخم بدندان نمیرسد

از حشمت اهل جهل بکیوان رسیده اند
جز آه اهل فضل بکیوان نمیرسد

صوفی بشوی زنگ دل خود بآب می
زین شست و شوی خرقه غفران نمیرسد

حافظ صبور باش که در راه عاشقی
هر کس که جان نداد بجانان نمیرسد

نقد صوفی نه همه صافی و بیغش باشد
ای بسا خرقه که مستوجب آتش باشد

صوفی ما که ز ورد سحری مست شدی
شامگاهش نگران باش که سرخوش باشد

خوش بود گر محک تجربہ آید بمیان — تا سیہ روے شود ہر کہ درو غش باشد

ناز پرورد تنعم نبرد راہ بدوست — عاشقی شیوہ رندان بلاکش باشد

خط ساقی گر ازین گونہ زند نقش بر آب — اے بسا رخ کہ بخونابہ منقش باشد

غم دنیاے دنی چند خوری بادہ بخور — حیف باشد دل دانا کہ مشوش باشد

دلق و سجادہ حافظ ببرد بادہ فروش — گر شراب از کف آن ساقی مہوش باشد

یاد باد آنکہ سر کوے توام منزل بود — دیدہ را روشنی از خاک درت حاصل بود

راست چون سوسن و گل از اثر صحبت پاک — بر زبان بود مرا آنچہ ترا در دل بود

دل چو از پیر خرد نقد معانی می جست — عشق میگفت بشرح آنکہ برو مشکل بود

آہ ازین جور و تظلم کہ درین دامگہ است — واے زان عیش و تنعم کہ دران منزل بود

در دلم بود کہ بے دوست نباشم ہرگز — چہ توان گفت کہ سعی من و دل باطل بود

دوش بر یاد حریفان بخرابات شدم — خم مے دیدم و خون در دل و پا در گل بود

راستی خاتم فیروزۂ بواسحاقے — خوش درخشید ولے دولت مستعجل بود

دیدی آن قہقہۂ کبک خرامان حافظ — کہ ز سرپنجۂ شاہین قضا غافل بود

اے صبا نکہتے از خاک در یار بیار — ببر اندوہ دل و مژدۂ دلدار بیار

نکتۂ روح فزا از دہن یار بگوے — نامۂ خوشخبر از عالم اسرار بیار

تا معطر کنم از لطف نسیم تو مشام — شمۂ از نفحات نفس یار بیار

بوفاے تو کہ خاک رہ آن یار عزیز — بے غبارے کہ پدید آید از اغیار بیار

روزگاریست که دل چهره مقصود ندید — ساقیا آن قدح آیینه کردار بیار

گردی از رهگذر دوست بکوری رقیب — بهر آسایش این دیده خونبار بیار

دل دیوانه ز زنجیر نمی آید باز — حلقهٔ از خم آن طرهٔ طرار بیار

خامی و ساده دلی شیوه جانبازان نیست — خبرے از بر آن دلبر عیار بیار

شکر آن را که تو در عشرتے اے مرغ چمن — با اسیران قفس مژدهٔ گلزار بیار

کام جان تلخ شد از صبر که کردم بیدوست — عشوهٔ زان لب شیرین شکربار بیار

دلق حافظ بچه ارزد بمیش رنگین کن — وانگهش مست و خراب از سر بازار بیار

خرم آن روز کزین منزل ویران بروم — راحت جان طلبم وز پے جانان بروم

گرچه دانم که بجایے نبرد راه غریب — من ببوے خوش آن زلف پریشان بروم

چون صبا با دل بیمار و تن بے طاقت — بهواداری آن سرو خرامان بروم

دلم از وحشت زندان سکندر بگرفت — رخت بربندم و تا ملک سلیمان بروم

در ره او چو قلم گر بسرم باید رفت — با دل زخم کش و دیده گریان بروم

نذر کردم که گر این غم بسر آید روزے — تا در میکده شادان و غزلخوان بروم

بهواداری او ذره صفت رقص کنان — تا لب چشمهٔ خورشید درخشان بروم

نازکان را چو غم حال گرفتاران نیست — ساربانان مددے تا خوش و آسان بروم

ور چو حافظ نبرم ره ز بیابان بیرون — همرهٔ کوکبهٔ آصف دوران بروم

از من جدا مشو که توام نور دیدهٔ — آرام جان و مونس قلب رمیدهٔ

از دامن تو دست ندارند عاشقان
پیراهن صبوری ایشان دریده

از چشم زخم دهر مبادت گزند ازانکه
در دلبری بغایت خوبی رسیده

منعم کنی ز عشق وے اے مفتی زمان
معذور دارمت که تو او را ندیده

چشم بد از تو دور که در طرز دلبری
خط بر جمال یوسف کنعان کشیده

پایم نمیرسد بزمین دیگر از نشاط
تا سوے من بلطف و عنایت نویده

داری خیال پرسش عشاق بینوا
گویا که بوے صدق از ایشان شنیده

زین سرزنش که کرد ترا دوست حافظا
بیش از گلیم خویش مگر پا کشیده

اے بیخبر بکوش که صاحب خبر شوی
تا راه بین نباشی کے راهبر شوی

در مکتب حقایق پیش ادیب عشق
هان اے پسر بکوش که روزے پدر شوی

دست از مس وجود چو مردان ره بشوی
تا کیمیاے عشق بیابی و زر شوی

خواب و خورت ز مرتبهٔ عشق دور کرد
آن دم رسی بدوست که بیخواب و خور شوی

گر نور عشق حق بدل و جانت اوفتد
باللّٰه کز آفتاب فلک خوبتر شوی

از پاے تا سرت همه نور خدا شود
در راه ذو الجلال چو بے پا و سر شوی

بنیاد هستی تو چو زیر و زبر شود
در دل مدار هیچ که زیر و زبر شوی

گر در سرت هواے وصالست حافظا
باید که خاک درگه اهل بصر شوی

نور خدا نمایدت آئینهٔ مجردی
از در ما درآ اگر طالب عشق سرمدی

باده بده که دوزخ از نام گناه ما برد
آب بر آتشش زند معجزهٔ محمدی

شعبدہ بازی کنی ہردم و نیست این روا
ارچہ بعمد میکشی تیغ جفا بکین من
گر تو باین جمال و فرسوے چمن کنی گذر
نقش خودی ز لوح دل پاک کنی تو در زمان
جان و دل تو حافظا بستہ دام و آرزوست

قال رسول ربنا انا قط من ادی
فکر نمیکنی بگر فی عہد محمدی
سوسن و سرو و گل تو جملہ شوند مقتدی
گر ببری بجان و دل رابگو سے بخردی
اے متعلق خجل دم مزن از مجردی

مرزا محمد علی صائب

نیست دلگیری ز دنیا بندۂ تسلیم را
در دل دریا بساحل میتواند پشت داد
گر کنی دل را چو سرو آزاد از فکر بہشت
کشتی طوفانی از ساحل ندارد شکوۂ
گر بامر حق ترا اعضا شود فرمان پذیر
واے بر کوتاہ بینا نے کہ میداند حق
نیست صائب سرو را فکر خزان و نوبہار
گر بیابان چاکی عشاق از ذوق فنا باشد
بات ہے بتوان افلاک را زیر و زبر کردن

آتش نمرود گلزار است ابراہیم را
ہر کہ گیرد وقت طوفان دامن تسلیم را
زیر پاے خویش بینی کوثر و تسنیم را
نیست دلگیری ز ملک فقر ابراہیم را
بہ کہ چون شاہان کنی تسخیر ہفت اقلیم را
با ہزاران خط باطل صفحۂ تقویم را
در دل آزادہ رہ نبود امید و بیم را
الف در سینہ گندم ز شوق آسیا باشد
دران کشور کہ چاک سینہ محراب دعا باشد

قدم بر جسم خاکی نه سرافرازی تماشا کن　　با این تل چون برآیی آسمان در زیر پا باشد

چه سان آید برون از زیر دیوار گرانجانے　　تن زارے که در کشش چو نقش بوریا باشد

بانک روے گرمی پشت بر گل میکند شبنم　　چرا در آشنائی اینقدر کس بے وفا باشد

مقوس کرد ماه روزی ما آسمانها را　　دل آگاه در اندیشه روزی چرا باشد

توانی سبز شد در مجلس روحانیان صائب　　ترا چون سرو اگر در چار موسم یک قبا باشد

از براے کام دنیا خویش را غمگین مکن　　پشت پا زن بر دو عالم خویش را سنگین مکن

نخل نوخیز تو بهر بوستان دیگر است　　ریشه محکم در زمین عاریت چندین مکن

چشم خواب آلوده را در گوشه نسیان گذار　　راه دوری پیش داری بار خود سنگین مکن

نچکد خون از دم شمشیر محشر انتقام　　پنجه از خون ضعیفان سرخ چون شاهین مکن

هر چه پیش آورد قسمت بآن خرسند باش　　از براے زیستن اندازه تعیین مکن

زخم دندان ندامت در کمین فرصت است　　کام خود از بوسه شکرلبان شیرین مکن

شهپر طاوس را آخر مگس ران میکنند　　چون خود آرایان تلاش جامه رنگین مکن

آب صاف تیره صائب دشمن آئینه ست　　سینه خود را غبار آلوده کین مکن

تو قدر درد و غم جاودان چه میدانی　　حضور عافیت رایگان چه میدانی

تمام عمر بتن پروری بسر آمده　　غم بغیر غم آب نان چه میدانی

نکرده سفرے در رکاب خاموشی　　گذشتن از سر کون و مکان چه میدانی

تو کز حصار تن خود نرفته بیرون　　ره برون شدن از آسمان چه میدانی

بنیا فتی نظر از شبنم سبک پرواز
تو قدر سیلی باد خزان چه میدانی

ز برگ و بار تعلق نگشتهٔ دل سرد
نشست و خاست درین گلستان چه میدانی

دلت خوش است که داری ثمر درین بستان
فراغبالی سرو روان چه میدانی

فریب خوردهٔ نیرنگ نو بهار بسے
غبار چهره زرد خزان چه میدانی

در آفتاب قیامت نسوخته است دلت
قماش داغ دل سوختگان چه میدانی

ترا که کار نیفتاد با جهان صائب
سبک رکابی عهد جهان چه میدانی

[illegible]

تا کے اندیشه ازین عالم پر شور کنی
دست تا چند درین خانهٔ زنبور کنی

خلوت خاص تو بیرون ز فلک خواهد بود
خانهٔ گل تا چه ضرور است که معمور کنی

چند در خواب رود عمر تو اے بے پروا
آنقدر خواب نگهدار که در گور کنی

شب بیخواب تو بس نیست که از بیخبری
روز نورانی خود را شب دیجور کنی

ستم از سیلی تقدیر بخاک افتاد است
تا بکے تکیه بسر پنجه پر زور کنی

اگر از خوان قناعت نظرے آید هی
خاک عالم همه در کاسهٔ فغفور کنی

نقد حال تو شود مبتنی عالم قدس
چون غم رفته و آینده ز دل دور کنی

خوشه اشش روز جزا تاج سلیمان باشد
دانه را که نثار قدم مور کنی

صائب از درد سر هر دو جهان باز رهی
سر اگر در ره عطار نشاپور کنی

بهار گشت ز خود عارفانه بیرون آے
اگر ز خود نتوانی ز خانه بیرون آے

اسیر پردهٔ ناموس چند خواهی بود
ازین لباس زمان عارفانه بیرون آے

براق جاذبهٔ نوبهار آماده است / همین توسعی کن از آستانه بیرون آ

صفیر مرغ سحر تازیانهٔ شوق است / ز بند خویش باین تازیانه بیرون آ

کنون که کشتی می راست بادبان از ابر / سبک ز بحر غم بیکرانه بیرون آ

چو صبح فیض بهار شگوفه یکرو دست / چه خواب میکنی از آشیانه بیرون آ

هوای نالهٔ مرغان شده ست پرده ساز / چه حاجت است بچنگ و چغانه بیرون آ

دریده غنچه مستور پیرهن تا ناف / تو هم ز خرقهٔ خود عارفانه بیرون آ

ز سنگ لاله بر آمد ز خاک سبزه دمید / چه مرده‌ئی تو هم از کنج خانه بیرون آ

ازین قلمرو کثرت که خاک بر سر آن / بذوق صحبت یار یگانه بیرون آ

ترا میان طلبی از کنار دارد دور / کنار اگر طلبی از میانه بیرون آ

حجاب چهرهٔ جانست زلف طول امل / ازین قلمرو ظلمت چو شانه بیرون آ

زخاک یکسر و گردن بذوق تیر قضا / اگر ز اهل دلی چون نشانه بیرون آ

کمند عالم بالاست مصرع صائب / باین کمند ز قید زمانه بیرون آ

سر بجیب فکر کن تا از فلک بیرون شوی / بر کمر زن پای چون ماه عید در افزون شوی

لب به بند از گفتگو تا راه گفتارت شود / بگذر از چون و چرا تا محرم بیچون شوی

آسیا گرد و بگرد دانه چون گردند پاک / فرد شو تا نقطهٔ پرکار نه گردون شوی

خسروان را دشمنی چون کشور بیگانه نیست / از سر غفلت مبادا از خودی بیرون شوی

خاکپای خاکساران کیمیای غفلت است / پیش خم زانوی خود ته کن که افلاطون شوی

ازخیال چشم لیلی شرم کن ای شوخ چشم
واله چشم غزالان چند چون مجنون شوی

سیم وزر را نیست در میزان بینش اعتبار
همچنان در پله خاکی اگر قارون شوی

سرو را یک مصرع از قید خزان آزاد کرد
زنده جاوید می گردی اگر موزون شوی

پردهٔ پندار را بشکاف صائب چون حباب
تا چو موج دل شوی یکرنگ چون جیحون شوی

بی نیاز است از دلیل و رهنما افتادگی
می برد منزل بمنزل جاده با افتادگی

از تنزل می توان آسان ترقی یافتن
هست بی رسن از چه برآرد عکس را افتادگی

شد دل هرکس دنیا سرد چون برگ خزان
باکف لرزند گیرد از هوا افتادگی

آنقدر کز نقش پا گردن فرازی بدنماست
خوش نماید از سران چون نقش پا افتادگی

چون دعا از دست دامان تنزل را که کرد
سیر معراج اجابت اشک با افتادگی

باگران قدران تواضع کن که می آرد برون
دانها را روسفید از آسیا افتادگی

ذوق منصب دیده را اندیشه از عزل نیست
از دویدن نیست مانع سیل را افتادگی

سرکشی از سر منه چون آتش سوزان که کرد
سجده گاه سرفرازان خاک را افتادگی

داو شبنم را درین بستان سرا چون ومک
در حریم دیدهٔ خورشید جا افتادگی

پا بدامن کش در ایام کهن سالی که هست
بی نیاز از پشت خشک عصا افتادگی

نیست از راه تواضع خاکساری دام را
حیله باشد خصم روبه باز را افتادگی

از ته دیوار ها می آورد سالم برون
با همه بیدست و پائی سایه را افتادگی

رفت در بیهوده گردیها عمر ما چون گرد باد
ما سبک مغزان کجا ئیم و کجا افتادگی